

En diplomatisk bastard?

Johan Chrysostomus Martinau (1733-1792)

Erik Tobias Taube

Masteroppgave i historie ved Institutt for
arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2013

© Erik Tobias Taube
2013
Tittel
Erik Tobias Taube
<http://www.duo.uio.no/>
Trykkeri: Allkopi

Jeg er det som omgiver mig' siger digteren. Og
idet han sagde det havde han et digt foran sig.

Digteren var altså 'digter' da han sagde det.
Derpå rejste 'digteren' sig og gik hen til vinduet.

Udenfor regnede det. Og således var digteren
ikke 'digter' mere men noget helt andet.

Lidt efter bliver han træt af at være regnvejr.
Han vender tilbage til sit digt for at afslutte det.

«Anekdoten om digteren», Hans-Jørgen Nielsen, *Output* (1967)

Forord

Først og fremst skal min veileder Øystein Rian ha takk for kyndig bistand og oppmuntrende ord gjennom arbeidet med denne oppgaven, og ikke minst for å ha satt meg på sporet av generalkonsul Martinau.

Aslak, Henrik og Morten skal ha takk for å ha lest og gitt gode kommentarer og språkvask. Thors, Martin og Robak – innleveringsgjengen – skal ha takk for moralsk støtte i den siste intensive fasen. Bård Frydenlund, Mikael Alm og Patrik Winton skal ha takk for bistand i mindre spørsmål underveis. En generell takk skal også rettes til de mange ansatte som har gitt meg god hjelp ved de biblioteker og arkiver jeg har besøkt.

Til slutt takk til familien for hjelp og støtte. Om jeg endte med dette temaet som et resultat av mitt svensk-norske opphav eller den fransk-norske forbindelsen vet jeg ikke. Jeg holder en knapp på at det skyldes Bellmans «Fjäriln vingad syns på Haga».

Diktverket er avsluttet. Lik digteren er jeg klar for å omgives av noe nytt.

Erik Tobias Taube

Blindern, 16. mai. 2013

Innholdsfortegnelse

---

1. INNLEDNING – I stormens øye.....	1
Formål og problemstilling.....	3
Utgangspunkt og historiografi	5
Kilder	8
Metode og begrepsavklaring	9
2. DEN SVENSKE FRANSKMANNEN 1733-1762	13
Opphavet	13
Kirurgi-lærling 1747-1751	16
Til Paris med svennebrev 1751- 1756.....	18
«Det franske Europa»	18
Martinaus «petit tour».....	19
I tjeneste for den franske kronen - 1756-1762	21
Martinau og Syvårskrigen.....	21
Feltkirurgens plass i den franske hæren.....	24
Martinau ved sykesengen	26
«Ungdomens nødige underbyggnad».....	28
3. GUNSTLINGEN 1762-1772	30
I den svenske kongens tjeneste	31
I kongens livregimenter	31
Retorikk og lojalitet	33
En relasjon etableres	36
Nettverket utvides	37
Ekteskap med mademoiselle Peyron	37
Svogerne – de fire brødrene Peyron	39
Familie og venner	41
Betydningen av et utvidet nettverk	44
4. LIVLEGEN 1769-1787	46
Mellom doktorer og kirurger.....	47
Vitenskapelig polemikk og feide med legene.....	47
Martinau blir livkirurg	52
Livkirurgens plass ved hoffet	54
Mot nye oppgaver med andre midler	56
Misnøye og klagebrev 1779.....	57
Martinau vil bli konsul.....	59

Martinau blir agent	60
Kongens betrodde mann.....	61
5. AGENTEN 1787	63
Bakgrunn for opprettelsen av generalkonsulatet i Christiania	64
Svenske utenrikspolitiske målsetninger.....	64
Lofthusreisningen	66
Konsulatet opprettes	67
Martinaus oppdrag	67
Generalkonsulens instruks	67
Den svenske utenriksrepresentasjonen	70
Generalkonsulatet - «en diplomatisk bastard»	71
Martinau i Christiania	74
Christiania i 1787.....	75
Konsuler og utlendinger i byen.....	76
Det første besøket	78
Svensk utenrikspolitisk vending	82
En uegnet agent?	84
Den tidligmoderne agent.....	85
Hvorfor ble Martinau valgt?	86
6. GENERALKONSULEN 1787-1792.....	88
Å sende brev fra Christiania.....	89
Postgangen – et spørsmål om tillit.....	89
Spionasje og overvåkning.....	90
Forholdet til Carl Manderfelt.....	92
I et diplomatisk grenseland	96
Diskré og ivrig – bastarden under kritikk	97
Teater og tyttebær – Martinau som politisk termometer	101
I skyggen av revolusjonen – Martinau om misfornøyde nordmenn	107
«Des affaires mercantiles».....	113
Martinau samler trådene.....	117
Et standsmessig liv	118
«In uti Evigheten».....	121
7. KONKLUSJON.....	123
Hvem var Martinau?	124
«De misfornøyde».....	125
Vedlegg	127
Kilder og litteratur	129

Om forkortelser og språk

Kilder

I noteverket er følgende forkortelser benyttet:

Institusjoner

KB	Kungliga Biblioteket, Stockholm
RA	Riksarkivet i Norge
SRA	Riksarkivet i Sverige
SSA	Stockholm Stadsarkiv
UUB	Uppsala Universitetsbibliotek
NBO	Nasjonalbiblioteket

Tidsskrift

NIS *Norske intelligenz-seddel*

Oppslagsverk

SNL *Store Norske Leksikon*

SBL *Svenskt biografiskt lexikon*

SAOB *Svenska Akademiens ordbok*

Arkiv

KA *Kjeldeskriftfondets avskriftssamling*

Vedlegg

På side 128 er det et slektskart som kan være til hjelp for leseren i enkelte partier.

Sitat på fransk

Fransk på slutten av 1700-tallet var fremdeles ikke standardisert. De franskspråklige kildene jeg har sett på viser en ytterst liberal holdning til tegnsetting og rettskriving. Gunnar von Proschwitz har uttrykt det slik om 1700-tallets fransk: «tidens författare liksom gemene man struntade högaktningfullt i rättstavning.»¹ Jeg har holdt meg til å sitere slik det faktisk står i kildene, uten å belemre sitater og utdrag med «sic» annet enn der det er nødvendig av andre grunner. Usikre transkripsjoner er markert med «*». Leseren som føler seg uvel av å lese franske ord med manglende aksenter, bør holde seg unna 1700-tallskilder.

Behovet for direkte sitat på fransk har bydd på en avveining av to hensyn. På den ene siden kildegranskingens prinsipp om å behandle kilden i original språkdrakt og på den andre siden ønsket om tilgjengelighet og at det foreliggende arbeidet skal kunne være mest mulig forståelig for lesere med varierende forkunnskaper. Dette er løst med at lengre sitater er oversatt til norsk i fotnoter, men dette er altså å betrakte som lesehjelp. Ord som da er lagt til for å tydeliggjøre meningen er markert med klammer.

---

¹ Proschwitz 1992, s. 13.

1. INNLEDNING – I stormens øye

La politique est maintenant dans son solstice: une paix universelle, une guerre generale, sont a egalle distance, et Nous, nous sommes ici les yeux fixes, la bouche beante, a attendre, come a Tornes, le jour ou la nuit.²

Det er det usikre utfallet av den politiske situasjonen i Norden Johan Chrysostomus Martinau formidler, på åndfullt og karakteristisk vis, i et brev datert 16. april 1791. Få år tidligere hadde norske soldater for første gang på 70 år vært i kamper med svenske. Sverige hadde høsten før avsluttet krigen med Russland. Slik syntes den «evige fred» å være en mulighet for fremtiden. Samtidig kastet omveltningene i Frankrike skygger over kontinentet. «England har virvlet opp en fryktelig storm ved dets rustninger», skriver Martinau, noe han mente de framsynte kunne se ville bestemme krigens vilkår.³ Frykten for hva fremtiden ville bringe hadde også spredt seg til eneveldene i Norden. Selv til den lille avsidesliggende provinshovedstaden Christiania, der den ofte siterte vurderingen fra stiftamtmannens penn hadde falt, at «Spørqsmaalet bliver kuns, hvor nære vi ere en Revolution».⁴ Allerede på nyåret tre år tidligere hadde Martinau rapportert til Gustav III at det bruste i befolkningen, men at det enn så lenge ikke ville komme til et utbrudd.⁵ Nå kunne en «generell krig», en allmenn europeisk storkrig, synes å være i sikte. Enn så lenge befant han seg i stormens øye. «Vi sover i god tro», bemerket Martinau, «og det finnes ikke andre oppvakte enn noen søvngjengere, av Stand, av hvilke jeg er en.»⁶

I årene 1787-92 hadde Johan Chrysostomus Martinau tilhold i Christiania som Sveriges generalkonsul, og fra disse hans siste leveår har han etterlatt seg en betydelig mengde korrespondanse. Det er for rollen han spilte i disse årene han er husket – vel å merke i den grad noen har brydd seg med ham. Historikernes dom over Martinaus person og virksomhet har ikke vært mild. Yngvar Nielsen, den eneste som har viet brorparten av et

---

² «Politikken er nå ved sitt solverv: en universell fred, en generell krig, er på lik avstand, og Vi, vi har øynene fast rettet, med gapende munn, og venter på at det skal snu mot dag eller natt.» Brev fra Martinau, 16.04.1791, i MS 24, KA, RA.

³ «L'angleterre elevé un terrible nuage par ses armements, qui font presager les faiseurs d'almenacs que la quinzaine decidera du terms. Ainsi, encore quinze jours, et j'aurai de quoi jaser, sans etre, come aujordhui reduit a ce style figuré, ou plus-tot defiguré, pour etre une Depeche.» Martinaus beklagelse over sin figurative stil er forøvrig et eksempel på den ofte forekommende leken med ord i hans skrivelser, som vanskelig lar seg oversette: «Altså, om to uker fra i dag, vil jeg ha noe å skravle om, uten som i dag å være henvist til denne figurative eller snarere forvrenget [defigurerte] stilen for at det skal bli en depeje.» Brev fra Martinau, 16.04.1791, i MS 24 KA, RA.

⁴ Moltke til von Bülow, Christiania 01.05.1790, i Daae 1864, s. 29.

⁵ Martinau til Gustav III, 05.01.1788, i MS 24 KA, RA.

⁶ «Nous dormons du bone foi, et il ne reste d'evenillés, que quelques somnambules, par Etat, dont je suis un.» Brev fra Martinau, 16.04.1791, i MS 24 KA, RA.

selvstendig arbeid på rapportene Martinau etterlot seg, i 1877, sier som et utgangspunkt om ham: «Ti skönt ansat i en politisk post, manglede han dog de fleste betingelser for at kunne udfylde den».⁷ Han var heller «nærmest et nyt bevis for upålideligheden af den gamle sats, at den, hvem Gud har givet et embede, giver han også forstand til at styre det».⁸ Videre opptrådte Martinau i Christiania som «den overlegne mand» med «store tanker om sin egen dyktighed».⁹ Han maktet ikke annet enn å forsøke å glede sin konge ved overdrevne rapporter, denne spion, som «i det hele synes at have arvet en god del af den forfængelighed, der ofte tilægges det folk, som hans fader tilhørte».¹⁰ Nielsens kollega Ludvig Daae holdt den samme linjen, og beskrev Martinau som «en selvbehagelig, indbilsk og paatregende Person» som «sendte sin Konge Rapporter i Overflod og skildrede Nordmændene som i høieste Grad misfornøiede og begjærlige efter en Adskillelse fra Danmark».¹¹ Ved århundreskiftet fulgte Ernst Sars etter: «Martinaus Breve og Rapporter udviser en meget fremtrædende Tilbøielighed til at kandestøberere og blære sig med formentlig vigtige politiske Efterretninger».¹² Fra svensk side hevdet Lydia Wahlström noen år senere at Martinau med sin «odiplomatiska iver» raskt mistenkeliggjorde seg selv og irriterte sin konge med «långrandiga depescher, som icke hade något annat än societetsskvaller at leva på».¹³ Og fra dansk side Edvard Holm: «han var ingenlunde en betydelig Mand og desuden i høj Grad forfængelig og selvtilfreds, ej heller nogen god Iagttager».¹⁴ Følger vi dette narrativet var Martinau bare nok et uegnet verktøy i den svenske kongens hender, fra den lange rekken av svenske agitasjoner for å tilrane seg Norge fra danskenes grep. «I virkeligheten udrettede han Intet i Norge», konkluderer Daae – Wahlström strekker seg til at Martinau i beste fall påskyndet kronprinsens Norgesbesøk i 1788.¹⁵

Det er dette bildet – av en mann som ikke på noen måte var kvalifisert for en slik stilling som han inntok i Christiania, som var der kun som spion og agitator, og som heller ikke utrettet noen verdens ting – som har blitt stående. Bildet av Martinau er en slags krysning mellom den «politiske kandestøber» vi finner hos Ludvig Holberg – håndverksmesteren som forsømmer sine egentlige plikter for å hengi seg til politiske eventyr – og den «sprätthök» vi finner i Carl Gyllenborgs samtidige satire – en parodi av en svensk adelsmann som en

---

⁷ Nielsen 1877, s. 66.

⁸ Nielsen 1877, s. 66.

⁹ Nielsen 1877, s. 88.

¹⁰ Nielsen 1877, s. 65.

¹¹ Daae 1871, s. 234.

¹² Sars 1891, s. 281.

¹³ Wahlström 1914, s. 138.

¹⁴ Holm 1907, s. 311.

¹⁵ Daae 1871, s. 234.; Wahlström 1914, s. 138.

forfengelig og frankofil spradebasse.¹⁶ Stykkenes politiske og moralske budskap finner delvis gjengklang i den normative holdning Nielsen med kollegaer formidler. Det har stormet i forskningen i tilknytning til Martinaus liv, ikke minst gjelder når det gjelder debatten om betydningen av misnøyen med styresmaktene i befolkningen, men der i midten, når det gjelder Martinau, har det vært rolig og bred enighet blant historikere.

Samtidig vet vi i grunnen svært lite om hvem denne mannen egentlig var. Nielsen skriver, basert på den eneste korte biografiske skissen som er skrevet om Martinau, at han var sønn av frisøren til Kong Fredrik I av Sverige, at han i sin ungdom hadde vært lege i Frankrike, fra 1762 «kgl. Svensk hofmedicus» og fra 1782 Gustav IIIs livkirurg. Posten i Christiania var, påpeker Nielsen, vidt forskjellig fra de stillinger han tidligere hadde bekledd. Hvorfor han fikk stillingen, sier han videre, «vides ikke», men, foreslår Nielsen, kanskje skyldtes det Martinaus «kundskaber i det franske sprog».¹⁷

Formål og problemstilling

Formålet med det foreliggende arbeidet er todelt. For det første er det å sette spørsmålsteget ved denne rådende fremstillingen av Martinaus virksomhet i Christiania: var han virkelig så uegnet, så uvelkommen og så resultatløs i sin virksomhet som vi får inntrykk av? En indikasjon på at det kan ligge noe i en motsatt tolkning er Erik Lönnroths korte omtale av Martinau i hans biografi om Gustav III. Lönnroth, som skal ha hatt et særdeles godt sammenlikningsgrunnlag med andre rapportører, beskriver Martinaus rapportering som «utførlig och intelligent».¹⁸ I litteraturen beskrives Martinaus oppgaver og funksjoner til dels vidt forskjellig. Spørsmålet blir da hvilke oppgaver han *egentlig* hadde og hvordan han løste dem. For det andre er målet å fylle tomrommet i forskningen når det gjelder Martinaus liv. En biografi om Martinau er ikke skrevet før – og opplysninger som oppgis er i noen tilfeller gale, i andre upresise. Hvilken posisjon i samfunnet hadde han og hvordan utviklet den seg? I hvilke miljøer hørte han hjemme og hvilke forbindelser lente han seg på? Hva slags forhold hadde han til Gustav III? Her skal jeg kartlegge Martinaus liv, hvilket som noe nytt skulle ha en egenverdi, samtidig som det leder oss frem til 1787 – for det drivende har vært å finne svar på hvordan denne frisørsønn og livkirurg kunne bli valgt til å bli den første svenske konsul, og dermed det nærmeste vi kommer en fast diplomatisk post før 1905, på norsk grunn.

---

¹⁶ Ludvik Holbergs «Den politiske Kandestøber» ble første gang oppført 1722 (Holberg 1996); Gyllenborgs «Swenska sprätthöken» ble oppført første gang 1737 (Gyllenborg 1959).

¹⁷ Nielsen 1877, s. 54.

¹⁸ Stort mer sier han derimot ikke. Lönnroth 1986, s. 120.

Det tredje formålet støter an til de forrige. 1700-tallet var en brytningstid og Martinau spilte mange overlappende roller.

Tittelen på denne oppgaven – *Den diplomatiske bastard* – er hentet fra Martinaus egen beskrivelse av rollen han spilte i Christiania. Det er i slike ordelag han uttrykker det som nok både var en ironisering og frustrasjon over den udefinerte stilling han beklede og den diplomatiske gråsoner han beveget seg i. Tittelen henspeiler også på andre sentrale trekk i Martinaus liv – hvordan han befant seg i spennet mellom ulike forventninger i en politisk og sosial brytningstid. Som en mann i borgerskapet som gradvis arbeidet seg opp til dets øvre sjikt, vaket han i de sosiale brytningene mellom et stadig rikere borgerskap og ny og gammel adel. Fra fødselen var han en viss grad en nasjonal bastard; han var født i Stockholm, men ble stadig betegnet som fransk, og med Sverige som sitt fedreland gjorde han tjeneste også for den franske kronen: forhold som reflekterer både 1700-tallets kosmopolitisme, den særlige tyngde og innflytelse som lå i fransk kultur og de kryssende lojalitetsforventninger som hører denne tiden til. Som lege var han gjennom store deler av sitt liv en del av en konflikt mellom kirurgien og medisinen – en brytning som omfatter profesjonalisering, vitenskapelige fremskritt og opplysning. Bak Martinaus tittel av livlege skjulte det seg en mann som til slutt representerte begge sider: han var både laugsutdannet feltskjær og universitetsdoktor i medisin. I Christiania var han tilstede som konsul, spion, diplomat og representant for den svenske kronen.

Det er disse rollene Martinau spilte, de ulike overlappende funksjoner han fylte gjennom sitt liv, som er det egentlige studieobjekt i denne avhandlingen. I kapittel 2 er det «den svenske franskmannen» der vi møter den unge feltskjæren og kosmopolitten, i kapittel 3 «gunstlingen» der vi møter kongens klient og noden i nettverk; i kapittel 4 «livlegen» der vi møter kirurgen og doktoren; i kapittel 5 «agenten» der vi møter sendebudet i en udefinert rolle; i kapittel 6 «generalkonsulen» der vi møter spionen og diplomaten. I den forstand kan biografien betraktes som en aktøranalyse. Den overgripende problemstilling er slik enkel og vanskelig på samme tid:

Hvem var Johan Chrysostomus Martinau?

Utgangspunkt og historiografi

Martinau har som nevnt ikke vært viet noen forskning av biografisk art. Kun i Johan Fredrik Sackléns *Sveriges läkare-historia* (Bd 1, 1822) finnes det en kort tekst om ham. Der finner leseren en kort *curriculum vitae* og – ikke overraskende for enhver leser av eldre biografier – et ensidig skussmål: «Han hade grundeliga insigter i Läkare-vetenskapen, och var en qvick, rådig, och uti alla sina företag nitisk Medborgare.»¹⁹ Denne biografiske skissen later i all hovedsak til å være basert på opplysninger fra en notis i tidsskriftet *Läkaren och naturforskaren*, i anledning av at Martinau er utnevnt til generalkonsul i 1787.²⁰ Noe mer enn noen ytterst få holdepunkter for hans liv får vi likevel ikke herfra, enkelte faktafeil forekommer og selv navnene til hans foreldre mangler.²¹ Til kartleggingen av Martinaus slekt har biografisk litteratur vært til nytte. Litteraturen om hva Martinau tok seg til før 1787 er ellers svært tynn. Grunnet en kirurgisk feide han tok del i på slutten av 1760-tallet er han omtalt i Sten Lindroths *Kungl. svenska vetenskapsakademiens historia 1739-1818* (1967) og Fredrik Bergs *Bidrag till oftalmologiens äldre historia i Sverige* (1958). Ut over dette er det i arkivene sporene etter Martinau finnes.

Martinaus rapporter og den rollen han spilte i svensk utenrikspolitikk er i liten grad blitt undersøkt. Faktisk er Yngvar Nielsen den eneste som har gått i dybden på dette i «Gustav IIIs norske politikk» i *Norsk historisk tidsskrift* nr 2 (1877).²² Her går han grundig til verks, men som antydnet ovenfor er imidlertid artikkelen preget av en sterk, men noe selektiv, skepsis til sannheten i Martinaus rapporter. Den kritiske holdningen til svensk utenrikspolitikk generelt overgås bare av en glødende danskvennlighet. Om enn Nielsens gjennomgående humoristiske tone gir teksten en høyere underholdningsverdi, så er det mitt inntrykk at dette får konsekvenser også for hans konklusjoner. Nielsen regnes som en representant for en apologetisk tradisjon og politisk konservativ linje i den da aktuelle politiske striden etter 1860,²³ og det er med henblikk på hans politiske draging og polemiske stil at han er blitt beskrevet som «en Sars» på høyresiden.²⁴ For eksempel konkluderer han normativt om muligheten for at et norsk opprør mot danskene på et slikt tidlig tidspunkt «kun vilde have

---

¹⁹ Sacklén 1822, s. 394.

²⁰ *Läkaren och naturforskaren*, Bind 8, 1787, s. 392-393.

²¹ I kategorien rene faktafeil faller fødselsdatoen til Martinau og navnet på svigermoren hans.

²² Nielsen 1877. Artikkelen ble også utgitt separat samme år med deltittelen «et tillæg til "Gustavianska papperen"» (Kristiania: Det Mallinske Bogtrykkeri, 1877).

²³ Rian 2003, s. 9.

²⁴ Nielsen har i likhet med Sars blitt regnet for å stå for en patriotisk fortolkning av Norgeshistorien med et tydelig politisk formål, det var formålet som skilte dem ad. Åsmund Svendsen hevder at også Nielsens historieskriving, selv om den betegnes antinasjonalistisk, fremdeles kan ses som nasjonsbyggende. Svendsen 1997, s. 242-245.

ledet til at kaste landet viljelöst i Sveriges utstrakte arme» og dermed «ikke have ledet til den fulstændige nationale genfødselse.»²⁵ Det virker som at Nielsens unionsvennlige og konservative grunnsyn har farget uforholdsmessig av på arbeidet med dette utsnittet av nordisk historie, og da også på tolkningen av Martinaus rapporter.

Senere er både Martinau og Gustav IIIs ambisjoner gjeldende Norge hovedsakelig omtalt i oversiktsverk om Norges historie. Norske historikere ser alle ut til å ha basert sine kommentarer om Martinau og hans rapporter på Nielsens arbeid, med den konsekvens at Nielsens kildeutvalg dermed ikke ser ut til å ha blitt etterprøvd. En tendens synes å være at historikere i Nielsens samtid stemte i hans latterliggjøring av Martinau og synet på rapportene som overdrevne og unøyaktige – jamfør de ovenfor siterte utrag av Daae og Sars. Senere generasjoner av historikere har foretrukket mer balanserte beskrivelser av Martinau,²⁶ noe som nok også har sammenheng med at senere historikere har vært mer åpne for, i noen tilfeller kanskje opptatt av, å finne belegg for folkelig motstand mot helstaten. Derfor benyttes særlig et sitat av Martinau fra Nielsens artikkel for å underbygge skildringer av et Christiania rundt 1790 der patriotiske stemninger og misnøye mot helstaten kom til uttrykk.²⁷ Den rolle Martinau er tillagt knytter slik an til den norske nasjonalismedebatten.²⁸

To unntak fra denne tendensen er Bård Frydenlunds *På vei inn i unionen: Ankerfamilien og Sverige* (2005) og *Stormannen Peder Anker: en biografi* (2009), mer fordi Martinau vies noe mer plass enn på grunn av en ny fremstilling av hans virksomhet. I biografien om Peder Anker drøftes noe av Martinaus korrespondanse der han omtaler Ankerbrødrene. Fremstillingen i boka om Ankerfamilien er derimot en gjengivelse av Nielsens narrativ.²⁹ Ellers ses generalkonsulatet i lys av 1814, slik Sverre Steen gjør det i bind 7 av *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*: «Opprettelsen av det diplomatiske generalkonsulat

---

²⁵ Nielsen 1877, s. 307.

²⁶ Se for eksempel Mykland 1987; Rian 1995; Sprauten 1992; Feldbæk 1998.

²⁷ Et eksempel er Knut Mykland i *Norge i Dansketiden: 1380-1814*: «Martinau tegnet et lignende bilde av stemningen i et brev til Gustav 3.: "Jeg kjenner alle de patrotiske ledere, som er utbredt over det hele land, og deres forskjellige sindelag. Flerheden av dem foretrekker en fuldstendig uavhengighet"». Bagge og Mykland 1993, s. 281.

²⁸ Den norske nasjonalismedebatten dreier seg i korte trekk om norsk nasjonalisme har 1814 som sitt startpunkt og var resultat av en ny politisk realitet og muligheten for å konstruere en nasjonal identitet, eller om avgjørende utviklingslinjer mot selvstendighet var å finne lengre tilbake i en nasjonal bevisstgjøring under dansketiden. Hvorvidt nasjonalismen representerer et brudd med patriotismen i dansketiden, eller om den var et andre steg i den samme utviklingen er et sentralt spørsmål. Sentrale bidrag fra Lunden 1992; Mykland 1978; Storsveen 1997; Sørensen 2001.

²⁹ Begge skjemmes noe av enkelte faktafeil: Frydenlund hevder i *Stormannen Peder Anker* (2009) at Martinau etter Gustav 3.s død reiser tilbake til Stockholm – men det var i så fall i en kiste; I *På vei inn i unionen* gjengis enkelte av detaljene fra Nielsens fremstilling feilaktig. Det var eksempelvis ikke Martinau som avholdt middagen i januar 1788 der det ble utbrakt skåler til Sveriges og Norges «frelsnings». Ellers skal det sies at forfatteren redelig oppgir at partiet er basert på Nielsen. Frydenlund 2005, s. 21-29.

var et typisk tegn på Norges virkelige stilling i 1780-årene: den faktiske forening med Danmark, men også den begynnende løsgjøring fra tvillingriket.»³⁰

Svensk utenrikspolitikk under Gustav III gir rammeverket for forståelsen av Martinaus virksomhet. Noen år før Nielsens artikkel kom Johan Hellstenius' korte skrift *Försök Till Framställning Af Konung Gustaf Den Tredjes Danska Politik* (1862). Senere innflytelsesrike verk er Clas Theodor Odhners omfattende trebindsverk *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering* (1885-1905). Av nyere dato er det Olof Jägerskiölds bind 2 av *Den svenska utrikespolitikens historia* (1957) som står som den tydeligste fremstillingen av den politiske historien. Erik Lönnroths biografi om Gustav III, *Den stora rollen: Kung Gustaf III spelad av honom själv* (1986), gir også et godt innblikk i svensk utenrikspolitikk gjennom hele perioden. I tillegg til de nevnte verk finnes det enkelte dybdeundersøkelser av forholdet mellom Sverige og Danmark-Norge under den svensk-russiske krig: Lydia Wahlströms doktoravhandling fra Uppsala Universitet, *Sveriges förhållande til Danmark 1788-89* (1898) og Edvard Holms *Danmarks politik under den svensk-russiske krig 1788-1790* (1874). I all denne litteraturen nevnes knapt Martinau, hvilket ikke uten grunn vitner om at han i et større politisk perspektiv spilte en liten rolle. Hans virksomhet bedømmes for den saks skyld ikke, annet enn Lönnroths kommentar, så han later ikke til å ha vekket noen interesse eller følelser hverken den ene eller andre vei hos våre naboer.³¹ Et unntak er da Lydia Wahlströms artikkel «Gustav III och normännen» (1914), men hva gjelder Martinaus rolle bryter den knapt med Nielsens fremstilling. Svært lite er blitt skrevet om det norske felttoget i 1788,³² men Georg Apenes og Tore Dyrhaugs populærhistoriske bok *Tyttebærkrigen* (1988) fortjener å nevnes. Her, som ellers, er det Nielsens artikkel som er grunnlaget for partiene om Martinau.

Generalkonsulatet har dog tiltrukket seg noe oppmerksomhet de senere år gjennom arbeidet til Halvard Leira og Iver B. Neumann, som har skrevet flere artikler om utenlandske konsuler i Norge i dansketiden.³³ De fremhever her Martinau som det klareste eksempelet på en konsul med politiske oppgaver som grenser mot diplomatien, med det vesentlige perspektiv at dette ikke var noe helt nytt i norsk sammenheng. Fra svensk side har det vært liten interesse for generalkonsulen i Christiania. Han er riktignok nevnt i J.A. Almquists *Kommerskollegium* (1912), en grundig fremstilling av det svenske konsulatvesenet, men han har ikke vakt noen videre interesse hos Leos Müller, *Consuls, corsairs, and commerce: the Swedish consular service and long-distance shipping, 1720-1815* (2004) som meg bekjent er

---

³⁰ Steen 1933, s. 127.

³¹ Lönnroth 1986, s. 120.

³² Jf Evensen 2001, s. 10.

³³ Leira og Neumann 2006; 2008; 2011.

den fremste forskeren på det svenske konsulatvesenet i nyere tid. Det skal dog legges til at denne forskningen har vært mest opptatt av langdistansehandel.

Med den utenrikspolitiske forskningen som grunnlag har senere historikere hevdet at dette spørsmålet, Gustav IIIs politikk knyttet til Norge, er blitt «nøye studert», slik Morten Nordhagen Ottosen gjør i en artikkel om Gustav IV Adolfs norske politikk.³⁴ Her er det imidlertid like fullt slik at det foreligger én grundig behandling av Martinaus rolle i dette, Nielsens artikkel fra 1877, som er klart mangelfull. I den politiske historien er Martinau bare en konsul eller ubetydelig rapportør, i konsulatvesenets historie er Martinau en politisk utsending som det ikke knytter seg handelsmessig interesse til. Slik synes han å falle mellom to stoler. Samtlige fremstillinger har det til felles at kongens livlege dukker opp som fra intet i 1787.

Kilder

Ved Riksarkivet i Stockholm er papirene etter Martinau fra perioden 1787-1792 en del av arkivet *Diplomatica Danica* og av «Svenska kommissariers och konsulers i Danmark och Norge brev till Kungl. Maj:t, rådet, kanslipresidenten och kanslikollegium». Her finner vi den største delen av brevene fra Martinau, 10 av hans brevkopibøker, samt én journal for generalkonsulatet. Brevkopibøkene later til dekke det meste av den utgående korrespondansen; til tross for en brevkopibok merket «Ma correspondance particuliere» vitner fraværet av privat post, ikke minst til familiemedlemmer fra den periode de ikke var tilstede i byen, om at brevkopibøkene ikke dekker all korrespondanse. Ved det svenske Riksarkivet finnes også søknader og en merittfortegnelse i arkivet *Militaria*, samt noe korrespondanse i arkivet *Personalia*, begge sortert under navn.

I Uppsala Universitetsbibliotek finnes papirene etterlatt av Gustav III, de såkalte «Gustavianske papperen». Der er ytterligere et antall brev fra Martinau, inkludert et fåtall fra tiden før 1787. Her har jeg også funnet de aktuelle bind av *Läkaren och naturforskaren*, et medisinsk-vitenskapelig tidsskrift der Martinau ved noen anledninger omtales og selv skriver. Ved Riksarkivet i Oslo finnes avskrifter av det meste av korrespondansen til kansellet og Gustav III 1787-92, som stammer fra Nielsens forarbeid på 1870-tallet. Her finner vi til sammen 248 brev. Av praktiske årsaker har jeg også benyttet disse avskriftene som kildemateriale. Ved Riksarkivet finnes også en skifteforretning og noe korrespondanse som knytter seg til hans sekretær, Carl Bromell: dette har jeg dog ikke benyttet meg av. Ved

---

³⁴ Ottosen 2012, s. 221,224.

Nasjonalbiblioteket har jeg benyttet meg av den digitaliserte samling av *Norske Intelligensseddeler* i de aktuelle år. I denne avisen rykket Martinau inn annonser ved flere anledninger.

Ved Stockholms Stadsarkiv har jeg benyttet meg av forsamlingsbøker der Martinau med familie soknet til for hovedsakelig å kartlegge slektskapsforbindelser. I tillegg også digitaliserte samlinger av pass og søknader om pass, samt «mantallslängder», (det siste med lite hell). Ved Kungliga Biblioteket i Stockholm finnes den serie av skrifter knyttet til en kirurgisk strid Martinau tok del i 1768-70, samt noe spredt korrespondanse i bibliotekets håndskriftsamling. Også noen skrifter knyttet til hans sønn finnes her. *Inrikes Tidningar* for de aktuelle år er tilgjengelig digitalisert. Utover dette finnes med all sannsynlighet de fullmakter Martinau fikk utstedt i forbindelse med sine stillinger ved hoffet nå i Slottsarkivet i Stockholm. Disse har jeg, av praktiske årsaker, ikke fått anledning til å undersøke. Det vesentlige innholdet i disse kommer man dog til indirekte, gjennom informasjon i sekundærlitteratur. I tillegg til dette er en del relevant korrespondanse trykket, som regel oversatt fra fransk. Fullstendig fortegnelse over dette er i kildelisten bakerst.

Metode og begrepsavklaring

Metodisk er en kritisk lesning av kildene det vesentlige. Idéhistorikeren Quentin Skinners tolkningsstrategi er i denne forbindelse verdifull. Han vektlegger nødvendigheten av å behandle kildene i utgangspunktet som aktørens sannferdige og rasjonelle ytringer. Deretter er kontekstualiseringen avgjørende for å se tolkingsmulighetene, med det nyttige perspektiv at konteksten ikke bør ses som bestemmende for det som uttrykkes, men som hjelp til å fastsette rammen for rimelige tolkninger.³⁵ Vektleggingen av kontekst er selvfølgelig, men Skinner gir et mindre trivielt og godt råd når han sier at «Any impatience with what we think of as irrelevance or triviality may cheat us of just the historical understanding we seek.»³⁶ Med dette til grunn er historikerens oppgave, slik den vel alltid har vært, å benytte seg av, som Knut Kjeldstadli sier, «systematisert sunn fornuft».³⁷

---

³⁵ Skinner 2002, s. 40-43.

³⁶ Skinner 2002, s. 43. En videre beskrivelse av Skinners teori er ikke nødvendig, men det kan påpekes at anvendeligheten av denne metoden henger sammen med det grunnsyn at verdier og ideologier er et resultat av aktive valg, at det er sterkt knyttet til sosiale maktforhold og muligheter og begrensninger som ligger i språket. Ewiggyldige verdier eksisterer ikke, strukturelle forklaringer skyves til bakgrunnen, «agency deserves after all to be privileged over structure in social explanation.» Skinner 2002, s. 6-7. Hans kritikere er mest opptatt av de relativistiske konsekvenser dette får for forståelsen av fortiden. For en oppsummering av denne kritikken se Guneriussen 1996, s. 122-123.

³⁷ Kjeldstadli 1992, s. 169.

Det følger også av valget av en biografisk og aktørorientert vinkling en større fare for å idealisere og identifisere seg med sitt forskningsobjekt. Marianne Egeland hevder, i en studie av biografien som historisk og litterær genre, at det nesten ikke kan overdrives, «De følelsesmessige mekanismer som utløses hvis oppmerksomheten over tid konsentreres om ett individ og verdens positive og negative tilskikkelser oppleves gjennom dets øyne». ³⁸ Vi behøver ikke å akseptere påstanden om at det bak hver biografi forlegent skjuler seg en selvbiograf for å være oppmerksomme på problemet med å møte seg selv i kildene. ³⁹ Heldigvis er det en viss trøst å finne i et gadamersk syn på at tidsavstanden til kildene er en styrke, da den «lar de fordømmer som er av partikulær natur dø hen, til fordel for dem som kan gjøre sann forståelse mulig». ⁴⁰ Om ikke på annet vis stiller undertegnede sterkere enn Yngvar Nielsen i den forstand.

En oppmerksomhet på uformelle relasjoner har vært viktig i behandlingen av Martinaus liv. At uformelle maktstrukturer var helt sentralt i det tidligmoderne samfunnet er uproblematisk å hevde. Samfunnet var gjennomvevd av kryssende personlige avhengighetsforhold. Noen utviklingstendenser som kompliserer de uformelle relasjonenes betydning mot slutten av 1700-tallet bør likevel skisseres. Betydningen av uformelle bånd i tidlig nytid settes gjerne opp mot påstanden om at de formelle strukturene var svake. Samtidig virker det rimelig at statens økende styrke må ha svekket betydningen av de uformelle relasjonene. På samme måte har det blitt hevdet at skillet mellom privat og offentlig ikke var fast etablert, noe som gjerne styrket de uformelle relasjonene. Prosessen i retning av et slikt skille, og mot en sterkere og tydeligere offentlighet, var imidlertid godt igang. Det var også en periode der synet på embetsmannen ble utfordret, der større vektlegging av kompetanse og formelle ansettelsesprosesser utfordret makthavernes utdeling av embeter som nådebevis. ⁴¹ Det interessante med 1700-tallets siste halvdel er her, som med så mye annet, at det var en brytningstid. Eksempelet Martinau har imidlertid pekt forbausende entydig i retning av at de uformelle relasjonene fremdeles var avgjørende, for ikke å si fullstendig dominerende.

Undersøkelsene av nettverk av slike relasjoner har det siste drøye tiåret gjerne vært operasjonalisert gjennom nettverksmodeller inspirert av sosiologien. For meg har dette ikke fremstått som formålstjenlig. Den svenske historikeren Charlotta Wolff har uttrykt en skepsis til denne tilnæringsmåten, og hevder at særlig Pierre Bourdieus teorier, som det gjerne

---

³⁸ Egeland 2000, s. 106.

³⁹ Her er det historiker og biograf Paul Murray Kendall som parafraseres. Se Egeland 2000, s. 100.

⁴⁰ Gadamer 2003.

⁴¹ Som et eksempel på at det gikk i retning av en formalisering fremhever Tandefelt pastorathandelen, salg av embeter, som etter sterk kritikk ble innskjerpet, for ikke å si avskaffet. Tandefelt 2008, s. 90-93.

trekkes ekstensivt på, kan bli problematiske når de løsrives fra sin opprinnelige strukturelle kontekst.⁴² Hvorvidt 1700-tallets kontaktnett og relasjoner overensstemmer med det sene 1900-tallets sosiologiske og økonomiske definisjoner er kanskje heller ikke så interessant i en historisk sammenheng, mener hun, det viktige er «vad dessa kontakter mellan människor förmedlade, på hvilket sätt og varför.»⁴³ Hun foreslår derfor en litt mer pragmatisk tilnærming. Jeg støtter meg til Wolffs synspunkt, i det risikoen for å overteoretisere føles sterkere enn faren for å bygge et for svakt rammeverk. Nettverksanalysen risikerer å bli den vitenskapelige parallellen til å gå på arbeidslivsseminar og høre foredrag om networking og kompetansepåfyll, heller enn å gå ut og treffe mennesker eller åpne en bok. Nå er heller ikke *nettverket i seg selv* mitt undersøkelsesobjekt – jeg ser på menneskene rundt Martinau og spør hva de kan fortelle meg om ham. Slik sett er dette i alle henseender en avhandling med et aktørperspektiv. Nyttan i nettverksteorien for meg ligger i å benytte deler av begrepsapparatet for å klargjøre analysen. Jeg vil derfor nøye meg med å definere hva jeg legger i sentrale begreper.

En *rolle* er forstått som en funksjon Martinau fylte i de ulike relasjonene han var del av, det være seg til individer eller til grupper. En årsak til å definere det slik, til å si at jeg studerer rollene og ikke funksjonene, er at jeg ikke vil gi inntrykk av at det kun er hans yrker og embeter jeg er opptatt av. Til Martinaus ulike roller knytter det seg rimeligvis ulike forventninger, egenskaper og forutsetninger. Jeg forstår disse rollene slik at de bygger på hverandre, i den forstand at den ene rollen var en forutsetning for den neste. Til dels er det også et stilistisk valg. Rollene er en måte å strukturere stoffet på, slik at Martinaus liv kan ordnes både tematisk og kronologisk.

En *krets* eller *sosietet* brukes for å benevne en mindre sosial gruppe preget av begrensning og eksklusivitet. Uformelle, gjensidige relasjoner i et slikt sosialt nettverk omfatter både forbindelser av jevnbyrdig art og hierarkiske patron-klient relasjoner, og relasjonene kunne innebære assymetriske avhengighetsforhold.⁴⁴ Patronasje betegner en assymetrisk hierarkisk relasjon mellom to parter, en *klient* og *patron*: hierarkisk i den forstand at patronen og klienten er fra ulike samfunnsposisjoner, assymetrisk fordi de har ulikt maktgrunnlag. Sentralt i begrepet ligger det en forståelse av at det er et troskapsforhold der begge parter tjener på det og der begge aktivt deltar. Den må være preget av frivillighet, vi snakker ikke her om en relasjon mellom en arbeidsgiver og arbeidstaker. Byttevaren er i sin kjerne lojalitet.

---

⁴² Wolff 2005, s. 26.

⁴³ Wolff 2005, s. 26.

⁴⁴ Wolff 2005, s. 26.

I praksis får klienten fordeler, forfremmelser og beskyttelse, patronen gir sin lojale tjeneste, og eventuell materiell og politisk støtte.⁴⁵ Skal et slikt forhold påvises, eller i det minste sannsynliggjøres, må vi se på hvilke konkrete byttevarer de hadde: utdeling av fordeler og beskyttelse (og i dette tilfellet) embeter fra patronens side, og lojal tjeneste, lojalitetsbevis fra klientens side. Jeg mener at Martinaus forhold til Gustav III bærer preg av et slikt forhold.

Det er grunn til å nevne et siste poeng når det gjelder metodiske valg: fremstillingsform. Oppgaven er skrevet ut ifra den oppfatning at *fortellingen* er historiefagets særegne forklaringsmodell (noe den unge lovende masterstudent sjelden oppfordres til å ta konsekvensen av.) Valget av en lengre tidsperiode – hele livsløpet – er tatt nettopp for å få frem hvordan bildet som da tegnes av Martinau avviker fra det som allerede foreligger. En konsekvens har blitt å forskyve tyngdepunktet fra de siste årene. «Heldigvis», som Kåre Lunden hevder, «er framstillinga av historia som eit dramatisk forløp også den vitskapleg adekvate. Objektet til historia, og til samfunnsvitskapen generelt, er den reelle, integrerte sosiale prosessen. [...] Den fagleg adekvate måten å framstilla denne samfunnsprosessen på, er som episk drama.»⁴⁶ I den foreliggende masteroppgaven er det historien om Martinau vi skal følge, men han vil da også være den røde tråden i noen av de historiske prosessene som preget 1700-tallet. Og i dette i alle betydninger episke drama var også Martinau en ikke ubetydelig aktør.

---

⁴⁵ Winton 2006, s. 29.

⁴⁶ Lunden 1987, s. 22.

2. DEN SVENSKE FRANSKMANNEN 1733-1762

Ehuru han från ungdomen med sådan flit vinlagt sig om Läkare-Konsten, at han redan vid 21 års ålder blef Chirurgen Major i Kgl. Fransk Tjenst under 1756 års krig [...]detta och dylika exempel visa at den, för en nyttig Läkare, nödige underbyggnad i ungdomen, gör honom skickelig til andra viktige Embeten och göromål, når hans Snille därtil föranleder.⁴⁷

- Notis i *Läkaren och naturforskaren*, Stockholm, 1787

Den 25. januar 1733 så Johan Chrysostomus Martinau verdens lys. Han ble født inn til hofflivet i Stockholm, i kongens tjeneste endte også hans liv. Martinau var av fransk opphav, men var født og oppvokst i Stockholm. Siden tilbrakte han tolv år i Frankrike før han vendte tilbake til svensk tjeneste. I dette kapittelet skal vi følge Martinau gjennom de første tiårene av hans liv – fra oppveksten i Frihetstidens Stockholm, utdannelsen som kirurg, oppholdet i Paris og i tjeneste for den franske kronen under Syvårskrigen. Leseren skal ikke forvente et kronologisk pliktoppdrag. Heller er det begynnelsen på det lange svaret på spørsmålet *Hvem var Martinau?*. Og her vil jeg først ta for meg det Martinau var gitt fra fødselen av, samt hva den «nödige underbyggnad i ungdomen» som redaktøren i legetidsskriftet skrev om, kan ha bestått av. Det biografiske vil underveis drøftes innen rammen av begreper som er sentrale i forståelsen av Martinau – sosiabilitet, lojalitet og nasjonalitet. Et beskjedent kildetilfang gjør det imidlertid vanskelig å si mye sikkert om denne tiden. Av den grunn har det vært nødvendig å gripe til sekundærlitteratur for å kontekstualisere og sannsynliggjøre hvordan denne tiden formet ham.

Opphavet

Med utgangspunkt i Sacklens biografiske oppføring i *Sveriges läkare-historia*, som altså er det eneste biografiske arbeidet som foreligger, er det eneste vi vet om Martinaus opphav at «Fadren var Konung Fredrics Hårfrisör, och till Religionen Katholik.»⁴⁸ Kildene viser et bredere og viktig bilde. Den 28. Januar 1733 døptes Jean Chrysostome i Fransk-Lutherska församlingen i Stockholm som sønn av François Martinot og Susanne Beraud.⁴⁹ Selv om de begge var katolikker var de blitt viet i samme lutherske forsamling drøye tre og et halvt år

---

⁴⁷ *Läkaren och naturforskaren*, Bind 8, 1787, s. 392-393.

⁴⁸ Sacklén 1822, s. 394.

⁴⁹ Fransk-Lutherska församlingens kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SSA.

tidligere den 27. april 1729.⁵⁰ I prinsippet var katolikker og reformerte kristne, som kalvinister og hugenotter, forbudt ved lov å utøve sin religion i Sverige. Behovet for utenlandsk arbeidskraft generelt, og særlig spesialisert håndverk, var imidlertid stort. I praksis tolererte man religionsutøvelse såfremt det foregikk i det skjulte, eller i aksepterte former. Slik kunne de franske katolikkene for eksempel samles i legasjonskapellet hos den franske utsendingen i Stockholm.⁵¹ Til tross for spenninger mellom de religiøse gruppene later det franske kulturfellesskapet ofte til å ha gått foran det religiøse.⁵² I Stockholm var François og Susanne del av en forholdsvis liten gruppe franske immigranter som, religionen til side, hadde mange likhetstrekk. De var typisk håndverkere, fra 1730-årene gjerne kunstnere som skulle arbeide ved slottene, og kjøpmenn som hadde hånd om store deler av den svenske importhandelen.

Ifølge vielseattesten var Monsr. François Martinot «perruquier de cette ville».⁵³ Parykkemakerne var en stadig mer etterspurt yrkesgruppe siden de såkalte allongeparykkene, (store skulderlange parykker), kom på moten fra 1660-tallet av i Frankrike.⁵⁴ François skal altså ha blitt hårfrisør for Kong Fredrik 1. av Sverige, som regjerte til sin død 25.mars 1751 – av malerier å dømme med en flott og fyldig hodepyrd av den nevnte variant. Men frisør, slik Martinaus opphav har blitt beskrevet, er upresist – det skulle på denne tiden tilsagt at han sto utenfor parykkemakerlauget, og nettopp ikke syslet med parykker, men med hårklipp og barbering.⁵⁵ Dette gjorde han neppe ettersom han i kirkeprotokollen er oppført nettopp som «perruquier» og ikke «friser» – håndverk som var skilt fra hverandre – på denne tiden i praksis – fra 1756 ved lov. Laugsordningen for *Perukmakareämbetet* ble stadfestet 7. desember 1711 av det svenske Kommersekollegiet, hvilket er en indikasjon på at moten hadde nådd Sverige med full styrke.⁵⁶ Utover dette er kildene for dette håndverkets utøvere i Stockholm på tidlig 1700-tall mangelfulle.⁵⁷

Som parykkemaker tilhørte i alle fall faren borgerskapet, rimeligvis et øvre sjikt i kraft av å være leverandør av tjenester ved hoffet – sannsynlig er det også at han som kongelig parykkemaker bodde ved hoffet og pleide Fredrik Is parykker på heltid. Det er imidlertid uklart nøyaktig når faren kom i tjeneste for kongen – i arkivet fra parykkelaugget ved

---

⁵⁰ Fransk-Lutherska församlingens kyrkoarkiv, Lysnings- och vigselböcker, SSA.

⁵¹ Lindqvist 1987.

⁵² Bedoire 2009, s. 191-193.

⁵³ «parykkemaker i denne byen»

⁵⁴ Bedoire 2009, s. 210.

⁵⁵ Nyström o.a. 1989, s. 362, 372-373.

⁵⁶ «Perukmakareämbetet», SSA på internett, SSA.

⁵⁷ Söderlund skriver eksempelvis at ikke adelen alltid lot mantallsskrive sine ansatte håndverkere, og at de heller ikke nødvendigvis ble oppført under sitt virkelige håndverk. Söderlund 1943, s. 296-297.

Stockholms Stadsarkiv er ikke protokoller bevart fra disse årene.⁵⁸ Like fullt kan det virke som at Johan Chrysostomus allerede fra fødselen av tilhørte et relativt privilegert mellomsjikt i samfunnet. Som hans dåpsvitner/faddere står oppført Jacob von Langenberg och Ival Panoff, som begge var sekretærer hos den russiske Envoyéen, et åpenbart mektig sendebud i Stockholm på 1730-tallet.⁵⁹ Vi kan altså merke oss at det allerede i det første dokumentet som eksisterer vedrørende Martinaus liv opptrer to ansatte i diplomatiet.

Om hustruen Susanne Beraud vet vi lite, men hun hadde sin familie med seg i Stockholm: som Martinaus gudmødre står Madame Beraud «grand mere de l'enfant» og Mademoiselle Beraud «qui en etoit la tante», søsteren hadde bestefar Jacques Beraud som vitne. Susanne skal sammen med Charlotte Bourgoïn ha holdt pensjon, altså en skole, i Stockholm på 1740-tallet. Dit sendte enkelte av de mest velhavende sine barn for å lære fransk. Deriblant den tidligere svenske envoyé i Paris, greve Clas Ekeblad, som sendte sin sønn Clas Julius Ekeblad dit for å lære sine franske gloser. Ved slike skoler gikk barn i lære fra de var helt små (Clas Julius var for eksempel født i 1742 og kan ikke ha vært mer enn noen år), da barna ble eldre var det jentene som ble igjen for å brodere og konversere på fransk – adelsguttene ble gjerne sendt på dannelsesreiser.⁶⁰ Mangelfulle opplysninger til tross arbeidet nok Martinaus mor her sammen med hans fremtidige svigermor.⁶¹

Det virker trolig at Martinaus oppvekst i en familie som var tilknyttet hoffet nok har påvirket hans vilje til å selv ta sin karriere i denne retningen. Her var hans bakgrunn fra et høyere sjikt av borgerskapet en forutsetning for at de nødvendige evnene ble utviklet. Det er liten tvil om at personlige relasjoner fremdeles var avgjørende for å sikre sin plass, eller for å klatre videre i samfunnets hierarki. Dette var den utilsørte nepotismens og de personlige tjenestenes tid og farens kontakter var nok av stor betydning for at Martinau fra ung alder kunne gå inn på en næringsvei som skulle sette ham i stand til å selv knytte seg til en svensk konges tjeneste.

---

⁵⁸ «Perukmakareämbetet», SSA på internett, SSA.

⁵⁹ Fransk-Lutherska församlingens kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SSA.

⁶⁰ Hammar 2006, s. 447.

⁶¹ Wolff skriver Susanne Martinaud og Charlotte Bourgoïn. Wolff 2005, s. 42, 433, 443; Oscar Levertin, *Från gustaf III:s dagar* skriver «mademoisellerna Bourgeois og Martineau» (s. 174). Det virker imidlertid svært sannsynlig at det er snakk om disse to fremtidige svigermødre – forskjellene i stavingen av navnene kan skyldes at kildene er memoarer – fra adelsmenn som har gått i lære hos disse to.

Kirurgi-lærling 1747-1751

Kildematerialet fra den første halvdel av Martinaus liv er tynt. Det meste av opplysninger stammer fra ham selv, fra to søknader datert 13. august 1766 og 17. juni 1772, og fra en medfølgende «meritförteckning» – idag ville vi kalt det en CV – fra den siste. Det er således en kilde der det er rimelig å anta at det meste fremstilles i beste lys, men som likevel gir oss mange holdepunkter for Martinaus liv før han endte i tjeneste for Gustav 3. I sin CV oppgir Martinau at han fjorten år gammel i 1747 ble antatt som lærling i «Chirurgiska Societeten» i Stockholm og fire år senere ble utskrevet «såsom gesäll». ⁶² Atten år gammel var han dermed utdannet kirurg med svennebrev.

Hvordan har disse læreårene vært for Martinau, og hvilke kunnskaper tilegnet en svensk kirurg seg på midten av 1700-tallet? Hans personlige erfaringer fra disse tidlige årene kan vi ikke gi svar på, men vi vet mer om utdannelsens innhold. *Kongl. kirurgiska societeten* utdannet «fältskärer» frem til 1797 da den gikk opp i *Collegium Medicum*. Sistnevnte var en tilslutning av leger som på denne tiden var blitt en institusjon som tilnærmet drev statlig tilsyn av legevirksomhet innen rikets grenser (og der Martinau selv skulle bli medlem i 1774). I Otto Hjelts *Svenska och finska medicinalverkets historia* er kirurgi-elevenes opplæring beskrevet på følgende vis av et medlem av Medisinska Societeten samme år som Martinau ble innskrevet:

Läroåren äro nödvändigt 3:ne, men dragas gemenligen ut till 4, 5 och 6, alt som de komma öfverens och lärjungen har at betala med. När åhren äro til ända får han sitt bref, stält efter et visst tryckt Formulär, lika antingen han är mer eller mindre skickelig. Första åhrén gå mästa-dels bort med små ärender och uppässning så i hushållet, som af gesällerne, tils han efter hand wänjer sig föra rakknifven, omsider öppna ådern, breda plåster och til det högsta förbinda ett sår eller benbrott, kunnandes der jemte då och då ha tilfälle at se en eller annan operation göras af sin mästare. Det öfriga måste han lära genom läsning och öfning samt vissa manuskripters afcopierande, der besynnerlig flit och håg emellan kommer, dock som oftast, sedan han först blifvit utlärdd eller gesäll. ⁶³

Kirurgien bar preg av laugsorganisering, der lærlingens utdanning var sterkt knyttet til mesterens individuelle interesser og tilbøyeligheter. Kirurgiutdannelsen ledet til arbeid som feltskjær, hvilket må sies å ha samme betydning som «feltkirurg». Dette var altså yrkesveien Martinau gikk, uten at det av den var en selvfølge at det ledet til stillinger i militæret, slik det gjorde for ham. ⁶⁴ Nokså vanlig var det dog at lærlingen, før han omsider fikk prøve seg på

---

⁶² «Underdånig Tjenste Förteckning», datert 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

⁶³ Sitert i Hjelt 1891, s. 272-273.

⁶⁴ «Kirurg» og «fältskär» ble brukt synonymt i datidens svenske språk, derfor kunne man også bli feltskjær knyttet eksempelvis til en by eller landsdel. Jf «Fältskär», SAOB.

årelating, kopping, sårforbindelser og enklere kirurgiske inngrep, først og fremst fikk trene sin evner med barberkniven.

I en forelesning fra omtrent 1750 uttalte Carl von Linné at å ta bort skjegget «är hos oss fältskärernas, men i Frankrike peruquemakarnes förtjenst och göromål.»⁶⁵ Selv om vi her aner et utfall mot svensk provinsialisme, sier det oss at Martinaus yrkesvalg, som tilsynelatende var så forskjellig fra farens, hadde et felles opphav i barbereryrket – så her holdt han seg trolig til en yrkesretning som lå i familien.⁶⁶ Samtidig pågikk det i midten av århundret en strid om innholdet i kirurgenes utdanning. Spørsmålet var om den fremdeles skulle bestå av å gå i lære hos en mester, springe ærender og av å barbære skjeggvekst, eller om de «borde tvertom lära sig att studera, liksom medicine studerandene.»⁶⁷ Dette spørsmålet var så betent at da en samtidig kritiker av utdanningsopplegget utga sitt *Förslag till ett bättre och lindrigare lärosätt uti Chirurgien eller den utvärtes läkarekonsten* i 1770, lot han det trykke anonymt i Gävle i Norrland – lengre unna rekkevidden til medlemmene av de kirurgiske og medisinske kollegiene.

Her lå kimen til en konflikt som skulle prege Martinaus liv og profesjonelle virksomhet som jeg skal vende tilbake til senere: en spenning mellom to grener av vitenskap som idag kan synes langt sterkere forbundet, medisinen og kirurgien. Vi kan også se en brytning som er vanlig på mange fronter under 1700-tallet, det gamle mot det nye, næringsfrihet mot håndverkslaug, systematisering av gamle erkjennelser i nye rammer, overtro og vitenskap som utfordret hverandre. Kirurgen ville alltid måtte forsvare seg mot påstander om at han egentlig kun var en barberer, ingen akademiker eller vitenskapsmann. Slike holdninger brøt, som vi skal se, med Martinaus stolthet og var en sannsynlig del av årsaken til de konflikter Martinau, som en representant for de laugsutdannede kirurgene, havnet i med det kongelige medisinske kollegiet – *Collegium Medicum*. (Det skulle i et hvert tilfelle drøye mange tiår før kirurglærlingene kunne legge fra seg «tvålkoppen och rakknifven» – feltskærutdanningen ble først nedlagt i 1896.)

---

⁶⁵ Sitert i «Peruk-makare», SAOB. Sitatet er hentet fra *Linnés dietetik* (Uppsala: A.O. Lindfors, 1907).

⁶⁶ Barberingens kobling til legevirksomhet og kirurgi hadde røtter til middelalderen, der «bardskårene» ved siden av hårklippen var forventet å yte kirurgisk hjelp, særlig i krigstid. Langt inn på 1700-tallet ble dette fremdeles praktisert og barberingen av mange ansett som en selvfølgelig og uadskillelig del av forberedelsen til yrkesutøvelsen for en fremtidig kirurg.

⁶⁷ Hjelt 1891, s. 272.

Til Paris med svennebrev 1751- 1756

I 1751 var Martinau altså utskrevet av Kirurgiska Societeten som svenn. Samme år, skriver han, «förfogade jag mig till Paris dhär jag på egen lystnad søkte min förkovran uti metién [sic] in till År 1756».⁶⁸ Det var altså angivelig for å utdanne seg videre i sitt håndverk at Martinau reiste til Paris. Tiden han tilbrakte i Frankrike har antakelig vært nyttig for unge Martinau av flere grunner. Paris var ikke bare hovedstad i den fremste europeiske stormakten, men også det kulturelle senter i Europa fremfor noe annet. Sveriges kulturelle og politiske forbindelser til Frankrike var særlig sterke, og evnen til å beherske språket og de kulturelle kodene derav av stor betydning. Det er derfor grunn til å vie dette noe plass.

«Det franske Europa»

Frankrike var en sterk utenrikspolitisk faktor under 1700-tallet. Landet var det mest folkerike, inntil Russland tok dem igjen, og kongeriket det mest ressurssterke. For Sveriges del var forholdet til Frankrike strukturerende for utenrikspolitikken, ikke minst gjalt dette under perioden der det franskvennlige hattepartiet dominerte, 1739-1766, og igjen under den gustavianske perioden, fra 1772.⁶⁹ I tillegg til en sentral, for ikke å si dominerende, politisk rolle, kom den enorme innflytelsen fra fransk kultur. For fransk var under 1700-tallet språket som forente europeisk kulturliv fremfor noe annet. Det ble ifølge Charlotta Wolff sett på som «den raffinerte, kosmopolitiska civilisationens universella språk», og hadde i den forstand tatt over rollen som latin tidligere hadde spilt.⁷⁰ Språket var knyttet til kulturen ved de europeiske hoffene og overklassen. Det dominerer i den svenske adelens korrespondanse, og andelen fransk litteratur i deres bokhyller var betydelig.⁷¹ Elisabet Hammer anslår at 80 prosent av brevene fra private arkiver i det svenske Riksarkivet fra andre halvdel av århundret er skrevet på fransk.⁷² Også ved hoff som var mindre franskvennlig enn det svenske benyttet man fransk til daglig – selv Fredrik II av Preussen skal ha foretrukket det. Fransk var det kulturelle språk fremfor noe annet, og ble samtidig det internasjonale diplomatiets språk.

---

⁶⁸ «Underdånig Tjenste Förteckning», datert 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

⁶⁹ Wolff 2005, s. 14.

⁷⁰ Wolff 2005, s. 19.

⁷¹ Wolff 2005, s. 14.

⁷² Hammar 2006, s. 440.

Disse forholdene har ledet til en oppfatning om «det franske Europa» som et paradigme.⁷³ Men Paris og Versailles' sentrale rolle i europeisk kulturliv bør ikke forstås utelukkende fra et perspektiv av kulturell og politisk dominans. Mer presist blir det å si det som Rolf Hobson, at standsamfunnets toppsjikt delte et felleseuropeisk språk og kultur forankret i tidens kosmopolitiske ideal.⁷⁴ Beholder vi dette perspektivet er det tilgjengelig at vi betegner sentrale elementer i denne felleseuropeiske kulturen «fransk» når det gir mening ut i fra dagens nasjonale kategorier, samtidig som «fransk kosmopolitisme» og beskrivelser av svenske eliter som franskvennlige blir å regne som intellektuelle snarveier.

Kosmopolitisme var både et filosofisk ideal og en sosial praksis. Denne praktiske kosmopolitismen var også Martinau en bærer av. Wolff beskriver den som «en gränsöverskridande, men inte alltid gränslös umgängeskultur som manifesteras i resor, korrespondens och umgänge över politiska eller sociala gränser, och som ikke-uteslutande kulturell universalism eller pluralism, med mångdubbla kontraktuella lojaliteter som följd.»⁷⁵ Selv om kosmopolitismen som filosofi i prinsippet var grenseoverskridende, også av sosiale grenser, delte den i praksis mange trekk med den høviske omgangskulturen, inkludert konvensjonene for høflighet og korrespondanse. Denne praktiske siden av elitens kultur, det belevne omgangslivet, gikk under 1700-tallet under begrepet *la sociabilité*.⁷⁶ Når det i det følgende vises til *sociabilitet* er det i en slik betydning: elitenes sosiale vaner, på samme tid forankret i grenseoverskridende kosmopolitisme, men særlig i fransk kultur, en videreføring av høviske konvensjoner, men med innslag av nye opplysningsidealer.

Martinaus «petit tour»

Martinaus reise til Frankrike var ikke en *grand tour* i streng forstand, men den kan likevel ha oppfylt en del av de samme funksjoner. Martinau var atten år gammel da han reiste og tredve da han vendte tilbake til Sverige. Senere skulle han fremheve at han «ej allenast genom studier, uten och 7.års vistande vid de största Hospitaler i Paris, inhämtade de kundskaper,

---

⁷³ Charlotta Wolff har behandlet dette spørsmålet i tilknytning til sin forskning om den svenske elitens forbindelser til Frankrike og det franske på 1700-tallet. Historiske fremstillinger med et slikt perspektiv, slik som Louis Réaus *L'Europe français au siècle des Lumières* (1938), har etter Wolffs syn vært farget av ideologiske og nasjonalistiske premisser. Synet på Frankrike som bæreren av en kulturell universalisme og som den fremste sivilisasjon der kulturelle impulser strålte ut i Europa fra Paris, var samtidig en videreføring av en oppfatning som eksisterte i samtiden, slik vi kan lese det fra tittelen på et traktat fra 1777: *Paris, le modèle des nations étrangères ou L'Europe française*. Wolff 2005, s. 16.

⁷⁴ Hobson 2005, s. 125.

⁷⁵ Wolff 2005, s. 15.

⁷⁶ Wolff 2005, s. 15.

som til denna syssla höra». ⁷⁷ Selv om syv år riktignok ikke stemmer overens med tidsplanen han tegnet i sin «meritförtäckning», så kunne han påberope seg praktisk erfaring fra tiden i Paris som hadde en viss tyngde. Ved siden av den yrkesmessige erfaringen Martinau tilegnet seg hadde reisen trolig tre andre viktige funksjoner: ytterlige kondisjonering i språk og kultur, erfaring fra det belevne omgangsliv – som intet sted var mer belevant enn i Paris – og, kort sagt, nettverksbygging.

Pedagogen Carl Stridsberg noterte i 1786 at fransken «nu en gång blifwit så til sägandes vårt andra Modersmål [...] Läras måste det.» ⁷⁸ Mot slutten av århundret hadde fransken krøpet inn også i middelklassens språk. Men her, ved midten av århundret, var det fremdeles et språk forbeholdt de høyere samfunnslag. Mange av denne standen var allerede fra ung alder i praksis tospråklige. For alle som ønsket å klatre oppover i samfunnsstigen ble kunnskaper i fransk stadig viktigere. ⁷⁹ Martinau ville aldri kunnet følge den veien han gikk uten det. Der den katolske bakgrunnen ikke talte til hans fordel i Sverige, var den franske en klar fordel.

For medlemmer av det høyere samfunnsskiktet skjedde språkopplæringen hovedsakelig ved privatundervisning, slik som Martinaus mor tilbød, og praktisk tilrettelegging i hjemmet og ved utenlandsreiser. Felles for dem var at de var svært kostbare. En *grand tour* i Europa var på 1700-tallet blitt en selvfølge i den oppvoksende adelen med tilstrekkelige tilganger. Som vi vet var dette også blitt en populær syssel blant den formuende borgerklassen, slik Anker-brødrenes rundreise i Europa forteller oss. For adelen i Sverige var utenlandsreise og mulighet til tjenestegjøring i utenlandske hærer en rettighet. Når Martinau uten en slik bakgrunn kunne reise ut, er det en ytterligere indikasjon på hans sosiale rang. Hans far var velhavende nok til å sponse en reise, og høyst sannsynlig hadde han kontakter i Frankrike som han benyttet seg av for å tilrettelegge for sønnens opphold, slik vanlig praksis var.

En viktig del av en slik reise var nettopp øvelse i sosiabilitet, kondisjonering i elitens omgangsliv. Den unge reisende ble oppfordret til å gå på filosofiske og vitenskapelige forelesninger, besøke teateret og operaen «så at han kunde föra interessanta konversationer i de salonger han borde besöka så snart tilfälle gavs». ⁸⁰ Det er sannsynlig at Martinau også benyttet anledningen til å gjøre det samme, og at han her kunne menges med både tilreisende og lokale i salongene. Den forsåvidt eneste indikasjon på at han i Paris ikke har

---

⁷⁷ Martinau til [ukjent greve], 13.08.1766, Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

⁷⁸ Siteret i Hammar 2006, s. 440.

⁷⁹ Hammar 2006, s. 440.

⁸⁰ Hammar 2006, s. 445.

ført noen skrøpelig og ensom tilværelse er at han her ble tatt opp i frimurerlosjen Clermont – det Paris-baserte høyeregradskapittelet som sto under ledelse av hertugen av Clermont.⁸¹ Det forteller oss at Martinau har hatt sosial omgang og knyttet kontakter innen det da fremvoksende frimurieriet, en viktig arena for omgang på tvers av sosiale grenser.⁸² Ved siden av hans egne referanser til at han arbeidet ved byens største hospitaler er det de eneste forholdsvis sikre holdepunktene vi har på hva Martinau har tatt seg til i disse årene. For å sette det på spissen kan vi altså ikke vite om Martinau tilbrakte årene i Paris fordypet i anatomiske studier ved «de största Hospitaler» eller ved Palais Royals bordeller. Et sentralt moment er imidlertid at tiden i Paris ga ham erfaring fra Europas fremste kulturelle sentrum. Han fikk anledning til å knytte ytterligere kontakter, ytterligere språklig øvelse og erfaring fra salongene og tidens trender. Han fikk øvelse i sosiabiliteten og ble kondisjonert for det miljøet han senere skulle ta del i.

I tjeneste for den franske kronen - 1756-1762

I 1756 reiste Martinau til Strasbourg «til vinnande af fullkomligare öfning», som han selv uttrykker det.⁸³ Nøyaktig hva som foranlediget at han forlot Paris etter fem år, vet vi ikke, men sannsynligvis medførte krigsutbruddet samme år at behovet for kirurger økte sterkt, og at det derfor var arbeid å få. I Strasbourg skal han straks ha blitt antatt som «Compagnon uti Militairiska Hospitalet» og der ha avlagt eksamen. Kort tid etter ble han utnevnt til «Chirurgien Major» ved «hans höghets Prints Nassau Uzinguens Regimente». Dermed hadde han trådt inn i tjeneste for den franske kronen under det vi nå gjerne kaller Syvårskrigen.⁸⁴

Martinau og Syvårskrigen

Martinau begynte altså sin militære karriere 1756 i det 110. franske infanteriregimentet Nassau-Usingen.⁸⁵ Regimentet fikk sitt navn fra et lite fyrstedømme i det tysk-romerske riket, beliggende nordøst for Rhinen i dagens Hessen, der elva gjør en bue østover før den bryter av

---

⁸¹ Gräsbeck 1954, s. 35.

⁸² Jf Halévi 1984.

⁸³ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

⁸⁴ Krigen har som kjent flere navn avhengig av perspektiv: I norsk sammenheng er det ikke uvanlig at den betegnes «Den prøyssiske syvårskrig» for å skille den fra «Den nordiske syvårskrig» (1563–70), eller den tredje schlesiske krig, for å betegne den som et ledd i oppgjørene mellom Preussen og Østerrike, der de to første (1740–48) gjerne går under navnet den østerrikske arvefølgekrig.

⁸⁵ Dette delkapittelet er basert på Fieffé 1854; Kennett 1967; Szabo 2007.

i sideelva Main. Regimentet var blitt opprettet av den svenske greven Axel von Fersen d.e. (1719-1794) i 1745⁸⁶, men var siden 1753 under kommando av Johann Adolph von Nassau-Usingen, den regjerende fyrstens sønn. Det var et av de mange utenlandske regimentene i den franske hæren. Selv om den sånn sett var et tysk regiment i den franske hæren, var den ikke så nasjonsspesifikk som navnet tilsa: «tysk» var et bredt begrep som innbefattet både sveitsere og polakker, dansker og svensker m.fl.⁸⁷

Ifølge Martinau trådte han i felt med regimentet først i 1757, rimeligvis mener han da det franske felttoget mot Hannover begynte i april. Regimentet ble en del av den franske Rhinarméen under kommando av Louis Charles d'Estrées. Styrken på over 100.000 mann krysset 26. mars grensen mot de tyske områder, i Kleve og Köln, med det formålet å invadere Hannover. Martinau forteller ikke om sine erfaringer fra slagene han må ha deltatt i, men opplyser bare at de «förlades uti vinter-quarter i Verden».⁸⁸ Men han må rimeligvis ha vært med sitt regiment også da det deltok i slaget ved Hastenbeck – en by nær Hannover, i det som idag er Niedersachsen – 26. juli 1757, der franskmennene kom seirende ut mot en britisk-prøyssisk armé under hertugen av Cumberland, Prins William.

Den franske arméens fremgang nordover fortsatte til oktober, da en britisk-prøyssisk motoffensiv presset dem tilbake. I midten av desember trakk de franske troppene seg tilbake over elva Aller. Der brant de broene og inntok vinterkvarter langs vestbredden av elva. Martinaus regiment slo seg ned ved småbyen Rethem, drøye 10 mil nord for Hastenbeck, som en del av den franske Rhinarméens første linje. Det var nok i kraft av å være del av regimentsstaben at Martinau selv ble forlagt i nærmeste by, Verden, 2 mil nordover langs elva. Selv vektlegger han her at han «anförtoddes öfverstyrelsen af dhet dher inrättade allmänna Hospitalet för alla kringliggande Regimenters svåraste sjuka».⁸⁹

Det later ikke til å ha vært en god vinter for Martinau. Bestyrelsen av hospitalet var en besværlig oppgave, skriver han, og han ble syk da den «ödande smittan angrep mig sielf». At dette må ha vært en tung oppgave er ikke vanskelig å tro, tallet på skadde infanterister i den franske Rhinarméen i februar 1758 skal ha vært 14.102 av totalt 76.341 personer.⁹⁰ Som om

---

⁸⁶ Fersen fikk fullmakt til å verve infanteriregimentet av den tyske hertugen av Zweibrücken. Den var ment til tjeneste for keiser Karl 7., men da regimentet etter bare drøye 4 måneder sto ferdig 1. mars 1745, så var Karl død og en fredsslutning i april svekket behovet for soldatene. Fersen gikk da over i fransk tjeneste og fikk 1. november også tillatelse til å ta med seg sitt tyske infanteriregiment. *Fredrik Axel Fersen, von*, urn:sbl:15288, *Svenskt biografiskt lexikon* (art. av Olof Jägerskiöld.), hentet 2012-09-24.

⁸⁷ Wolff 2005, s. 148-149.

⁸⁸ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

⁸⁹ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

⁹⁰ Tilsvarende tall for kavalerister er ikke bevart. Kennett 1967, s. 132.

ikke alt dette var nok, legger han til at han «såsom knapt til hållsan återstæld, nödgades hastigt fly undan en stark fiändtlig Corps med förlust af all min lilla äganden». Det er rimelig å anta at hendelsen stammer fra evakueringen av Verden 20. februar 1758, da prøyssiske tropper under kommando av Karl Wilhelm Ferdinand stormet byen.

Motoffensiven fortsatte utover vinteren, og de franske troppene trakk seg stadig lenger tilbake. I mars 1758 var de tilbake ved Rhinen. Samme måned ble Martinaus regiment oppløst og inkorporert i det nydannede 111. infanteriregimentet Nassau, antakelig for å effektivisere de uttynnede rekkene. Martinau ble da overført til det 108. infanteriregimentet Bergh, et annet «tysk» regiment som hadde vært forlagt samme sted langs frontlinjen. I juli tok de franske styrkene igjen initiativet. Berghs infanteri bega seg i juli mot Friedberg i Hessen der en armé under kommando av Charles de Rohan-Soubise samlet seg for nye offensiver. Etter manøvre i Hessen dette året, deltok regimentet krigssesongen året etter i en ny offensiv mot Hannover. I 1759 var det del av reservetroppene i slaget ved Bergen 13. april – som drev de britisk-prøyssiske troppene på retrett – og ved Minden 1. august. Det siste skal ha fylt også Martinaus sykevogner med pleietrengende, for det ble et sviende nederlag, med 7000 skadde og drepte, som satte en stopper for den franske offensiven dette året. Om Martinau har vi imidlertid ikke flere opplysninger, han forteller selv ingenting fra sin tid i dette regimentet. Mønsteret som kom til å prege krigen hadde derimot etablert seg: prøyssisk hell på slagfeltet veide opp for motpartens tallmessige overlegenhet, offensiv ble avløst av motoffensiv, og intet avgjørende slag ble utkjempet.

For Martinaus del tok han 1760 et viktig steg i sin karriere. Han ble overført nok en gang, og ble nå «Chirurgien Major» ved regimentet Royal Suédois, det 95. franske infanteriregiment, «hvilken fäldt-skiärs Beställning räknas wara en af dhe yppersta uti Frankrike», som Martinau legger til.⁹¹ Royal Suédois var et regiment av hovedsakelig tyske soldater og svenske offiserer, hvis forløper hadde blitt dannet etter et slag i Belgia året 1690 under Niårskrigen, der krigsfangene etter tidens sedvane fikk tilbud om å gå over i tjeneste for den seirende part, i dette tilfellet Frankrike. Siden 1742 hadde regimentet etter å ha vist tapperhet og lojalitet i felt – og kanskje ikke minst som en diplomatisk gest for å etterkomme en forespørsel fra Fredrik I – båret hedersnavnet Royal Suédois.⁹² I 1742 hadde Ludvig XV også godkjent et ønske om at regimentet kun skulle ha svenske offiserer, og selv om dette ikke ble respektert fullt ut (det var altfor upraktisk når offiserer manglet), så ble dermed Royal

---

⁹¹ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

⁹² Beckman 1995, s. 10, 32-35.

Suédois et selvsagt valg for svenske adelsmenn som skulle gjøre offiserstjeneste i utlandet.⁹³ I hvilken grad denne feltlegestillingen var «en af dhe yppersta uti Frankrike» er mindre interessant enn at det utvilsomt brakte heder hjemme i Sverige.

Martinou må ha hatt litt å gjøre også i det nye regimentet. 10. juli 1760 var Royal Suédois ett av de hardest engasjerte regimentene i slaget ved Korbach, en by nord i Hessen. Sammenlagt mistet de rundt 100 mann, hvorav 58 sårede, hvilket likevel var tilstrekkelig til at regimentet ble flyttet til reservetroppene og deretter ikke synes å ha deltatt i flere strider før fredslutningen to år senere.⁹⁴ Selv om regimentet nå ble flyttet fra frontlinjen og gikk inn i en reservetroppfunksjon, har det ikke nødvendigvis lettet tilværelsen for mye for soldatene. I tillegg til de alminnelige problemer med dårlige sanitærforhold og sykdom som tjenesten alltid førte med seg, var troppene også prisgitt andre forhold utenom deres kontroll.⁹⁵ Året etter innledet imidlertid Ludvig XV fredsforhandlinger, og etter våpenhvilen i november ble Royal Suédois redusert til to bataljoner og forlagt i garnisonen i Alsace.⁹⁶

Fredsslutningen fikk også den konsekvens at Martinou, som han skriver, i 1763 søkte «afskjed ifrån Kongl franska tjensten». Årsakene til dette hevder han selv var kombinasjonen av «dhen nåd» kongen hadde vist ham ved å utnevne ham til «Hof-Medicus» året før, samt «Kiärleken til Fädernes landet hos mig».⁹⁷ En viktig årsak var antakelig at fredslutningen gjorde jobben hans overflødig, eller i det minste mindre attraktiv. Men nå hadde også Martinou deltatt i krigen i syv år. Det var tolv år siden han hadde vært i hjembyen Stockholm. Det er ikke umulig at det særlig var personlige grunner til at hjembyen igjen lokket.

Feltkirurgens plass i den franske hæren

Hva innebar det å være «Chirurgien Major» i den franske hæren på midten av 1700-tallet? Tittelen som kanskje best samsvarer er «regimentskirurg», en tilsvarende tittel i den svenske hæren på samme tid. Han var en del av regimentsstaben, som kunne variere i størrelse etter om det var et fransk eller utenlandsk regiment, og om det var privilegert og fikk føre sin egen militærjustis, såkalt *prévôté*. Ifølge et protokoll av 12. april 1760 besto staben for Royal

---

⁹³ Wolff 2005, s. 152-153.

⁹⁴ Dette er i seg selv merkelig gitt de høye tapstallene tidligere i krigen, Men Margareta Beckman, som altså har skrevet regimentets historie, nøyer seg med å angi dette som årsak. Forklaringen ligger kanskje heller i at regimentet også tidligere i krigen ofte hadde vært benyttet som en del av reservetroppene.

⁹⁵ Også sommeren kunne være nådeløs: en hetebølge slo til i mai 1761 og 17 mann fra regimentet skal ha omkommet i løpet av marsjen mot leirplassen i Düsseldorf bare av solstikk eller utmattelse.

⁹⁶ Beckman 1995, s. 45-55.

⁹⁷ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

Suédois' del av 19 personer. I Martinaus to første regimenter, som også var utenlandske, men upriviligerte, var det noe færre, antakelig 12 personer. Regimentenes størrelse og sammensetning varierte noe, men for Royal Suédois del besto den på dette tidspunktet av tre bataljoner, hver bestående av ni kompanier (åtte regulære og et grenader) og totalt 86 høyere offiserer og 1888 soldater (inkludert underoffiserer, artillerister, furéer⁹⁸, trommeslagere og fanebærere).⁹⁹

Regimentskirurgens oppgave var å sørge for medisinsk hjelp til skadde og syke blant alle disse. Under ham sto en *frater* (en feltskærslærling) og en *aumônier* (en feltprest hvis oppgaver kunne være både medisinske og åndelige) per kompani, altså ideelt sett rundt 50 mann.¹⁰⁰ For dette fikk en regimentskirurg på denne tiden betalt 1 *livre*, 13 *sols* og 4 *deniers* per dag.¹⁰¹ Til sammenlikning fikk kapteinen, den ansvarshavende ved hvert kompani, 3 *livres*; obersten, den befalhavende ved regimentet, 33 *livres* 6 *sols* 8 *deniers*; majoren 10 *livres*, sekundmajorene 3 *livres*; skarpretteren 12 *sols*; soldater og underoffiserer 8 *sols* 8 *deniers* per dag. Regimentskirurgen tjente da mer enn regimentspresten, like mye som auditøren og mindre enn tolken. Dette var ingenting å bli rik av, men like fullt bedre betalt enn 99,5% av kollegene i regimentet.¹⁰²

Utenom de medisinske tjenestene på regimentsnivå hadde den franske armeen under syvårskrigen også et system av faste sykehus i enkelte franske og tyske byer (*hospitaux sédentaires*), samt mobile felthospitaler som fulgte armeene (*hospitaux ambulants*).¹⁰³ «Militaire Hospitalet» Martinau fikk arbeid ved i Strasbourg i 1756 var med all rimelighet av den første typen, det i Verden «inrättade allmänna Hospitalet» som Martinau bestyrte vinteren 1757/58, antakelig av den siste. Sykehusene var stedet der de sykeste og hardest skadde ble behandlet. Problemene var, ikke overraskende, mange.¹⁰⁴ I denne sammenheng er det kanskje tilstrekkelig å referere hva Generalen og militærteoretikeren Jacques Antoine Hippolyte de Guibert skal ha skrevet om Syvårskrigen sykehus noen år etter: «les hospitaux étoient des charniers. Je m'arrête; je ne veux pas fouiller ma plume à faire le recensement des crimes.»¹⁰⁵

---

⁹⁸ Av fransk *fourrier* - den som fører. Ansvarlig for forpleining, tilsvarende kvartermester.

⁹⁹ Beckman 1995, s. 52-53.

¹⁰⁰ Kennett 1967, s. 130.

¹⁰¹ Det gikk 20 Sols på 1 Livre, 12 Deniers på 1 Sol. For et perspektiv på verdien: 2 sol kjøpte deg 1,5 livre (dette var også en måleenhet, i dette tilfelle omtrent ¾ kg) brød.

¹⁰² Fieffé 1854, s. 270-271.

¹⁰³ Kennett 1967, s. 130.

¹⁰⁴ Jf Kennett 1967, s. 130-133.

¹⁰⁵ de Guibert 1772, s. 302.; Abel 2011, s. 19.

Martinau ved sykesengen

Hva var det så Martinau kan ha syslet med i syvårskrigen hospitaler? Kirurgens arbeid var, som vi kan tenke oss, blodig og brutalt, godt hjulpet av tidens vitenskap. En britisk kirurg, John Bell, gjengir ved århundrets slutt erfaringer fra den franske feltkirurgen Hugues Ravaton, som deltok i syvårskrigen og skrev om sine erfaringer i boka *Chirurgie d'armée ou traité des plaies d'armes à feu, et d'armes blanches* utgitt 1768. Bell berømmer først franskmennene generelt for deres utstrakte bruk av årelating:

The French surgeons are accustomed to bleeding, with a freedom which an English surgeon has no idea of, and can hardly excuse; for they bleed twice, thrice, or even four times in twenty four hours, and continue it sometimes to the fifteenth or twentieth day; and there is no doubt that sometimes, by such profuse bleedings, they have saved those who would have been lost by a more timid practice [...]¹⁰⁶

Bell gjengir så hvordan Ravaton hadde behandlet en ung offiser som var blitt skadet i en duell og som derfor fikk behandling i det skjulte. Diagnosen lød «The sword had passed across the breast in above the pap and out betwixt the fourth and fifth rib behind; he was brought to the surgeon's house more dead than alive»:

He was bled copiously five times in the space of three hours; before the evening he was able to speak; by eleven at night he was much relieved. So far every thing was well. [...]But here followed something still more daring. Mr Ravaton ordered an apprentice to sit with lights in his room, and instructed him, that if this distress continued he should open the veins during the night. Mr Ravaton, from his chamber, heard him crying out during all the night to be bled and in the morning he found that the young man had drawn blood no less than nine times.¹⁰⁷

Den unge pasienten overlevde den intensive behandlingen, og etter 22 dager skal han ha kunnet forlate sykesengen, «though quite pale, and woefully reduced.»¹⁰⁸ Det var dog neppe de fleste pasienter forunt å få en slik grundig oppfølging.

I det eneste Martinau har skrevet om sine direkte erfaringer fra krigstjenesten i Frankrike, får vi noe informasjon om hvordan det ellers kan ha foregått. I en tekst skrevet 1783 der han kommer med innvendinger mot en annen leges feilaktige diagnose av et skuddsår, forteller han hvordan han behandlet skadde fra Royal Suédois etter slaget («affairen») ved Korbach 10. juli 1760.¹⁰⁹ Regimentet hadde da fått «en salfva Mousqueteri» under en manøver, «just då det gjorde en halvsväng», slik at troppene ble truffet av ildgivningen fra siden. Flere «sådana blesserade» ble ført til Chirurgien Major Martinau:

---

¹⁰⁶ Bell 1795, s. 232.

¹⁰⁷ Bell 1795, s. 232-233.

¹⁰⁸ Bell 1795, s. 233.

¹⁰⁹ «Anmärkning vid Prov. Medici D:r Björnlunds Rön om en blesserad Dragon...», *Vecko-Skrift för läkare och naturforskare*, bind 4, Stockholm, 1783, s. 386-390.

Ibland desse olyckeliga befants Lieutenant Tideman, af några och tjugu års ålder, som bekommit et skått directe på vänstra sida apophysis transversalis af första Länd-kotan. Ingen utgång syntes: men en ömhet fram på magen, två finger ifrån linea alba, af samma sida, gaf mig anledning, fast huden var helt oförändrat, misstänka stället, och kändes värkeligen kulan ligga därstädes. Sträxt förrättades öppning däruppå, då en mängd af blod så frusade til, at jag befarade arteria epigastrica vara öpnad, och sjelf ånnu den tiden ganska ung, vågade jag ej fortfara, utan lämnade häldre kulan, i tanka dess motstånd kunde dämna blödnigen, så länge, til dess jag blefve biträdd af några äldre Camerader, som ock skedde kort därpå, då jag, til min förundran, uttog kulan utan minsta svårighet och snart sagt helt tårt. Patienten förlorade aldrig af sin munterhet, ganska litet af sin matlust och sömn, hade endast liten feber [...].¹¹⁰

Soldaten kom seg, opplyser Martinau, «Curen var til ända inom en månad, hvarpå han gick ut öfver alt i Staden.» Det var altså ikke kirurgens behandling som var skyld i at Martinau likevel kort tid etter fikk anledning til å obdusere pasientens kropp. For dagen før han skulle reise tilbake til regimentet, skriver Martinau, ble løytnanten invitert på middag hos kommandanten, greve Pehr Scheffer:

Olyckligt-vis nödgades Lieutnanten blifva hemma genom Friseursens försummelse. Upretad af den långa väntan slog han karlen vid dess änteliga ankomst och förbittrade sig så ovanligt at han samma dag sjuknade af en Gall-feber, som complicerades af den då grufveligt härjande Rödsoten, hvaraf han beklageligen afdled inom fjorton dagar.¹¹¹

Man kan spørre seg hva en psykoanalytiker ville gjort av at det slik var frisøren som var skyld i soldatens død. Tankegangen var imidlertid godt forankret i samtiden, der Humoralpatologien, som for god helse foreskrev balanse i kroppsvæskene, satte mengden gul galle i sammenheng med kolerisk oppførsel.¹¹² Slik var veien fra bestyrtelse til galle-feber naturlig, og årelating et botemiddel mot de fleste lidelser.¹¹³

Martinaus innlegg er det eneste meg bekjent der han i noen detalj beskriver sine opplevelser fra Syvårskrigen, og den vitner om at hans praktiske erfaringer la tyngde bak hans medisinske virksomhet. Det er ikke uten en viss pondus han beskriver sine erfaringer, og konkluderer:

[...] och har jag därpå lärt at åtminstone tvifla på det som stöter allmänna begreppen, samt emotstå egna kärleken, som förledt så mången at tro sig hafva gjordt ovanliga ting, hvaraf flere falska observationer upkommit til de lätt-trognas störste förundran. Ej at detta må lämpas til Hr. Doctorn och Prov. Medici Björnlunds berömvärda upsat (sic) och grundeliga Medisinska kunskaper, fast han i detta fall mistagit sig i Diagnosis af et Chirurgiskt ämne som ej utgör hans förnämste yrke.¹¹⁴

---

¹¹⁰ *Vecko-Skrift för läkare och naturforskare*, bind 4, 1783, s. 387.

¹¹¹ *Vecko-Skrift för läkare och naturforskare*, bind 4, 1783, s. 388.

¹¹² «humoralpatologi», SNL, fra *Store medisinske leksikon* Hentet fra: http://snl.no/sml_artikkel/humoralpatologi (27.02.2013)

¹¹³ Som kuriosita er et annet eksempel på oppfatningen om sammenhengen mellom sinnstemninger og helse Gustav IIIs kommentar om en person som skulle få nyheten om at en bekjent (Carl Peyron, se neste kapittel) var drept i duell: «Men jag ber Er att meddela honom det skonsamt. Han er mycket känslig, och hans korpulens gör alltför snabba sinnesrörelser mycket farliga för honom». Gustav III til Gustav Philip Creutz, Paris 27.06.1784, oversatt og trykket i Proschwitz 1992, s. 287-288.

¹¹⁴ *Vecko-Skrift för läkare och naturforskare*, bind 4, 1783, s. 389-390.

Med praktisk erfaring fra krigstjeneste kunne Martinau med større tyngde gripe an sin senere profesjonelle virksomhet.

«Ungdomens nödige underbyggnad»

Blant de tross alt få opplysninger som er i Martinaus merittliste, forekommer det merkelig at han har valgt å fremheve detaljer som at han ble syk og mistet sin bagasje, særlig når ingenting nevnes fra slagene og hans erfaringer derfra. Det er noe navlebeskuende selvopptatt over det, og man aner en kjølig distanse til de grusomhetene han må ha vært vitne til. Hans søknader, som har dannet hovedgrunnlaget for dette kapittelet, gir oss et bilde av en selvsentrert person. Kanskje så han aldri et slag, men befant seg heller på trygg avstand med resten av regimentsstaben. Men krigens konsekvenser, de alvorlige tilfellene «som bedröfveligen fordrat min åtgjörd», som han skriver, fikk han dog utvilsomt, som vi har sett, stifte nært bekjentskap med.¹¹⁵

Stillingen Martinau fikk i Royal Suédois' regimentstab synes å ha vært et avgjørende steg i hans karriere. Her kunne han knytte kontakter med offiserer som alle var hentet fra den svenske adelen og ikke minst knytte regimentets navn til sin person. Charlotta Wolff påpeker rollen Royal Suédois fikk som «ett emblem för de svensk-franska diplomatiska relationerna», om enn dens reelle betydning var overdrevet og kanskje hovedsakelig symbolsk. Det totale antallet svensker i fransk tjeneste i løpet av 1700-tallet anslår hun til 500 personer, flertallet av disse i midten av århundret (men altså ikke utelukkende til tjeneste i Royal Suédois).¹¹⁶

Som vi så av lønnen var en stilling som regimentskirurg langt fra den dårligste en ung mann av borgerlig bakgrunn kunne sikre seg. Om det kanskje var en liten overdrivelse at stillingen i Royal Suédois var «en af dhe yppersta uti Frankrike», så var den ihvertfall bedre betalt enn de tilsvarende hos andre utenlandske regimenter. Og til tross for de enorme problemene som fulgte den medisinske hjelpen i den franske hæren var det likevel slik at den var sin tids mest avanserte.¹¹⁷ Når Martinau senere argumenterer for viktigheten av hans praktiske erfaringer, er det altså ikke helt uten rimelighet.

Av nasjonalitet var Martinau av fransk opphav, men født i Sverige: en svensk franskmann. Dette stilte han i en posisjon som ga ham flere muligheter. En fransk bakgrunn var i seg selv ingen ulempe når standsamfunnets eliter var preget av fransk kultur og

---

¹¹⁵ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

¹¹⁶ Wolff 2005, s. 152.

¹¹⁷ Kennett 1967, s. 133.

kosmopolitiske idealer, å mestre det franske språket var en nødvendighet. For Martinau var det ingen motsetning mellom å demonstrere sin lojalitet til «fedrelandet» Sverige i samme åndedrag som han skrøt av sin krigsinnsats for den franske kronen. Til tross for at mange av årene i Frankrike ble tilbrakt i det som nok kan ha vært kummerlige forhold under felttogene, så fikk han samtidig øvet sine evner innen det belevne omgangslivet, sosiabiliteten, både her blant sine adelige offiserskolleger og ikke minst i Paris.

Et moment også i Martinaus liv er det som Charlotta Wolff har betegnet ett av 1700-tallets største sivilisasjonsdilemmaer – spenningen mellom kulturell kosmopolitisme og fremveksten av nasjonale kategoriseringer og definisjoner.¹¹⁸ Sett med moderne nasjonale briller er 1700-tallets samfunnsstrukturer vanskelige å gripe. Martinau kunne tjenestegjøre i et svensk hedersregiment blant de tyske regimentene i den franske hæren, og påberope kjærligheten til fedrelandet Sverige med franske foreldre. Men som Rolf Hobson har påpekt var det som ble stemplet som forræderi i nasjonalismens tidsalder fullstendig i overensstemmelse med de adelige offiserenes æreskodeks på 1700-tallet.¹¹⁹ Problematikken knyttet til nasjoner og nasjonalisme skal vi i denne omgang la ligge. Vi kan nøye oss med at det råder en viss konsensus om at nasjonalitetsadjektiv på 1700-tallet bør forstås som mer åpne språklige eller geografiske termer, enn de ekskluderende og nasjonalideologiske etikettene de senere ble.

Den svenske franskmannen var altså hverken svensk eller fransk i en moderne betydning. Martinaus liv var heller, i tråd med Wolffs forståelse av 1700-tallets kosmopolitisme, preget av «mångdubbla kontraktuelle lojaliteter».¹²⁰ Disse lojalitetene var ikke til nasjonen, men til individer og, antakelig, til samfunnets bærende institusjoner, kronen og alteret. Og disse forbindelsene måtte pleies gjennom sosiabiliteten og dens konvensjoner om korrespondanse og brevretorikk. Det er opplagt at det tynne kildetilfanget gir oss et sviktende grunnlag til å si for mye om Martinaus gjøren og laden i disse årene. Enda verre er det å komme tett på hans evner og personlighet. Men en ting kan vi si med høy grad av sikkerhet: da han vendte tilbake til Stockholm i 1763 var det med adskillig mer livserfaring, yrkeserfaring, kontakter og kulturell kapital. Sagt annerledes hadde «frisørsønnen» gjennom ungdommen tatt på seg borgerens parykk, pudret seg med øvrighetens belevenhet, og utstyrt seg med penn og kniv.

---

¹¹⁸ Wolff 2005, s. 14.

¹¹⁹ Hobson 2005, s. 125.

¹²⁰ Wolff 2005, s. 14.

3. GUNSTLINGEN 1762-1772

Dhe förflutna sexton år af min tjenste tid hafva således både uti Frankrike, under tjänstgöringen i fält, och här hemma fordradt en outtröttelig åhåga, att afhjälpa många svåra tilfällen, som bedröfveligen fordrat min åtgjörd; Men hvarvid jag likväl haft den hugnaden att mitt bemödande vunnit underbärandes nøye.¹²¹

Slik oppsummerer Martinau selv sin tjenestetid for den franske kronen og tiåret etter i Sverige, i 1772. Etter mange formgivende år i utlandet vendte han nå hjem til arbeid i svenske garnisonsregimenter. I det som har blitt skrevet om Martinau tidligere fremstår Martinaus posisjon og rang i samfunnet uklar, relasjonen til Gustav III mystisk og hvilke erfaringer og evner han hadde av relevans er i stor grad uberørt. Vi har sett hvilke muligheter Martinau var gitt fra fødselen av, og antydning av hvilke erfaringer han ervervet i ungdommen og i Frankrike. I dette kapittelet skal jeg forsøke å gi svar på hvorfor Martinau tilbake i Sverige stadig ble forfremmet av sine overordnede – og hvordan undersåtten selv fremmet sine interesser.

Ved siden av å kartlegge det biografiske, har jeg valgt å angripe denne perioden av Martinaus liv med et særlig øye for de relasjoner han etablerte og det nettverk han havnet i. Et nettverk består av sosiale relasjoner mellom mennesker og man regner som regel fire typer nettverksbånd: slektskap, vennskap, patronasje og profesjonelle forbindelser.¹²² Martinaus nettverk hadde forbindelser til eliten og ikke minst til kongefamilien. Gustav III er i ettertiden kjent for sin personlige deltakelse i de fleste av riksforvaltningens oppgaver og for sitt nettverk av tilknyttede personer og favoritter. De blir ofte omtalt som kongens *gunstlinger*, de som var spesielt begunstiget eller beskyttet, kort sagt hans favoritter eller yndlinger. Var Martinau også en gunstling?

---

¹²¹ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

¹²² Hermanson o.a. 2007, s. 13-14.

I den svenske kongens tjeneste

Martinaus forhold til den svenske kongen fremstår avgjørende når vi tar for oss hans rang og nettverk. Å betrakte Martinau som kongens klient er på den ene siden lett, men blir straks mer komplisert når vi forsøker å komme til kjernen av hva en slik relasjon egentlig besto i. For det må innebære noe mer enn å være arbeidstaker ved hoffet. Han var Adolf Fredriks og etter troneskiftet i 1771 Gustav III's undersått. Men hva fikk de ut av en eventuelt nærmere patron-klient relasjon? La oss først se hvor dette hans «bemödande» foregikk.

I kongens livregimenter

Martinau vendte altså tilbake til Sverige 1762 og fikk «fullmakt» som «Kgl. Hofmedicus». Hva slags tjeneste han havnet i nevner ikke Sacklén – kanskje ganske enkelt fordi kildene er uklare om dette.¹²³ Martinau ble nemlig ikke Hoffkirurg i noen streng forstand. Fullmakten bør heller betraktes som en hedersbetegnelse. Det behøvde ikke bety at man arbeidet ved hoffet eller ved garden, snarere var det en autorisasjon til å behandle personer som tilhørte hoffet – i praksis favoritter fra adelen – der han selv gjorde tjeneste. Et eksempel på den varierende betydningen som lå bak ordbruken er kirurgen Johan Martin Pettersson som i 1780 ble «Fältskär vid K.Operan, med Hofkirurgs fullmakt».¹²⁴

Det var antakelig Stockholm Martinau først reiste tilbake til, men han ble ikke der lenge. I 1766 skriver han om tjenesten han 5. mai 1762 trådte inn i som «Regiments Fälltskihär vid Hans Kongl Höghets Prints Fredrichs regimente», i søknaden fra 1772 kalte han det samme regimentet «Högvälborne Herr Öfverstens Grefve Liewens Reg[emen]te». Regimentet det er snakk om hadde siden 1753 vært delaktig i byggingen av Sveaborg – det enorme festningsverket ved innløpet til Helsingfors som var påbegynt fem år tidligere – men hadde hatt et kort opphold i Stockholm under Carl Fredrik von Liewens kommando. I 1762 byttet det navn til «Prins Fredrik Adolfs värvade infanteriregemente», ble flyttet tilbake til Finland, og i den sammenheng trengte de åpenbart en regimentskirurg.

Martinau havnet altså i garnisonsregimentet på Sveaborg. Hans tjenestetid her sammenfalt med etableringen av den første frimurerlosje i den finske riksdelen, Johanneslosjen S:t Augustin. Her ble Martinau, som tidligere medlem av den franske losjen

---

¹²³ Martinaus meritfortegnelse kan tolkes dit hen at han fikk denne fullmakten før han reiste tilbake. Fortegnelsen er imidlertid uklar på akkurat dette punktet og det virker mer sannsynlig at han fikk fullmakten i forbindelse med stillingen ved garnisonen. «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärers meritförtäckningar, M1225, SRA.

¹²⁴ Sacklén 1822, s. 401.

Clermont, adoptert som medlem 24. november 1761.¹²⁵ Losjen var blitt grunnlagt fem år tidligere i Stockholm og begynte sin virksomhet i Åbo 1758. I 1762 ble den flyttet til Helsingfors, trolig nettopp fordi de fleste medlemmene var offiserer utstasjonert på Sveaborg.¹²⁶ Frimurerlosjene var også en arena for å omgås på tvers av standsgrenser, og var trolig ingen ulempe når det gjalt å knytte kontakter. Som et minimum kan dette tyde på at Martinau fremdeles var en del av det gode selskap.

Denne perioden på Sveaborg var preget av mindre byggeprosjekter hva angikk festningen, men til gjengjeld var opprettelsen av en svensk skjærgårdsflåte i en intensiv fase. Flåtens finske eskader skulle ha Sveaborg som base, og de nye skipene fikk finske navn – alt dette kan nok ses som tiltak for å forsvare den finske riksdelen mot trusselen fra øst, på samme måte som man i København strebet mot en splittelse av helstaten mot press fra samme retning. Finansieringen var dog et tilbakevendende problem, avhengig som det var av fransk bistand og politiske konjunkturer – da «mössorna» overtok makten i riksdagen 1765 økte kritikken om pengesløsning og befalhaven for festningsbygget, Ehrensvärd, ble avskjediget.¹²⁷ Det virker ikke usannsynlig at det lå noe i det Martinau senere skrev om at han nå hadde «öfverlämna[t] mig till en mycket besvärlig garnizons tjänst här hemma dhen jag altsedan med knapp och inskränkt lön förrättadt.»¹²⁸ Og antakelig var det av slike grunner han ønsket seg tilbake til Stockholm. Regimentskirurgen Eric Gahn ved «Kongl. Svea Lif-Gardet» døde, hvorpå Martinau søkte den ledige stillingen og fikk gjennomslag, 19. august 1766.¹²⁹ I tjeneste ved livgardens infanteriregiment kunne han tre inn i et liv i tilknytning til hoffet i hovedstaden, stifte familie og fordype seg i sin kirurgisk-medisinske karriere.

Martinaus karriere i militæret hadde et siste stopp. I 1772 søkte han nok en stilling, denne gang ved Lif-Regementet til Häst. Som det eneste garderegimentet uten vervede soldater, var det å betrakte som nok et steg opp i hierarkiet. Denne gangen møtte imidlertid Martinau motstand, hvis sannsynlige årsaker jeg vil komme tilbake til i neste kapittel. I en uttalelse samme år ga i hvert fall Collegium Medicum utrykk for at Martinau, som fremdeles ikke hadde tatt en mesterprøve i Sverige, måtte undergå den eksamen som «författningen» etter deres syn krevde før det kunne komme på tale. Resultatet ble et brev forfattet til den nå nye kongen Gustav III 17. juni der Martinau er sterkt indignert over dette inngrepet:

---

¹²⁵ Gräsbeck 1954, s. 35.

¹²⁶ Holm 2010, s. 58-59.

¹²⁷ Gardberg og Palsila 1998, s. 56,58-59.

¹²⁸ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärsers meritförtäckningar, M1225, SRA.

¹²⁹ Etter forgjengern Eric Gahns død 1766. Sacklén 1823, s. 171.

En Sådan Chirurgiska Societetens nit, har ej annat lämnat, än förekomma mig ganska oförmodad sedan jag nu i Tio års tid innehaft Eders Kongl Majts nådiga fullmagt uppå Regements Fälltskjärs beställning, i följje af samma fullmagt redan vunnit flyttning till en ibland dhe förnämsta Fälltskjärs syslor, som är dhen jag nu äger, vid Eders Kongl Majts LifGarde, och hvarvid jag under Chirurgiska Societéens ögon har i Residencet haft flera tilfällen at få förätta min tjänst, dhet jag skjäligen kunnat förmoda, at alla examinations försök bordt och kunnat förfalla; men dhet som alldramest härutinnan väcker min upmärksamhet är dhet at dhenna fråga mig alldeles ovetande hos Eders Kongl Majst framkommer hvarken före eller sednare, än just då jag i underdånighet söker Eders Kongl Majst nåd, at århålla Transport till en ledig Regts Fälltskjärstjenst vid Lif Reg[emen]tet til Häst.¹³⁰

Brevet er interessant av flere grunner og er den eldste bevarte korrespondansen mellom Martinau og Gustav III. I første omgang kan vi konstatere at det gikk som Martinau ønsket. Gustav tok Martinaus parti og overstyrte Collegium Medicums krav. «Ehuru katolik», som Hjelt skriver, utnevnte kongen ham «på riksens råds framställning» til den nye stillingen, som han trådte inn i 8. juli 1772.¹³¹ Etter ti år i Sverige hadde Martinau manøvrert seg opp til en av de gjevere kirurgstillingene innen det svenske militæret.

Retorikk og lojalitet

Hvorfor ble Martinau forfremmet? Ved se nærmere på innholdet i hans søknader, nærmere bestemt på retorikken han brukte for å fremme sin sak, kommer vi nærmere svaret. I overenstemmelse med det som er blitt sagt om de uformelle forbindelsenes betydning, vitner argumentasjonen i brevene om at det først og fremst gjaldt å knytte sitt navn og sin person til større navn: til menn med høy status, til kongen og til regimentet Royal Suédois. Dette opptar Martinau i høy grad, og han bruker sin bakgrunn fra regimentene for det de er verdt. I søknaden til stillingen ved garden 1766, adressert til en ikke navngitt greve, lister Martinau opp de grunner «som gifva mig hopp at framføre andra vinna Herr Grefvens och Generalens gunst». Fremtredende blant dem er at han har «hans Kongl Majts hugnad med Hof medici character», at han i 1762 ble regimentskirurg ved «Hans Kongl Höghets Prints Fredrichs regimente», at han «vid den Kongl Franska Armeen varit tjenstegjörande, och vid regimentet Royal Suédois innehaft en Chirurgien Majors syssla».¹³² Motivet er ikke bare å informere om sin yrkesbakgrunn, men å formidle at han allerede har vunnet kongens gunst.

Noe av det samme opptrer i brevet fra 1772. Martinau skriver at han «i Tio års tid innehaft Eders Kongl Majts nådiga fullmagt», og skiller dermed interessant nok ikke mellom

---

¹³⁰ Martinau til Gustav III, 17.06.1772, Militaria, Läkares og feltskärsers meritförtäckningar, M1225, SRA.

¹³¹ Ifølge en annen oppføring i Sacklén fikk han samtidig en tilsvarende posisjon i Kongl. Lif-Regements *Brigaden*. Dette kan vel leses som at han var fremst blant kirurgene i livregimentene som tilsammen utgjorde brigaden. Sacklén 1823, s. 200.

¹³² Martinau til [ukjent greve], 13.08.1766, Militaria, Läkares og feltskärsers meritförtäckningar, M1225, SRA.

de to kongene. Det virker mer sannsynlig at dette var et bevisst retorisk grep enn at Martinau ikke hadde fått med seg at Sverige hadde fått en ny konge. Formålet ved å knytte anerkjennelsen til Kongen og ikke til Adolf Fredrik var kanskje å antyde at en slik anerkjennelse burde overføres fra far til sønn.

Et annet talende eksempel er Martinaus beskrivelse av året 1756 fra merittlisten skrevet 1772, der det følgende utgjør vel halvparten av informasjonen han oppgir:

«[...] blef jag kort därefter utnämnd till Chirurgien Major vid hans höghets Prints Nassau Uzinguens Regiement som nyligen förut varit anförtrordt nuvarande fältdt marskalken i hans Kungl[iga] Maj[estets] tjenst högwälborne grefven herr Axel Fersen.»¹³³

Viktigst for Martinau å få frem er altså at regimentet *tidligere* har vært under kommando av Greve Fersen (d.e.), hattepartiets ledende mann og en av kongefamiliens nærmeste allierte.

Enda mer tydelig blir Martinaus valg av retoriske grep når han med ulik mottaker omtaler det samme forskjellig, som når han skriver om regimentstjenesten 1762. Der han til greven i 1766 omtalte den som «Hans Kongl Höghets Prints Fredrichs regimente», skriver han i søknaden fra 1772 at han fikk kongens «nådiga fullmagt uppå Reg[emen]ts Fältskjärs syslan vid dåvarande Högwälborne Herr Öfverstens Grefve Liewens Reg[emen]te».¹³⁴ Der han til greven festet «Kongl» til hvert ord det var mulig å gjøre det til for å drive gjennom sitt poeng om kongelig anerkjennelse, valgte han i 1772 med kongen som adressat heller å knytte seg til et respektert navn, Carl Fredrik von Liewen (1721-63). Årsaken kan ha vært at dennes bror, Hans Henrik von Liewen den yngre (1704-81), som også var en høytstående mann fra hattepartiet, samme år ble tilbakekalt fra utenlandstjeneste og utnevnt til riksmarskalk av Gustav III. Igjen gjaldt det å vise at han kunne settes i forbindelse med anerkjente personer. Sagt annerledes handlet det om å posisjonere seg selv som en selvfølgelig del av kongens nettverk.

Brevene er skrevet i en høflig, men direkte tone. Han avslutter brevet fra 1772 med en høflighetsfrase som likevel har et klart budskap: «Förvissad om nådigsta bönhörelse framhårdar jag med dhen djupaste undersåteliga vördnad till dödstunden.» Det er for lett vint å avfeie dette som språklige staffasjer ribbet for meningsinnhold. På et generelt grunnlag er de språklige uttrykk for den høflighetskulturen som preget syttenhundretallet, og for en tendens til å ta i når man skulle fremstå oppriktig – den samme «tidens vana vid retoriska överdrifter»

---

¹³³ «Underdånig Tjenste Förteckning», 17.06.1772. Militaria, Läkares og feltskärsers meritförtäckningar, pakke M 1225, SRA.

¹³⁴ Martinau til Gustav III, 17.06.1772, Militaria, Läkares og feltskärsers meritförtäckningar, M1225, SRA.

som Lönnroth henviser til.¹³⁵ Men de er også uttrykk for noe høyst virkelig. Overalt i Martinaus tekster er maktforholdene tilstede, dermed ble de en arena for å demonstrere sin lojalitet til Kongen og til riket. Det handlet på et vis om å vise at man mestret spillereglene og at man anerkjente den rådende samfunnsorden. Det er det samme som er i sving når Martinau skriver at det var «Kiärleken til Fädernes landet hos mig» som gjorde at han søkte avskjed fra tjenesten for den franske kronen – det er ikke urimelig at slikt vant større gjenklang når det kom fra en mann hvis fars land han da strengt tatt hadde vært i tjeneste for.

Martinaus brev fra 1772 er på den ene siden en søknad, men som nevnt en klage over det Martinau oppfattet som Collegium Medicums urimelige krav. Han må ha opplevd det som et angrep på sin ære, og å ikke gå et slik angrep i møte ville nok anses som å undergrave sin egen anseelse. Et viktig formål med brevet synes å være å formidle en forespørsel om beskyttelse fra kongen. Han skriver: «Enär jag dhesutom har anledning at tro dhet just dhetta hinder för min befordran redan af Eder Kongl Majst nådigt är undanröydt [...] så tillförser jag mig i diupaste underdånighet så mycket tryggare Eders Kongl Majts nådiga hägn och beskydd för all obillig medfart i denna delen.»¹³⁶ Brevet avsluttes endog med noe tilnærmet et krav:

«Icke dhes mindre och om dhet med värdigheten af Eders Kongl Majts mig lämnade nådiga fullmakt kan förenas, at Chirurgiska Societetens nu förklarade åstundan af någon ytterligare examen vinner framgång, då är jag beredd at uppå Eders Kongl Majts nådiga befallning dhensamma mig genast under lusta, i dhen underdåniga förmodan, at Förslaget till Regts Fälltskjärs befallningen vid Eders Majts LifRegte får imedlertid hvika, på dhet jag nu oskylddigt vis må förlora en rätt till Eders Majts oskattbara nåd, som jag i min nuvarande tjenst ytter lagarne äger.»¹³⁷

Martinau er ikke mer beskjeden enn at han overfor kongen hevder at han juridisk har krav på kongens anerkjennelse som tjenestedyktig. Det virker rimelig å lese dette som undersåtten som krever sin herres beskyttelse – slik klienten forventer sin patrons gjenyttelse for lojal tjeneste.

Slik jeg ser det er det denne evnen til å knytte seg til kongen og til rikets fremste menn, til Royal Suédois, til å demonstrere sin lojalitet og «undersåtelige vörndnad» gjennom retoriske virkemidler, nøkkelen til å forstå Martinaus karrieremessige klatring. Det fungerte ihvertfall, så langt det er mulig å vurdere det, ettersom han fikk gjennomslag i begge søknader. Ved begge anledninger fikk han den ledige stillingen, og kongens svar på Martinaus ønske om «bönhörelse» i 1772 var å gripe inn til fordel for ham og avvise kravet fra Kirurgiska societeten om at Martinau måtte avlegge eksamen. Begrunnelsen fra Gustav III's

---

¹³⁵ Lönnroth 1986, s. 14.

¹³⁶ Martinau til Gustav III, 17.06.1772, Militaria, Läkares og feltskärrers meritförtäckningar, M1225, SRA.

¹³⁷ Martinau til Gustav III, 17.06.1772, Militaria, Läkares og feltskärrers meritförtäckningar, M1225, SRA.

side var hans bakgrunn fra Royal Suédois – noe Hjelt nevner som et unikt tilfelle i kollegiets historie historie.¹³⁸

En relasjon etableres

Tidspunktet for Martinaus henvendelse til Gustav III og Kongens påfølgende inngripen er ikke uvesentlig. Gustav hadde som vi vet blitt kronet året før og bare noen få uker etter utnevnelsen av Martinau ble Gustavs «statsvälvning», statskuppet august 1772, gjennomført. Frihetstidens partistrid ble i det meste ryddet til side og eneveldet gjeninnført. Dette var anledningen der kongens senere nære allierte fikk mulighet til å vise sin lojalitet til kongen personlig. Flere av kongens senere favoritter, som Johan Christopher Toll og Gustav Mauritz Armfelt, var viktige støttespillere ved statskuppet. Det er tenkelig at dette var en gunstig anledning for å vise sin lojalitet.

Livgarden var heller ikke et ubetydelig sted å oppholde seg. Den var for det første et nødvendig maktgrunnlag for å gjennomføre statskuppet. Gustav III skal ha markert gardens lojalitet med å servere champagne i etterkant og lot slå en medalje som offiserer, soldater og borgere som støttet ham under statskuppet kunne bære. For det andre innebar det å tjenestegjøre i livregimentene ikke bare en symbolsk tilknytning til Kongen. Gustav III tok som regel del i deres årlige sommerekseris, og utnevnte endog seg selv til regementsjef (*överste*) for livgarden i 1774.¹³⁹ Som svensk undersått og som ansatt ved hoffet var Martinau i en viss forstand kongens klient i et hvert tilfelle. Spørsmålet er om det lå noe mer i denne relasjonen, noe som virker rimelig å forvente hvis vi skal betegne det som et patron-klient-forhold. Var det nå han trådte inn i den?

Brevet fra 1772 er den eldste kilden som gir oss et innblikk i kontakten mellom Gustav III og Martinau. Og kanskje var det nettopp med dette brevet at en direkte forbindelse var etablert. Den kan leses som en undersått som presenterer seg overfor sin nye herre: Martinau beskriver sin bakgrunn, sine erfaringer og gjør som nevnt et poeng av at han hadde fått «högst salig» Adolf Fredriks anerkjennelse. Utfallet av saken antyder at Martinau kanskje lyktes å reetablere en forbindelse til Kongen. Det innebar et tettere troskapsforhold der lojalitet lå i kjernen. Lojalitet er plikttroskap, men skal i denne sammenheng også forstås som troskapsforholdet mellom overordnet og undersått, patron og klient, fyrste og tjener. Dette er fellesnevneren i Martinaus retoriske grep og ikke minst er hans krav om beskyttelse et

---

¹³⁸ Hjelt 1891, s. 265-266 (note 2).

¹³⁹ Alm og Vahlne 2010, s. ., note 4 s 18.

eksempel på at lojalitetsforventningene gikk begge veier. Martinaus direkte tone til kongen er en ytterligere indikasjon på at forholdet var noe tettere enn det man kan forvente fra en ren undersått.

Som jeg skal komme tilbake til, lå det for Martinaus del en konflikt med enkelte leger i bunnen her. Samtidig må Martinau ha hatt venner og allierte i miljøet som gikk god for hans evner. Martinau skrev i brevet 1772 at hans dugelighet «öfverskrider sin gränts», som han uttrykte det, og det er lite trolig at det ville fått gjennomslag uten at noen av hans forbindelser bekreftet det. At han hadde stor tro på egne evner som kirurg skal vi se nærmere på i neste kapittel. Hadde vi kunnet spørre Martinau selv, hadde neppe «nettverksbygging» vært et ord han hadde beskrevet disse årene av sitt liv med. Derimot hadde han nok fremhevet de relasjonene jeg nå skal kartlegge: hans familie, slekt og venner.

Nettverket utvides

Etter at Martinau i 1766 vendte tilbake til Stockholm er sporene etter ham langt flere. De vitner om aktivitet på flere fronter. En fellesnevner er at de utvidet nettverket av personer knyttet til Martinau. Følger vi de fire nettverksformene som innledningsvis ble skissert, har vi altså foreløpig kikket på de profesjonelle og konsentrert oss om det viktigste: forholdet til Gustav III. Jeg har hevdet at det begynner å bære preg av noe som minner om patronasje, selv om det ikke kan sies å være mer enn sannsynliggjort. I det følgende skal vi konsentrere oss om slektskap og vennskap, av kildemessige årsaker med hovedvekt på det første.

Ekteskap med mademoiselle Peyron

I 1767 giftet Martinau seg. Den utvalgte var Ulrica Antoinetta Peyron (1745-1818), som vi i Sackléns *Läkare-historia* kan lese var datter av «Siden-Fabrikören Bartholom. Peyron og Antoinette Christ. Bourgoigne.»¹⁴⁰ Nok en gang viser kildene et viktig bilde. Martinau giftet seg inn i en familie som ga ham mange forbindelser og styrket hans posisjon i samfunnet. Ingen kilder jeg har sett omtaler direkte hvordan de møttes eller omstendighetene rundt ekteskapet. Imidlertid antyder dåps- og ekteskapsbøkene ved den Fransk-Lutherska församlingen at dette var et lite miljø av franske innvandrere til Stockholm.¹⁴¹ Og som jeg

---

¹⁴⁰ Sacklén 1822, s. 394.

¹⁴¹ Fransk-Lutherska församlingens kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SSA.

nevnte arbeidet etter all rimelighet Martinaus mor med Ulricas mor i deres franske pensjonat.¹⁴²

Ulricas far var utdannet silkevever, og kom opprinnelig fra Lyon der hans far, Claude Peijron, var kjøpmann og av fransk adelsslekt. Etter Fredrik Is ønske hadde Bartholomé kommet til Stockholm og åpnet veveri i 1741. Den innenlandske silkeproduksjonen i Sverige slet i konkurranse med importert silke av høyere kvalitet, særlig den som det ostindiske kompaniet brakte over. Med hattepartiets velsignelse forsøkte man da å styrke den ved å hente inn ekspertise og innføre importforbud på utenlandsk silke. Ulricas far gjorde lykke med sitt håndverk i Stockholm. I boka *Siden* kan vi lese at Bartholomé i sitt veveri samarbeidet med kunsteren og arkitekten Jean Eric Rehn¹⁴³, og at det ble «et lyckosamt möte mellan en ytterst skicklig sidenvävare och en underbar konstnär och raffinerad mönstertecknare».¹⁴⁴ Peyrons veveri spesialiserte seg på kunstferdige og kostbare «broscherade tyger i silke, ibland med inslag av silver och guld».¹⁴⁵ Bartholomé fikk oppdraget å lage brokadene til Adolf Fredriks og Lovisa Ulrikas drakter til kroningen i 1751, og det var hans lærlinger som vevet det samme til Gustav IIIs og Sofia Magdalenas kroning i 1772.¹⁴⁶

Bartholomé giftet seg med Angelique Charlotte Denise Bourgoïn 5. mars 1745.¹⁴⁷ Som en samtidig skriver, var «den vackra m:lle Bourgoïn» – Martinaus svigermor – også datter av en fransk silkefabrikør.¹⁴⁸ Ulrica ble døpt 23. desember 1745, og hennes fødselsattest viser at navnet på moren som Sacklén oppgir, referert innledningsvis, er galt. Som faddere hadde Ulrica den franske ambassadøren ved det svenske hoffet, Marc-Antoine Front de Beupoil, samt grevinne Ulrika Lovisa Tessin.¹⁴⁹ Deres eldste sønn, Frederic Ulrick, født 1752, hadde det da ferske svenske kongeparet som gudforeldre.¹⁵⁰ Dette var med andre ord ingen simpel veverfamilie, men tvert imot fra borgerskapets absolutt øverste sjikt.

Bartholomé døde imidlertid året før Martinau og Ulrika giftet seg, noe som i seg selv kan ha vært tilstrekkelig foranledning til datterens ekteskap. Men selv om Martinau dermed ikke ervervet en svigerfar fikk han med ekteskapet en utvidet svigerfamilie, ikke minst ved fire svogere som på ulikt vis kan ha vært av betydning for Martinau, og som gir et innblikk i

---

¹⁴² Trolig har det også vært en slektsforbindelse, mormoren til Ulrica deler ihvertfall etternavn med Martinaus mor.

¹⁴³ Jean Eric Rehn var en slags multikunstner som var svært velansett i samtiden, og som blant annet tegnet møbler, innredet både på Drottningholm og Gripsholm slott, samt lærte Gustav III og hans brødre å tegne.

¹⁴⁴ Bergström og Öhrlén 1999, s. 84.

¹⁴⁵ Bergström og Öhrlén 1999, s. 84.

¹⁴⁶ «Peyron», *Nordisk familjebok* 1915, s. 735; Bergström og Öhrlén 1999, s. 80-86.

¹⁴⁷ St.Eugenia katolska församlings kyrkoarkiv, Legationskapellens kyrkoböcker, SSA.

¹⁴⁸ Engeström og Tegnér 1876, s. 68.

¹⁴⁹ St.Eugenia katolska församlings kyrkoarkiv, Legationskapellens kyrkoböcker, SSA.

¹⁵⁰ Fransk-Lutherska församlingens kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SSA.

miljøet rundt ham. Før jeg går inn på hvilken betydning disse forbindelsene kan ha hatt for Martinau skal jeg skissere livene deres.

Svogerne – de fire brødrene Peyron

Eldst av Ulricas fire brødre var Frederic Ulrick (1752-1801), som året etter søsterens ekteskap med Martinau tok tjeneste i Ostindiska kompaniet. Der var han med på syv reiser til Kanton (dagens Guangzhou ved Kinas kyst mot Sørkinahavet), og arbeidet seg opp til å bli såkalt superkargør¹⁵¹ (altså en slags fraktoppsynsman) – og holdt det gående frem til 1784. Han skal ifølge en kilde ha vært «av vackert utseende men full av alla laster och till allt nyttigt otjänlig».¹⁵²

Den yngre broren Claes Bartholomeus (1753-1823) ble samme år som søsteren giftet seg med Martinau sendt til St. Petersburg, på kongens regning, for å studere språk og handelen der. Der skal han ha dannet «en liflig vänskapsförbindelse» med den senere så beryktede, og med hans svoger Martinau forbundne, Sveriges midlertidige Charges d'affaires ved det russiske hoffet, Carl Ingman.¹⁵³ I 1781 ble han svensk konsul i samme by, frem til ca 1788.¹⁵⁴ Etter dette reiste han tilbake til Sverige, der han i 1790 ble medlem av «finanskonseljen» og «kronofullmäktig i riksgäldskontoret».¹⁵⁵ I 1792 ble han ministerresident og senere generalhandelsagent i Hamburg. To av hans fem sønner ble adlet, tilsynelatende på uavhengig grunnlag.¹⁵⁶

Den noen år yngre broren Carl Adrian Peyron (1757-84) gikk militærets vei og ble en nær venn av Gustav III.¹⁵⁷ Han ble også sendt ut av landet, men til Frankrike for å få «en artig uppfostran», ifølge en bekjent.¹⁵⁸ Der ble han også ble sendt tilbake i 1780, men da adlet og med Gustav III's personlige anbefaling gikk han i tjeneste ved et fransk regiment som kaptein. Derimot mindre villig enn sin eldste bror til å reise til Ostindia, stiftet han sammen med offiserskolleger mytteri allerede året etter da regimentet hans var på vei mot en av de franske

---

¹⁵¹ En notis i *Inrikes Tidningar* 28.11.1782 forteller at «Supercargue F U. Peyron» tjenestegjorde på skipet Adolph Friedrich som skulle «til Cap».

¹⁵² «Peyron, släkt», SBL

¹⁵³ Fröding 1901, s. 24.

¹⁵⁴ Han dukker opp i *Inrikes Tidningar* 21.11.1785 som «General-Consul de Peyron» er notert som ankommet til Helsingborg; det samme i 17.07.1792, men nå som «Ministern Peyron, Med Fru och 2:ne Söner.»

¹⁵⁵ «Peyron» i Elgenstierna 1925.

¹⁵⁶ «Peyron, släkt», SBL; «Peyron», *Nordisk familjebok* (1915), Ugglepplagan. 21. Papua – Posselt, s 735

¹⁵⁷ «Han var icke stor, utan mycket spenslig och således lätt. Hästarna tröttnade under de stora drabanterna, men Peyron följde konungens vagn. Vid alla stationer såg h. maj:t denna vackra och glada yngling, som talade väl fransyska och svarade qvickt på de honom gjorda frågor. Detta var grunden till den ynnest, konungen visade honom.» Engeström og Tegnér 1876, s. 68.

¹⁵⁸ Engeström og Tegnér 1876, s. 68.

besittelsene. Carl ble fradømt sin stilling ved krigsrett og sendt tilbake til Sverige. Vel tilbake i Sverige ble vennskapet med Gustav III foredlet, og han ble utnevnt til flere høye posisjoner ved hoffet, først kammerjunker og i 1783 Gustavs livpasje.¹⁵⁹

Denne «Konungens gunstling, den glade och elegante kammarjunkaren Peyron» var del av det lille reisefølget da Gustav III i 1783-84 reiste til Italia og Paris, selv om kongen da var blitt frarådet å ta ham med.¹⁶⁰ Og det gikk også galt da reisefølget støtte på Carls tidligere regimentssjef greve de la Marck, og Peyron etter å ha blitt fornærmet utfordret greven til duell. Den ble utkjempet i Boulogneskogen utenfor Paris 25.juni.¹⁶¹ Gustav III skriver hjem til regjeringssjef Gustav Philip Creutz¹⁶² dagen etter: «Peyron sårade greve de La Marck under axeln så allvarligt, att man är osäker om huruvida han skall klara sig med livet i behåll, och greve de La Marck träffade samtidigt Peyron under örat och dödade honom på fläcken. [...] Se, min käre Greve, hur Ni kan förbereda hans stackars moder på denna fruktansvärda nyhet.»¹⁶³

Det har blitt hevdet at Gustavs sterke reaksjon skal ha forbauset omverdenen.¹⁶⁴ Faktisk skal ryktene om Gustav III's homofile draging ha kommet i omløp i tiden etter denne reisen, der det ble sagt at «unga adelsmän i hans svit hade påverkats av dåliga venetianska seder», noe som i kombinasjon med «kungens gunstlingssystem och affekterade sett at vara» rettet mistanken mot Kongen.¹⁶⁵ Det har vært spekulert mye i Gustav III legning – det vi i det minste vet er at han likte å omgi seg med vakre unge menn, Peyron en av dem. Nøyaktig hvor nært vennskapet til Carl Peyron var kan vi derimot ikke vite.¹⁶⁶ «Jag är förkrossad» skriver i

---

¹⁵⁹ En «Lifpage» var blant de ypperste av hoffets tjenestefolk i rang. Deres stillingsbeskrivelse ifølge Gustavs hovordning av 1778 sier i grunnen mye om forholdet: «De betjena Konungen i dess rum, Kläda Honom alla dagar, gifwa Kongl. Majjt dess rock, skiorta, halsduk, gifwa honom att twätta, följa Konungen i dess inre rum. Då Konungen ligger i sin Sängkammare, ligger alltid en af dem wid sängfötterne och då Konungen ligger hos drottningen ligger en af dem i rummet utanföre.[...] Till et teckn af deras tjenstgiöring undfå de att bära Konungens Sängkammars Nyckel af Silfwer.» Gjengitt i Alm og Vahlne 2010, s. 406-407.

¹⁶⁰ Grimberg 1985, s. 308.

¹⁶¹ Datoen angis i en dødsannonse i *Inrikes Tidningar*, 19.07.1784

¹⁶² Gustav Philip Creutz (1731-1785) var kanslipresident, og således regjeringens fremste i Gustav III's fravær. Han skal ha vært en nær venn og rådgiver av Gustav III, og omtales gjerne som ytterligere en av Gustav's «gunstlingar».

¹⁶³ Gustav fortsetter: «Armfelt skriver til friherre Ramel i samma ärende. Jag tror, att Jernfeltz bör anförtrors detta sorgliga uppdrag. Men jag ber Er att meddela honom det skonsamt. Han er mycket känslig, och hans korpulens gör alltför snabba sinnesrörelser mycket farliga för honom.» Gustav III til Gustav Philip Creutz, Paris 27.06.1784. Brevet er oversatt og trykket i Proschwitz 1992, s. 287-288.

¹⁶⁴ Se for eksempel Lindqvist 2012, s. 94.

¹⁶⁵ Lönnroth 1986, s. 61.

¹⁶⁶ Selv om det er enkelte forhold som sett fra våre dager taler for at Gustav III nok kan ha vært homofil, skal det sies at Lönnroth's svar er kategorisk: ingenting i det i kjente kildematerialet fra eller om Gustav III styrker en slik antakelse. Og som han skriver: «Vi är nödsakade att hålla oss till vad han har sagt och skrivit om sina tankar och känslor, vilket er ofantligt mycket.» Lönnroth 1986, s. 61.

hvert fall Gustav i sitt brev, «Jag skulle lämna staden på ögonblicket, om jag hade lov att ge mig hän åt mina känslor».¹⁶⁷

Et lengre liv, om ikke mindre dramatisk, gikk den fjerde og yngste broren Ludvig (Louis) Barthelemy (1766-1840) i møte. Han var bare året gammel da han fikk Martinau til svoger, og satset i likhet med Carl på en karriere i militæret. Han deltok i krigen mot Russland i 1788-90 og befant seg etter Gustav IIIIs død i Napoli i omgangskretsen til Gustav Mauritz Armfelt, kanskje den fremste blant Gustavs «gunstlingar». Ludvig Peyron satt selv i det armfeltske hjem i januar 1794 og drakk te og leste høyt fra tyske aviser for familien, da han kom over nyheten om at Armfelt var blitt pekt ut som hovedmann i den påståtte konspirasjonen mot den nye kongen og formynderregjeringen: «Baron Armfelts övveraskning blev lika stor som min och de övriga närvarandes»¹⁶⁸, har han skrevet i sine memoarer.¹⁶⁹

Familie og venner

Gjennom årenes løp skulle flere av Martinaus familiemedlemmer gå i tjeneste for den svenske kongefamilien. Martinau tre år eldre søster, Anna Elisabet, dukker opp i mantallslengdene for Stockholm i 1760 som «kammarfru» ved hoffet. Deretter ble hun lærerinne for Gustav IIIIs søster prinsesse Sofia Albertina.¹⁷⁰ (I den eneste biografi om prinsessen er hun dog ikke nevnt.¹⁷¹) Hennes ektemann, Jonas Apelblad (1718-1786) var også ansatt ved hoffet som informator for Sofia Albertina, men i tillegg for hennes bror, hertug Karl.¹⁷² Deres datter, altså Johan Chrysostomus' niese, Fredrika Lovisa Charlotta Sofia af Apelblad (1768-1838) ble gift med hoffpredikanten og leder av hoffkonsistoriet, Magnus Lehnberg.¹⁷³ Ved siden av stillingen som Kgl. Informator prøvde også Anna Elisabet Martinau seg i litterær virksomhet – hun utga med ektemannen boka *Europeiske Vildar* i 1778, der hun oversatte den fremdeles

---

¹⁶⁷ Gustav III til Gustav Philip Creutz, Paris 27.06.1784, i Proschwitz 1992, s. 287-288.

¹⁶⁸ Sitert i Ramel 1997, s. 183.

¹⁶⁹ Siden Ludvig var i nær tilknytning til Armfelt ble han i likhet med sistnevnte avskjediget fra sin stilling i militæret og landsforvist. Han fulgte deretter Armfelt videre i hans eksil i Russland. Da Gustav IV Adolf ble myndig og opphevet landsforvisningen ledsaget han Armfelts kone tilbake til Sverige. I den nye kongens tjeneste ble han sendt til Svensk Pommern i 1801, der han året etter ble kommandant i Stralsund og senere befalhaber for armeen. Etter den franske invasjonen i 1812 ble han sendt som krigsfange til Frankrike, og deretter sendt tilbake med hemmelig korrespondanse fra Napoleon til Karl Johan. Tilbake i Sverige ble han arrestert og dømt til arkebusering for å ha oppgitt svensk Pommern uten motstand, som det ble sagt, men han ble benådet med fengsel. Han ble satt fri i 1814 og ble straks utnevnt til oberst i armeen. Ludvig tok imidlertid avskjed året etter, og levde 25 år til. Dette var altså livet til «en major Peyron» som nevnes hos Yngvar Nielsen og Armfelt-biografen Stig Ramel.

¹⁷⁰ Jonas Apelblad, urn:sbl:18745, SBL (art. av A. B. Carlsson.), [2012-10-02].

¹⁷¹ Bergström 2011.

¹⁷² Jonas Apelblad, urn:sbl:18745, SBL (art. av A. B. Carlsson.), [2012-10-02].

¹⁷³ Magnus Lehnberg, urn:sbl:11138, SBL (art. av Uno Willers), [2012-10-02].

kjente fortellingen med tittelen «Berättelse om en vild flicka, som i Chalonska skogen i Champagne blef funnen, och sedan upfostrad».¹⁷⁴

Ekteskapet mellom Martinau og Ulrika resulterte i to barn. Datteren Susanna Angelica (døpt Susanne Angélique 26.mars 1770)¹⁷⁵, ble som sin tante «kammarfru» ved hoffet, men hos de svenske dronningene Fredrika Dorotea og Hedvig Elisabet Charlotta. Hun var fremdeles ved Martinaus død ugift – og der slutter sporene. De er til gjengjeld mer tilgivende hva gjelder hennes bror. Martinaus eneste sønn Carl Axel kom til verden 29. desember 1769. Han fulgte siden faren til Christiania, og ble der ihvertfall ved et tilfelle benyttet som kurér til Gustav III. Han må ha blitt sendt på officersskole, for han er i den forbindelse notert med tittelen «Cornett», altså den laveste officersgraden i kavalleriet. I anledning den svensk-russiske krig har han på et tidspunkt reist til hjemlandet for å tjenestegjøre – i en notis i *Inrikes tidningar* 21. oktober 1790 er offiserene som har vendt tilbake fra Finland listet opp, deriblant en løytnant Martinau og en kaptein Peyron.¹⁷⁶

Også i 1808 under Finskekrigen tjenestegjorde sønnen, da som major, der skryt fra sine overordnede kom på trykk i en samtidig avis.¹⁷⁷ Dette bidro nok til at han ble oberstløytnant og plassmajor¹⁷⁸ ved slottet i Stockholm. Og det var i kraft av sistnevnte stilling at han var til stede under statskuppets avgjørende timer året etter – faktisk var han, ifølge én øyenvitneskildring, i det røde rommet utenfor Gustav IV Adolfs kammer da Kongen ble arrestert og statskuppet ble et faktum mandag 13. mars 1809.¹⁷⁹

Mest beryktet ble likevel sønnen for å ha blitt fradømt arbeidet som oberst etter en hendelse i Kungsträdgården 27.aug 1809. Axel Martinau var da ute og spaserte med noen officerskollegaer og støtte på en gardist ved navn Bergsten han mente sto på feil plass, hvorpå han, etter den mest troverdige skildringen av det som deretter skjedde, «jämte mångfalliga oqvädins ord», tok geværet fra gardist Bergsten og ga ham «flere slag och stötär i ansigtet, på det sätt att herr översten hållit Bergsten i kragen med den ena handen och slagit med den

---

¹⁷⁴ Det strides om forfatteren er Charles Marie de La Condamine eller en madame Hecquet, men det kan virke som begge deler stemmer. Originalen: *Histoire d'une jeune fille sauvage: trouvée dans les bois à l'âge de dix ans* (1755)

¹⁷⁵ *Register över dop, vigslar, begravningar och konvertiter*, S:ta Eugenia katolska församlings kyrkoarkiv (SE/SSA/0108), SSA SE/SSA/0108/G I/1

¹⁷⁶ *Inrikes tidningar*, 21.10.1790

¹⁷⁷ «Bland dem som wid dessa twenne förefallne affärer ibland Befälet mest wisat rådighet, kan nämnas Majoren och Riddaren Martinau och Cornetten Dunker, begge af Carelska Dragonerne, hwilka i affären wid Läppäwirta avstogo fiendens Cavalleri attaquer, hwilka, om de lyckats dem, hade tagit vårt Infanteri i ryggen, och torde hända största delen af Brigaden derigenom warit förlorad.» Notis signert Cronstedt 18.mars 1808. *Inrikes tidningar*, 01.04.1808

¹⁷⁸ «högre officer som var närmaste biträde åt kommandant i fästning l. på annan garnisonsort». «Platsmajor», SAOB

¹⁷⁹ «F. d. kammarpagen, generaladjutanten Justus Christofer von Schotings berättelse om statskuppen den 13 Mars 1809» i Petersens og Clason 1909, s. 17-25.

andra», og deretter satte soldaten i arrest i vaktposten ved Gustav Adolfs torg.¹⁸⁰ Det rettslige etterspillet må ha vakt oppmerksomhet i samtiden, flere skrifter er utgitt om den, og fikk det utfall at Axel Martinau ble fradømt sin stilling som adjutant, samtidig som gardisten Bergsten fikk en vanvittig bot.¹⁸¹ I et brev datert 16.juli 1810 (som bærer preg av å være skrevet med alt annet enn den sedvanlige «vördnad») ber Axel om avskjed fra tjenesten i arméen. Den vitner om at han da anser seg som «Keiserlig Rysk undersåte» og akter å bosette seg i Finland.¹⁸²

Det er ellers i sammenheng med andre begivenheter på det samme ovennevnte torget, mange år tidligere i 1778, at vi har kjennskap til en annen av Martinaus forbindelser, Lars von Engeström (1751-1826). Han skriver i sine memoarer om «den gladaste dag jag öfverlefvat», da kronprinsen Gustaf Adolf ble født, 1. november 1778.¹⁸³ På dette tidspunktet var han presidentsekretær i kanselliet og leder for adelen ved riksdagen samme år:

Olyckan, som sedermera så ymnigt drabbat denne herre, visade sig redan kort efter hans födelse. En stor salong byggdes på Norrmalmstorg: der skulle en folkfest anställas, rafrachissementer gratis utdelas och musik var der for dans. Men trängseln blef der sådan, att en mangd af menniskor klandes ihjäl, och när då folket ville skynda ur salen, blef trängseln på trappstegen sådan, att många föllo omkull och trampades till döds. Några och sjutio personer sätte lifvet till vid det tillfället. Många blefvo likväl frälsta af läkare, som tillkallades till Kasten Hof. Jag besökte der min vän doktor Martineau, och det var rysligt att se halfdöda ligga längs väggarna och på golfvet, till ett otroligt stort antal.¹⁸⁴

Engeström lar ikke sjansen gå fra seg til å påpeke at ulykke slik fulgte Gustav III's sønn fra fødselen av. For vår del kan vi notere at Martinau opplagt hadde venner med makt og innflytelse – sosial kapital som han nok kunne veksle inn. Bildet som fremgår er av en mann som da var i elitens omgangskrets. Utenom slike vitnemål om Martinaus sosiale stand, kan også ekteskapet hans for egen del leses som en måte for Martinau å konsolidere sin sosiale posisjon. På grunn av hans fremgang kunne sønnen Axel klatre videre og bli «wälborne Riddare och Öfverste»: ridder av den Kgl. Svärdsorden og offiser av høyeste grad på regimentsnivå.¹⁸⁵

¹⁸⁰ *Protokoll hållit uti K.M:ts Krigshofrätt den 29 nov. 1810, 1812, KB.*

¹⁸¹ Bergsten ble dømt for å «genast ha lämnat otidiga svar» og for at han «utmärkte förakt för herr Öfversten». Ifølge dommerne hadde mange vitner «intygat, huru mycket Bergsten, felat emot ej mindre behörigt flid å sin post, än och lydnad samt anständighet.» Straffen var en bot av «100 daler silfvermynt, med 33 Riksdaler 16 skilling Banco, eller i brist av tillgång til gällande deraf avstraffas med 24 dagars fängelse vid vatten och bröd». Martinaus versjon av hendelsene ble godtatt, men han ble dømt for å ha fjernet gardisten fra posten uten først å avløse ham, og for å ha utøvet vold etter at han var arrestert. Begge parter var misfornøyd med dommen og sendte klagebrev til Kongen. *Protokoll hållit uti K.M:ts Krigshofrätt den 29 nov. 1810, 1812, KB.*

¹⁸² «En afsked m.m. Bref till Stats Contoiret», fra Axel Martinau, datert 16.07.1810, Militaria SRA

¹⁸³ Etter avsettelsen av Gustaf IV Adolf og innføringen av en ny regjeringsform 1809 ble Engeström som «Statsminister för utrikes ärendena» formelt Sveriges første utenriksminister.

¹⁸⁴ Engeström og Tegnér 1876, s. 18.

¹⁸⁵ Til tross for tiltaleformen «wälborne» tyder ingenting på at Axel ble adlet, med det ble derimot hans sønn.

Betydningen av et utvidet nettverk

Martinou tilhørte fra fødselen borgerskapets øvre sjikt, antakelig mest grunnet tilknytningen til kongen, samtidig brakte ikke kirurg-yrket en entydig høy status. Når han slik giftet seg inn i familien til «skeppsbromagnaten» Peyron, befestet han sin stilling som en borger av høy rang, som en person som i status og livsførsel inntok en mellomposisjon mellom adel og borgere – det som på svensk betegnes en *ofrälse ståndsperson*.

Da Martinou giftet seg, var faren Francois død, det samme var Ulrikas far, og den eldste broren var 15 år gammel. Her må altså Martinou ha trådt inn, kanskje som slekts mannlige overhode, ihvertfall i en fremtredende rolle. At Martinou har fungert som patron for sine svogere er ikke usannsynlig. Da for eksempel Carl skulle til Frankrike for å tjenestegjøre i militæret – ville han kanskje ikke da ha rådført seg med med sin erfarne svoger Martinou? Og da Frederic Ulrick skulle til St. Petersburg – kunne ikke Martinou da tilrettelegge for besøket gjennom sine faddere, de tidligere russiske legasjonssekretærene? Familien som institusjon og som modell for samfunnsordningen var utvilsomt sentral i det tidligmoderne samfunnet, men det er ikke dermed sagt at slektskap innebar et nært forhold. Betydningen av svogerskap er dog noe spesiell. Patronasjeforskeren Heiko Droste har hevdet at selv om svogerskap i den tidligmoderne perioden ikke behøvde å innebære en nær relasjon, kunne på den andre siden venner uten slektsforbindelse kalle hverandre «svoger» for å signalisere et tett vennskap.¹⁸⁶

Det er samlet sett rimelig å anta at Martinou styrket sitt nettverk. Familiemedlemmer var gjerne en helt sentral del av å bygge nettverk i tidlig nytid¹⁸⁷ – svogernes liv forteller oss i så fall at Martinou økte sine forbindelser inn i maktens korridorer. At Martinou hadde kontakt med enkelte av dem er også klart. Korrespondanse med «generalkonsul Peyron» fra tiden i Christiania er bevart – og kanskje var det nettopp Claes Bartholomeus' karriere i St.Petersburg som inspirerte Martinou til å selv søke konsulater i årene som fulgte? (Martinou søkte som vi skal se en konsulatstilling i Lisboa i 1781, da Claes altså nettopp var blitt konsul.) Det virker videre trolig at Gustav III's nære vennskap til Carl Peyron kan ha vært en fordel for Martinou. Når det gjelder Ludvig Barthelemy, viser et brev sendt fra Christiania at han etter tjenesten i

---

¹⁸⁶ Droste 1998, s. 42.

¹⁸⁷ Keblusek 2006, s. 13.

den svensk-russiske krig, og før han startet sine eventyr i reisefølget til vennen Armfelt, besøkte Martinau da han lå for døden.¹⁸⁸

---

¹⁸⁸ I et brev fra Moltke til von Bülow, datert 20.01.1792, kan vi lese: «En Svoger til Martineau, som ligger for Døden, en Major Pann (Pein, Paun??) er kommen hid; et Menneske paa 26 —27 Aar; en Deel Expresser ere afgaaet fra M[artinou]». Moltke til von Bülow, 20.01.1792, i Daae 1864, s. 79.

4. LIVLEGEN 1769-1787

[...] under denne dets Läkare-lefnad med lycklig framgång i utöfningen bevist grundeligheten af sine Kunskafer, en god urskilning, nit för det sanna och förakt för det falska, har dock alla desse Snilletts egenskaper ej kunnat bibehålla honom vid Läkare-Konsten, utan säkrare utsigt för framtiden förmådt honom at välja et annat lefnads-sätt. Bedröfligt bevis, at åtminstone i Sverige, Galeni Söner icke kunna räkna på säkert ålderdoms-bröd [...]

- Notis i *Läkaren och naturforskaren*, Stockholm, 1787¹⁸⁹

Martinaus bakgrunn med en familie i tilknytning til hoffet, hans ungdomstid som feltskjær og deretter som ansatt ved livregimentene møttes da han tok tjeneste ved hoffet. Han hadde riktignok allerede fra 1762 fullmakt som hoffkirurg, men på 1770-tallet lyktes det ham å knytte seg i personlig tjeneste til Gustav III. Om hofftjenestemannens rolle har Heiko Droste hevdet at «[d]et gällde att kunna uppträda vid hovet, att fylla ut en viss roll och plats i et överkomplext system av ett otal personliga relationer.»¹⁹⁰ Ved hoffet måtte Martinau forholde seg til et rigid rangssystem og til kryssende uformelle forbindelser. Som kirurg tok han del i rivaliseringen mellom representanter for kirurgien og medisinen, og som hofftjenestemann måtte han tidvis forsvare sin rang og sin ære fra ytre angrep. I disse stridene var han på ingen måte passiv. Til hoffets intriger var det igjen hans kondisjonering i elitens omgangsformer han måtte lene seg på. Fra denne perioden har vi det eneste som finnes av trykte skrifter fra Martinaus hånd, og her får vi et innblikk både i denne rivaliseringen og de evner Martinau var i besittelse av. Disse «Snilletts egenskaper», som redaktøren i *Läkaren och naturforskaren* henviste til, skal vi altså her først se nærmere på.

---

¹⁸⁹ *Läkaren och naturforskaren*, Bind 8, Stockholm, 1787, s. 392-393.

¹⁹⁰ Droste 2007, s. 208.

Mellom doktorer og kirurger

Det er ikke bare i den politiske historien Martinau har fått hard medfart. I det eneste spesialiserte verk i medisin der han er omtalt, Fredrik Bergs forbausende lesverdige *Bidrag till oftalmologiens äldre historia i Sverige* (1958)¹⁹¹ omtales han i forbigående slik:

Någon större framgång såsom kirurg i Stockholm tyckes Martinau knappast ha haft; år 1787 sökte och erhöll han generalkonsulsbefattningen i Kristiania, för att ernå «säkrare utsikt för framtiden» enligt en notis i Läkaren och Naturforskaren. Få år därefter dog han.¹⁹²

Anledningen er en vitenskapelig feide, en utveksling av polemiske skrifter, som fra første stund vitnet om at den handlet om noe annet enn det kirurgiske tema de kranglet om. Den er interessant som et tidsbilde på hvilke former akademisk virksomhet kunne ta i andre halvdel av 1700-tallet. Ikke minst får vi et innblikk i Martinaus vidd og personlighet.

Vitenskapelig polemikk og feide med legene

Martinau var fremdeles i garnisonstjenesten ved livgarden og nå en gift mann, da han hev seg inn i det Sten Lindroth, som har skrevet *Kunliga Vetenskapsakademiens historie*, har kalt «det kirurgiskt och politiskt så upprörda 1760-talet».¹⁹³ Martinau engasjerte seg nå som talsmann for kirurgien. Det er bevart to skrifter fra 1768 og 1769 som skriver seg fra Martinaus hånd, begge utgitt anonymt på «L’Imprimerie Royale», Det kongelige trykkeri. Det første med tittelen *Doutes, que la cataracte, dont m:r Rönnow fait mention dans son discours, prononcé a l’academie royale des sciences, aye été osseuse ou pierreuse*¹⁹⁴ dreide seg øyensynlig om behandlingen av grå stær. Bakgrunnen var den såkalte «stora starrstriden», en etter hvert opphetet debatt i *Kunliga Vetenskapsakademien*, fra 1756 og fremover, om hvordan denne øyesykdommen burde opereres.¹⁹⁵

Martinau gikk med sitt skrift i rette med Casten Rönnow, som ifølge en biografi flyttet til Sverige i 1767, men før det hadde vært Stanislaus av Polens livmedikus, adlet i Sverige og nå medlem av *Vetenskapsakademien*.¹⁹⁶ Kort forklart behandlet leger og kirurger (og omreisende «okulister») på denne tiden grå stær ved et inngrep der man stakk inn i øyet og

---

¹⁹¹ Oftalmologi: Av gresk *ophthalmos* (øye/syn) og *logos* (viten, tanke), altså læren om øyet og dets sykdommer. «Oftalmologi», SNL.

¹⁹² Berg 1958, s. 246.

¹⁹³ Lindroth 1967, s. 742.

¹⁹⁴ *Tvil, om hvorvidt den grå stær som Hr. Rönnow omtaler i sin redegjørelse for Det Kongelige Vetenskapsakademiet har vært bein- eller steinaktig*. Martinau 1768, KB.

¹⁹⁵ Lindroth 1967, s. 741.

¹⁹⁶ «Adel. Ätten Rönnow» i Anrep 1862, s. 583.

skøv øyelinsen bak i øyeeplet, en behandlingsmåte som hvis pasienten var heldig ga ham gangsynet tilbake. Uenighetene dreide seg om variasjoner av denne operasjonen.¹⁹⁷ Rönnow hadde forelest om at den ene metoden var farlig fordi linsen var laget av, eller i det minste hadde egenskapene til, bein eller stein og dermed kunne gjøre skade der det fløt rundt i øyeeplet etter inngrepet. Og dette reagerte altså Martinau på, i en blanding av fornuftig kritikk og reaksjonært forsvar av rådende kirurgisk praksis. I sitt første innlegg, der han ifølge Lindroth «utan omsvep förhånade Rönnows berättelse som oväderheftig nonsens», la han grunnlaget for en ny runde vitenskapelig tvekamp.¹⁹⁸ Skriftet produserte et svar fra en anonym «student av medisinen», i realiteten forfattet av legen Roland Martin – beskrevet som et «ganska olustigt skrift, som utom sakliga tilrättavisanden bjuder på ett rikt förråd av skällsord och grovheter».¹⁹⁹ I realiteteten pepret han Martinau med et rikt forråd av invektiver: han var «un homme sans litterature et sans education», et «monstre hideux», «une brebis galleuse», og så videre.²⁰⁰ Senere samme år, i 1769, fikk Roland og akademiens herrer et svar fra Martinau det er vel verdt å se nærmere på.

*I Reponse a l'etudiant en medecine de son ami, par laquelle on detruit les raisons captieuses du premier par de vraies touchant une cataracte, que m:r Rönnow pretend avoir été osseuse ou pierreuse*²⁰¹ får vi et dypere innblikk i resultatene av Martinaus kondisjonering og innholdet i hans retoriske verktøykasse. Etter et epigram fra en av Boileaus satirer åpner den anonyme Martinau med å skissere et temmelig uklart medisinsk kontrovers:

J'ai lû les reflexions, qu'enfin Vous m'avés fait l'honneur de m'adresser. Je Vous avoüe, mon cher Ami, qu'elles ne repondent pas à mon attente. J'ai cru trouver la chose discutée scientifiquement, & point du tout; ce n'est qu'une débordée d'invectives diffamantes contre l'auteur anonyme, qui pour avoir donné qu'un simple soufflet litteraire au discours de Mr. Rönnow, seroit très pardonnable de s'enténir au physique envers son avocat. Comment le Doyen dès etudiants en Medecine a-t-il pu agir ainsi en ecolier?²⁰²

Dette med vennskapet er åpenbart ironisk ment for den anonyme Martinau henter på at duell kunne vært en passende reaksjon, om altså ikke studenten hadde opptrådt som et barn. Han

---

¹⁹⁷ «Ferreins'» og «St. Yves'» metode, som dreide seg om hva man skulle gjøre med linsekapselen etter at den var stukket inn i øyeeplet. Forskjellen lå i at den første sa at man skulle la den være, den andre metoden at linsen skulle presses ned. Lindroth 1967, s. 738-739.

¹⁹⁸ Lindroth 1967, s. 741.

¹⁹⁹ Lindroth 1967, s. 741.

²⁰⁰ Martin 1769, KB.

²⁰¹ *Svar til medisinerstudenten fra hans venn, i hvilket man tilintetgjør den førstes bedragelige grunner med sanne med hensyn til en grå stær som H:r Rönnow foregir å ha vært ben- eller steinaktig.* Martinau 1769, KB.

²⁰² «Jeg har lest de betraktningene som De omsider har gjort meg den ære å sende meg. Jeg tilstår, min kjære Venn, at de ikke helt motsvarer min forventning. Jeg ventet å finne emnet diskutert på en vitenskapelig måte, men slett ikke; det er ikke annet enn en flom av ærekrenkende skjellsord rettet mot den anonyme forfatteren, som ved ikke å ha gitt herr Rönnows artikkel annet enn en enkel litterær ørefik, skulle være i høy grad unnskyldt for å forholde seg fysisk til sin advokat. Hvordan har den fremste av studentene i medisin på denne måten kunnet oppføre seg som en skolegutt?» Martinau 1769, KB, s.1.

hevder at «l'auteur anonyme» av det første skriftet, er en nær venn av *denne* anonyme forfatteren, og det foreliggende skrift er et forsvar for den første anonymes kritikk av Rönnow, som altså har blitt angrepet av medisinerstudenten. Slik blir skriftet et litterært maskespill. Martinau fremstiller det som at «Den anonyme» har sagt at «il preferoit la gloire de Vous pardonner à la gloire de Vous punir»,²⁰³ en oppfatning som den andre anonyme altså ikke deler når han tar opp konkurransen med studentens insinuasjoner og ærekrenkelser. Men han ser seg tvunget til å endre taktikk når motparten gjør et nummer av «mon silence». Med det lille ordet «mon» bør leserens mistanke om at de to anonyme forfatterne ikke bare er intime, men identiske, ha blitt styrket – om det er en glipp eller et antatt elegant hint til leseren er vanskelig å si. Studenten anklages i alle fall for «å ha begravet sannheten under et virrvarr av sofismer og bakvaskelser»²⁰⁴:

L'insulte & la mauvaise foi sont vos seuls armes; Vous n'etes sensible qu'a l'offence de la critique, & Vous manquez de jugement pour la combattre, Vous eludez la vraie question pour la combattre, Vous eludez la vraie question pour en defendre de toutes etrangeres, Vous sonnez vivement un faux bourdon sur deux pretendus faits d'ignorance de la part de l'Anonyme, scavoir *les observations detja faites des cataractes tenantes de la nature d'os ou de pierre; & l'indissolubilité des cataractes abbatues.*²⁰⁵

Etter to sider utblåsninger og insinuasjoner av denne typen kommer forfatteren på side 5 fram til poenget. Den Anonyme er blitt beskyldt for ikke å ha kjent til observerte forekomster av bein- eller steinaktige katarakter, noe som tilbakevises ved å vise til omtalen av slike fenomener i siterte avhandlinger. Den Anonyme hadde bare utelatt det selvfølgelig!²⁰⁶

På de følgende sidene sammenfattes i tre punkter grunnene til Den Anonymes tvil, som altså er en oppsummering fra skriftet utgitt 1768.²⁰⁷ Den første innvendingen (om den er rederlig gjengitt), at katarakten skulle ha avgitt en skarp lyd, som en stein, da nålen traff den, er overbevisende. Man må gi forfatteren rett i at denne lyden åpenbart er imaginær. Også det tredje argumentet er uimotsigelig: For at en observasjon skal gjøre krav på troverdighet, kreves det bevis eller i det minste bekreftelse fra en upartisk autoritet. Det andre argumentet er dermed det avgjørende: «Qu'un os, ou une pierre de la grosseur d'une lentille ait pû

²⁰³ «han foretrekker æren av å tilgi Dem fremfor æren av å straffe Dem» Martinau 1769, KB, s.4.

²⁰⁴ «que Vous ensevelissez dans un fatras de sophismes & de calomnie.» Martinau 1769, KB, s.4

²⁰⁵ Ærekrenkelse og ond tro er deres eneste våpen; De ser bare kritikken som fornærmende, og De mangler dømmekraft for å stå i mot den, De omgår det sanne spørsmålet for å forsvare helt sære, De lager en masse høylydt rabalder over to tilfeller av uvitenhet på den Anonymes side, nemlig *de foreliggende observasjoner om ben- eller steinaktige former for katarakt [grå stær]; og uoppløseligheten til fjernede katarakter.* Martinau 1769, KB, s. 4.

²⁰⁶ Det andre punktet gjelder uoppløseligheten til linser som er støtt bort fra pupillen i den tradisjonelle måten å operere grå stær på. Poenget er her at i «trois quarts & demi», altså syv av åtte tilfeller operert etter denne metoden, har linsen restløst oppløst seg i væsken i øyet. (Man kan spørre seg hvorfor den ikke oppløses allerede i et friskt øye.) Deretter følger dokumentasjon av tilfeller hvor obduksjon av pasienter har vist at det ikke forekommer spor av linsen noen år etter inngrepet. Martinau 1769, KB.

²⁰⁷ Martinau 1769, KB, s. 9-13.

sejourner au fond de l'oeil sans l'endomager.»²⁰⁸ (Mot dette kunne vel innvendes at linsen hele tiden har befunnet seg i øyet uten for så vidt å skade det.) På den annen side kan Den Anonyme antakelig ha rett i at Rönnow ikke har sett eller berørt sin bein- eller steinaktige katarakt, eller at vi bare har hans ord for slike forekomster.

Det vil ha gått fram at medisinsk diskusjon på 1760-tallet har en mer litterær karakter enn godt er ut fra moderne normer. Kanskje gjelder det forfatteren Martinau i særlig høy grad. I alle fall åpner det som i prinsipp er en fagartikkel i medisin med et motto hentet fra *Satire I* (1660) av tidens ledende litteraturkritiker og smaksdommer Nicolas Boileau:

Je ne Sçai point au Ciel placer un ridicule,
D'un Nain faire un Atlas, ou d'un lache un Hercule;
Je ne puis rien nommer, si ce n'est par son nom:
J'apelle un chat un chat, & Rolet un fripon.²⁰⁹

En sentens på latin som er brukt mot ham, «sykdommer helbredes ikke med veltalenhet, men med hjelpemidler», prøver forfatter Martinau å vende tilbake på angriperen:²¹⁰

Ce n'est il pas dire, pour me conformer a votre façon d'argumenter, que les Medecins n'ont besoin d'autres connoissances, que celles des drogues, & autres moyens de guerir, que l'eloquence, comme tout autre agrement de l'esprit & du corps leurs font inutiles. En verité la bonne education, qui distingue aujourd'hui ces Messieurs, seroit donc superflue par un aussi impertinent principe & il en resulteroit, que tel seroit un aigle en Medecine, qui par tout ailleurs seroit un canard ou un bœuf.²¹¹

I neste omgang nevnes det latinske sitatet som nettopp et retorisk trekk fra Rönnows side, utsmykning som skal skjule tankens fattigdom: «Mr. R semble par cette phrase latine vouloir orner son discours, ou en excuser la pauvreté».²¹² Det holder likevel ikke ham selv fra å avslutte skriftet med å avlevere en sentens på latin som tilskriver motparten alle tre menneskealdres feil: «*credulitate puer, audacia juvenis, deliriis senex*» (Barnets lettroenhet, den unge mannens vågemot og en oldings vrøvl). Etter åpningen med motto av Boileau, er han blant annet innom en litterær allusjon til Cervantes' *Don Quixote*, samt til presten som

---

²⁰⁸ «At et bein, eller en stein på en linses størrelse skulle kunne ligge i bunnen av øyet uten å skade dette» (kursivert i original). Martinau 1769, KB, s. 9.

²⁰⁹ Jeg Kan ikke tenke meg å plassere en latterlighet i Himmelen,
Av en dverg gjøre en Atlas, eller av en feiging en Herkules;
Jeg kan ikke benevne noe, om det ikke er ved sitt navn:
Jeg kaller en katt en katt, & Rolet en skurk.

²¹⁰ «*morbos non eloquentia, sed remediis curari*». Sentensen stammer trolig fra den romerske ensyklopedisten Aulus Cornelius Celsus' *De Medicina*. Martinau 1769, KB, s. 22

²¹¹ «Er ikke det å si, for å følge deres måte å argumentere på, at Legene ikke trenger andre kunnskaper enn de som gjelder medisiner og andre helbredelsesmidler, at veltalenheten liksom all annen åndens og kroppens behag skulle være unødvendige for dem. Virkelig, skulle den gode (ut)dannelse som idag kjennetegner disse Herrer, være overflødig i kraft av et så uforskammet prinsipp & at det av det skulle følge at den som var en ørn i Medisin overalt ellers var en and eller en okse». Martinau 1769, KB, s. 22

²¹² Martinau 1769, KB, s. 23

stjal fra en Bourdaloues mesterlige preken, men fordervet den gjennom sin manglende forståelse. Ved at Bourdaloue både er en berømt predikant og navnet på et transportabelt pissoar for kvinner, fremstilles motstanderen i denne sammenheng indirekte som et urinal.²¹³

Mot slutten får vi et glimt av bakgrunnen for den lærde polemikken. Det henvises til at Studenten har prøvd å vende Stockholms kirurger mot Den Anonyme gjennom følgende uttalelse: «il fait bien de l'honneur a l'etendue du genie sou a la porté des Chirurgiens pour la borner de la façon qu'il le fait.»²¹⁴ Men Kirurgene vil i følge forfatteren aldri ta hans ord som fornærmelser «car elles prouvent, qu'ils se font honneur d'etre le moins problematiques que faire ce peut dans leur art, ainsi tout ce qui pourra jetter plus de clarté sur une chose sera d'autant plus de leur gout.»²¹⁵

Ved sin bruk av ironi og ofte elegante vending av kritikk og hån tilbake mot angriperen viser Martinau seg som en habil utøver av den *esprit* eller åndfullhet, som på 1700-tallet og særskilt i Frankrike ble verdsatt i det dannede selskap. Billedbruken er ofte elegant – gjentatte ganger insinuerer han at øyelegen (altså Rönnow) er eller gjør seg blind.²¹⁶ Maskespillet som tillater Martinau å skjule seg bak to lag av anonyme, samtidig som han anklager motparten for å gjøre det samme, fremstår som et forholdsvis avansert litterært grep. Denne stilen er gjenkjennelig fra Martinaus mange senere rapporter fra Christiania.

De to utgivelsene vitner om at Martinau var innblandet i stridigheter innad i vitenskapen, og at konfliktlinjen dels gikk mellom kirurger og leger, gjerne mellom Kirurgiska Socityteteten og Collegium Medicum. Idet han avviser Rönnows bein- og steinaktige katarakter som innbilte eller i det minste overdrevne og sjeldne tilfeller, virker det som om Martinau argumenterer for at den tradisjonelle behandlingen er god nok i de aller fleste tilfellene. Som jeg var inne på i forrige kapittel var det en konflikt som må ses i sammenheng med profesjonaliseringen av yrkene, og med prosessen mot opplysning i vitenskapen. Og av denne grunn kan det ses som et forsvar for den mer og mer akterutseilte kirurgiske profesjonen med dens bakgrunn i barberernes pragmatisk pregete innsats i krig og blant samfunnets lavere lag, mot angrep fra en medisinsk profesjon basert på mer moderne,

---

²¹³ Louis Bourdaloue (1632-1704) var en av de fremste franske predikanter på 1600-tallet. «Louis Bourdaloue», SNL; *Le grand Robert* sier om en «bourdaloue»: «(1762). Vase de nuit de forme oblongue, utilisé au xviiiie siècle par les dames, dans le fond duquel était parfois peint un œil accompagné d'inscriptions licencieuses.» Koblingen skal ha vært at Bourdaloues prekener var så gode (og kanskje først og fremst langvarige) at damene tilstede måtte benytte en slik underveis.

²¹⁴ «det fordres en ære av geniets omfang eller av den som ligger innenfor Kirurgenes rekkevidde for å begrense den på den måten som han gjør det». Martinau 1769, KB, s. 22

²¹⁵ «siden hans [den anonymes] ord viser at de legger sin ære i å være så lite problematiske som mulig for å utrette det de kan i sin kunst, slik er alt som kan kaste mer lys over en sak desto mer i deres smak». Martinau 1769, KB, s. 22

²¹⁶ Martinau 1769, KB, s. 12, 23.

systematiske og anatomisk baserte kunnskaper (uten at medisineren i dette tilfellet fremstår nevneverdig vitenskapelig etter moderne normer).

Reaksjonen fra Collegium Medicum finner vi i et skrift utgitt 1770. En representant for kollegiet, Anton Hoffman, skriver der at de «icke utan upmärksamhet sedt de stridskrifter» som da var utkommet, og gir så uforbeholdent sin støtte til Rönnow.²¹⁷ En annen lege ved navn Pehr Argentin skriver at Rönnows «Berörda tal blivit utan skälig grund af en Anonymus klandradt».²¹⁸ Formålet med skriftet var å la legen Roland Martin, denne gang saklig, tilbakevise argumentene som var reist mot Rönnow – i en utgivelse betalt av Kungliga Vetenskapsakademien.²¹⁹ Det kan ikke ha vært helt uten risiko at Martinau slik la seg ut med landets ledende medisinske vitenskapsfolk. Det virker heller ikke usannsynlig at bakgrunnen for at Collegium Medicum krevde at Martinau skulle ta eksamen neste gang han søkte en stilling, i 1772, er å finne kanskje nettopp i denne feiden.

Med alt dette til grunn er det slik at de omstridte operasjonsmetodene allerede på denne tiden var avleggs,²²⁰ hvilket antyder at det nok var helt andre forhold enn de rent medisinske som lå til grunn for feiden. At Martinau skrev anonymt antyder videre at det ikke var uten kontrovers. Samtidig var det en tidstypisk konvensjon knyttet til en annerledes forfatterrolle.²²¹ Det virker likevel sannsynlig at forfatterens identitet ikke i realiteten har vært skjult, til det var miljøet for lite. Fredrik Berg, oftalmologihistorikeren, spekulerer i hva som kan ha vært motivet for feiden, og gir flere forsåvidt mulige forklaringer, som dog er uten nevneverdig belegg.²²² Felles for dem alle er imidlertid at det gjaldt allianser og intriger i miljøet, fremfor de rent medisinske spørsmål. Berg påpeker dog at «[ö]nskan att komma åt en läkare, som uttalat sig i ett rent kirurgiskt ämne, kan ha varit motiv nog, och angreppet kunde säkert räkna med bifall inom vissa mera hetsiga kirurgkretser liksom hos en skandalhungrig allmänhet.»²²³

Martinau blir livkirurg

Om enn han hadde skaffet seg fiender, ble altså utfallet av eksamenskravet 1772 at Gustav III grep inn og på et vis ryddet Martinaus motstandere av banen, som vi så i kapittel 3. Det kan virke som at med Gustavs anerkjennelse dukket nye muligheter opp, for mye skjedde i de

---

²¹⁷ Martin, 1770, KB.

²¹⁸ Martin, 1770, KB.

²¹⁹ Lindroth 1967, s. 742.

²²⁰ Lindroth 1967, s. 742.

²²¹ Jf Horstbøll og Holmqvist 2010, s. .

²²² Berg 1958, s. 246-249.

²²³ Berg 1958, s. 247.

følgende årene. I 1773 reiste han til Frankrike, der han blant annet skal ha deltatt på et operasjonskurs hos en kirurg i Paris.²²⁴ I 1774 fikk han et doktors diplom ved det medisinske fakultetet i Lund, hvilket det er nærliggende å tro har skjedd på amnodning fra høyere hold.²²⁵ Senere samme år ble han valgt inn som medlem av Collegium Medicum. Kirurgen var blitt doktor. På den måten anerkjent fra alle hold kunne han bli Gustavs livkirurg – samtidig som han beholdt sin stilling ved livregimentet frem til 1787.²²⁶

I *Sveriges läkare-historia* oppgir Sacklén at Martinau i 1775 ble utnevnt til Gustav IIIs «Lifkirurg», «med namn och heder av Andra K.Lifmedicus» og i 1782, kan vi lese, ble han «Förste tjenstgörande Lifkirurg».²²⁷ Veien mellom dette var imidlertid ikke så uproblematisk som Sacklén gir inntrykk av. Det kan virke som at den direkte foranledningen til at Martinau kunne få stillingen i 1775 var at Gustav IIIs daværende livkirurg siden 1768, Johan Ludwig Wenner (1729-1815) – som hadde vært hoffkirurg for kronprins Gustav siden 1762, og etter avlagt «Mäster-förhör» i 1768 ble hans livkirurg – samme år, i 1775, ba om fritak fra tjenesten av ukjente grunner.²²⁸ Slik åpnet en ny mulighet seg for Martinau.

Martinau var på mange måter en typisk hoffkirurg. Sammenlikner vi bakgrunnen hans med andre hoff- og livkirurger fra Gustavs og Adolf Fredriks tid ser vi flere likhetstrekk: Typisk var kirurgene av utenlandsk bakgrunn, gjerne tyskere, og var opplært ved studier i Stockholm eller hos en anerkjent læremester i utlandet. I tillegg var de ofte medlemmer av Collegium Medicum. Martinaus erfaring fra krigstjeneste synes dog å skille ham noe ut fra de andre kirurgene, slik de fremstår hos Sacklén og Hjelt, noe som kan ha lagt ytterligere tyngde bak hans erfaringer fra syvårskrigen.

Samme år som Martinau ble utnevnt ble også en andre livkirurg tilsatt, Abraham Österdam. Den andre ble imidlertid raskt syk og døde året etter, og herfra må Martinau ha skjøttet jobben alene i noen år. Wenner kom imidlertid i 1778 tilbake i tjeneste som livkirurg «och fortfor med den under Konungens hela lifstid».²²⁹ Hvordan kan det ha seg at Martinau var Gustavs livkirurg samtidig med en annen, hvorfor kom Wenner tilbake i 1778 og hva lå egentlig i den tilsynelatende forfremmelsen til «Förste tjenstgörande Lifkirurg» i 1782? I

---

²²⁴Notiser i *Inrikes Tidningar* viser at reisen varte fra april til desember. *Inrikes Tidningar*, 05.04.1773; 27.12.1773.; Berg 1958, s. 246.(note 2)

²²⁵ « Kongl. Hof-Medici Herr Johan Chrysostom: Martinau's Doctors Diplome var af den 9 April 1774». *Läkaren och naturforskaren*, bind 9, Stockholm, 1788, s. 314-315.;Berg 1958, s. 246.

²²⁶ Etterfølgeren Elias Salomon oppgis å ha tatt over stillingen som Regimentskirurg ved livregementet 1787. Sacklén 1822, s. 63.; *Läkaren och naturforskaren*, Bind 8, Stockholm, 1787, s. 393.

²²⁷ Sacklén 1822, s. 395.

²²⁸ Sacklén 1822, s. 395.

²²⁹ Sacklén 1822, s. 398-399.

realiteten viser det seg at det for Martinau var sterke utfordringer knyttet til det korte rangtillegget «med namn och heder av Andra K.Lifmedicus».

Livkirurgens plass ved hoffet

Stillingen Martinau trådte inn i 1775 innebar altså at han av rang skulle settes under Gustavs første livlege, men likt med den andre. Martinau hadde fått tittelen «Lif-Medicus *in survivance*», altså en tittel som innebar at et løfte om embetet som livlege hvis innehaveren døde. En første kompliserende faktor var at han av da av tittel skulle være livlege. Av denne grunn er han nesten utelukkende i samtiden omtalt som «Lif-Medicus», samtidig som han altså var kirurg.²³⁰ Helt i tråd med det som har blitt sagt om hierarkiets avgjørende plass i samfunnsordningen, må vi se nærmere på dette og ta det på alvor. Rangene var svært viktige for Martinau, som det var for hans samtidige.

På denne tiden hadde Gustav III i hvert fall to livleger, en «tjenstgjörande Förste Lif-Medici» og en «andra K. Lifmedicus», og i prinsippet én livkirurg. I tillegg hadde han gjennom årenes løp hatt tilknyttet noen såkalte arkiatrer, en tittel som tidligere ble brukt om kongens livlege, men som nå later til å ha vært brukt mer som en hedersbetegnelse for lang og tro tjeneste for kongefamilien. I tillegg fantes en hoffapoteker. Sammenlagt var det snakk om i underkant av 20 personer som ansvaret for Gustavs fysiske helse i løpet av hans livstid.

I likhet med alle andre hofftjenestefolk var de juridisk en del av hoffstaten, der det meste av seremoniell og praktisk virksomhet var strengt regulert. I tide til at kongefamilien flyttet inn på Stockholms slott i 1754 var et nytt *ceremoniel* og en ny *hovordning* fastsatt. Førstnevnte fastsatte eksempelvis detaljert hvordan kontakten med fremmede makters sendebud skulle foregå: eksempelvis beskriver 19 paragrafer «Huru en Ambassadeur uphämtas til publique Audience».²³¹ Sistnevnte regulerte den daglige virksomhet ved slottet.²³² Til dette nedarvede reglementet la Gustav III til en fornyet *Hovordning* av 1778, som med sine detaljerte anvisninger om antall embetsmenn, deres rang og arbeidsoppgaver, interessant nok ikke nevner kirurger og leger.²³³ Det skyldes nok at Gustav III med sin *hovordning* primært var opptatt av å fornye de seremonielle sidene ved hoffet. Bildet av streng orden ved Gustavs hoff bør likevel nyanseres noe. Riksrådet Ulrik Scheffer var i det minste av en annen oppfatning da han i en streng karakteristikk skrev: «Aldrig har det funnits

---

²³⁰ Eksempler på dette: *Handlingar i Kgl. Vetenskapsakademien 1777*, s. 88,192, 243, KB.

²³¹ Deler av «1754 års ceremoniel» er gjengitt i Alm og Vahlne 2010, s. 383.

²³² Alm og Vahlne 2010, s. viii-x.

²³³ «1778 år hovordning» er trykket i sin helhet i Alm og Vahlne 2010.

maken til den oordning som härskar vid hans hov, en oreda som förmedlar sig til alla regeringsärenden». ²³⁴ Gustav skal ha forholdt seg noe pragmatisk til den formelle rangordningen, så noe entydig svar på rangen til hoffets kirurger er derfor vanskelig å gi.

Et visst inntrykk av hvordan dette forholdt seg kan vi likevel få ved å se på det etterfølgende hoffreglementet fra 1801, som er svært omfattende og som ofte henviser til forholdene etter hoffordningen av 1778 ble innført. Her beskrives «Läkare Staten» som besto av 1 Förste Lifmedicus (med lønn på 400 rd/år), 1 Lifmedicus (300 rd), 1 LifChirurgus (250 rd), 1 Förste Hofmedicus (200 rd) 1 Andre Hofmedicus (100 rd) och 1 HofChirurgus («för sig och Gesäller 200 rdr»). Om deres oppgaver sier reglementet: «Af disse tilkommer det de 3ne förstnämnde at upwakta och Betjäna Oss [Gustav IV Adolf] och Hennes Majjt Drottningen, och de öfrige 3ne utgöra tjänst i afseende på Hof- och StallStats Betjäningen, efter den fördelning, som Archiatern [antakelig Förste lifmedicus] med Riks-Marskalks Embetet Wettskaps och samtycke, kan finna, efter omständigheterna, lämpeligast at dem emellan uprätta». ²³⁵ Instruksjonen og deres lønn stemmer godt overens med den rangen som har blitt angitt, og er antakelig identisk med forholdene på 1770-tallet – lønnsnivået ellers ser ut til å i stort sett ha blitt videreført i 1801. Til sammenlikning kan det påpekes at lønnen til Riksmarskalken, hoffets høyeste embetsmann, var 1500 rd, en Lifpage (som Carl Peyron) fikk 400 rd og at frisøren (som forøvrig nå for første gang var en del av hoffstaten – parykkenes tid var også i Sverige forbi) fikk 150 rd. ²³⁶ Vi kan foreløpig notere oss at ingen «Förste tjenstgörande Lifkirurg» fantes i 1801.

En kilde som gir oss noe informasjon om kirurgens rang *i praksis* er *Överkammarherrens journal* fra disse årene, som nå foreligger i en rikt kommentert utgave. ²³⁷ Överkammarherren var nest etter riksmarskalken hoffets høyeste embetsmann og hans journal inneholder detaljerte beskrivelser av seremonier og praktiske ordninger i det svenske hoffet. 15. juni 1778 beskrives for eksempel hvordan kongens følge skulle inkvarteres etter avreise fra treningsleiren på Ladugårdsgärdet nordøst for Stockholm denne sommeren:

[...]

I Konungens hus skal Inquarteras:

1. Lieutenanten af Drabanterne:
Capitain af Gardet.
Capitain af Lätta Dragonerne.
2. Kongl Majj^{ts} Lif-Pager.
3. Kongl: Majj^{ts} förste Kammartienare och öfrige Kammarbetiening.

---

²³⁴ Lönnroth 1986, s. 54.

²³⁵ Hovordningen 1801 finnes i Slottsarkivet i Stockholm. Forfatteren takker Mikael Alm for å velvillig ha delt sin egen transkribering av deler av kilden.

²³⁶ Alm og Vahlne 2010, s. 406-407.

²³⁷ Alm og Vahlne 2010, s. .

4. Kongl: Majj^{ts} wackthafwande KammarHerrar.
NB. på de ställen där husen ej tillåta så många, observeras, at den wackthafwande Lif-Pagen och Capitain af Gardet blifwa framför alla inquarterade.

J Salen för Kongl: Majj^{ts} SängKammare äro altid sängar för de 2^{ne} wackth. Drabanter. Den öfrige Sviten logerar på förra wanligheten, neml.

1. Riksens Råd.
Öfwerstallmästaren
2. Förste håfstallmästaren
Kongl Majj^{ts} KammarHerrar
3. Håfmarskalken, Håfstallmästaren och de öfriga Cavaillerer som äro Kongl Majj^t på resan följaktige.
4. Understallmästaren, Lifmedicus, LifChirurgus, hwilka bägge sednares Quarter sökes närmast Kongl Majj^{ts}.
5. Präsidents Contoitet och öfrige Cancellie Expeditioner.
6. LifDrabanterne
7. Kongl Majj^{ts} Pager.

Den öfrige Betieningen efter hwar och ens mer eller mindre anseende.²³⁸

Når jeg har sitert alt dette er det for å illustrere tre poenger. For det første – menneskene i Martinaus samtid, og kanskje særlig i nettverket/miljøet rundt ham var svært opptatt av, for ikke å si besatt, av rang og hierarki. Ikke bare betjeningen, men også kongens gjester og oppassere skulle losjeres, bespises og marsjeres etter hver og ens verdighet.²³⁹ Når Martinau selv var opptatt av dette var han fullstendig på linje med menneskene rundt ham. For det andre – livkirurgens spesielle plass var at han på linje med livlegen og livdrabantene (altså livvaktene) var ansvarlige for kongens direkte helse og sikkerhet, og derfor som vi ser ble innlosjert nærmere kongen enn det bare rangen skulle tilsi. Kirurgen hadde en viktig oppgave og relasjonen forutsatte, er det rimelig å anta, nær tillit.

Et tredje poeng bør legges til: hverken kirurgene eller legene opptrer ofte i denne journalen (faktisk bare i det ovenfor siterte) hvilket indikerer at i det ytre var ikke dette betydningsfulle posisjoner. Fra journalen virker det mer sannsynlig at Martinau eksempelvis fikk delta på de viktigere seremoniene eller sitte ved de finere bordene på Kongens tafler som medlem av Collegium Medicum (de fikk ofte tildelt et gitt antall *billets*, åpne invitasjoner) enn i kraft av å være livkirurg. Blant de hundrevis av navngitte personer i journalen mellom 1778-1826 er verken Martinau eller noen annen kirurg eller lege nevnt en eneste gang.

Mot nye oppgaver med andre midler

Martinau strebet altså med rangen ved hoffet, og problemene var heller ikke overstått. Bildet som tydelig fremtrer er at det som var avgjørende i Martinaus trinnvise klatring i gradene var

²³⁸ Alm og Vahlne 2010, s. 21-22.

²³⁹ Alm og Vahlne 2010, s. 21-22. 22

at han fikk fordeler og bistand når han trengte det. Hvis det er slik at Martinaus skrifter var, som Berg sier, «medicinskt overderhäftig», og hvis også det var slik at han ikke hadde noen «større framgång» som kirurg i Stockholm, så peker det mot at det var andre ting som var utslagsgivende fremfor hans kirurgiske evner. Svaret på dette er at Martinau, ved å vise seg som en lojal tjener, sikret sin patrons gjenytelser. Og denne hans beskytter var Gustav III.

Misnøye og klagebrev 1779

Martinaus problemer knyttet til hans rang i hoffet ble som vi skjønner forsterket da Wenner kom tilbake i tjeneste – som nevnt var det vanlig med én livkirurg, ikke to. Særlig ett udatert brev, fra Gustav IIIs arkiv i Uppsala Universitetsbibliotek, avdekker noe mer av sannheten bak dette.²⁴⁰ Det er et brev der Martinau viser til kongens utnevning av ham til sin kirurg fire år tidligere, så det er antakelig fra 1779. Det framgår av brevet at Martinau har gått på en smell, han klager sin sak overfor kongen og i argumentasjonen fremgår det flere interessante poenger. Men vi kan først merke oss at der Martinaus liv så langt har blitt fremstilt som en klatring i karriereveien, og som en gradvis stigning i samfunnets hierarki (men innen sin egen stand og sosiale miljø), så hadde han her møtt motbør.

Mye tyder på at brevet er skrevet i affekt – ulikhetene sammenliknet med andre brev og med den lette diplomatiske tonen i de senere rapportene fra Christiania antyder det; Martinau er opprørt og finner ikke plass til mer enn noen få linjeskift på det tettskrevne fem sider lange brevet. Det framgår at stillingen som livkirurg ikke har svart til Martinaus forventninger og problemene skyldtes, trodde Martinau, «une mesestimation de ma Personne ou de cette de mon etat. Ce qui pourvit m’etre personnel n’a pas d’autres remedes que ma resignation en faveur d’un plus meritant.»²⁴¹ Martinau mente seg undervurdert, og mente det kunne skyldes en undervurdering av hans yrkesstand. Kommentaren om at han ville frasi seg stillingen for en mer verdig kandidat later derimot til å ha vært en tom trussel, i brevet ender han opp med et motsatt budskap. Men at det var problemer i forholdet til livlegene var det imidlertid liten tvil om.

Martinau spør retorisk: «Quel rang, et quelles sont les fonctions d’un Premier Chirurgien de Votre Majesté?»²⁴² Deretter gir han et omstendelig svar:

---

²⁴⁰ Martinau til Gustav III, udatert (1779), Gustavianska papperen, UUB.

²⁴¹ «En nedvurdering av min person eller av min stand. Hva gjelder det personlige, kan det ikke bøtes på andre måter enn ved at jeg trekker meg til fordel for en mer fortjent.» Martinau til Gustav III, udatert (1779), Gustavianska papperen, UUB.

²⁴² «Hvilken rang [tilkommer], og kva skal være oppgavene til en Førstekirurg i Deres Majestets tjeneste?» Martinau til Gustav III, udatert (1779), Gustavianska papperen, UUB.

Selon l'almenac de cette année qui sert d'appréciation du rang de chacun je me vois classifié tout opposement a ce que je l'étois ey devant et par surcroix assimilé au Mr. Wennes [Wenner] dont la place naturelle est a les Medecins de la cour come la mienne avec ceux du Corps. Cette nouvelle association forme un contracte avec les années precedentes, qui comparée par la Public est surement regardée come une degradation que je me seroit attiré. J'avoue en avoir moi meme la crainte sans en soupçonner la cause de la deplacement humiliation pour ma Persone, l'est aussi quant au Corps entre des Chirurgiens du Royaume. Quel rang sont-ils sensés tenir dans l'ordre des distinctions sociales lorsque la premiere d'entre eux en tient un aussi inferieure relativement aux Medecins.²⁴³

Sannsynligvis skyldtes problemstillingen nettopp at Wenner nå var kommet tilbake, og at han hadde fått forrang foran Martinau som kongens livkirurg. Og her mente han tydeligvis at Wenner var å regne blant «les Medecins de la cour» (hvilket synes å være urimelig).²⁴⁴ Men like fullt, hvis Martinau som den fremste av kongens kirurger ble vurdert lavere enn en lege, hva sier det da om synet på kirurgene i allmennhet, spør han.

Selv om det kan virke som at Martinau blåser seg opp, er det imidlertid interessant at han er indignert ikke bare på egne vegne, men for sine medkirurger og for selve kirurgien. Og faget måtte han da forsvare. Martinau argumenterer for at «des Services rendus a l'humanite par les chirurgiens surpasse de beaucoup cette du Medecins.»²⁴⁵ Det er ikke utenkelig at også dette var noe som kunne tolkes i gunstig retning hva gjaldt Martinaus lojalitet – her var det jo nettopp forsvaret for sin egen og andre kirurgers ære, lojalitetet til yrkesstanden og sine egne, som kom til uttrykk.

Endelig kan det legges til at brevet er preget av en forbausende frittalenhet. Martinau henvender seg svært direkte til Kongen, på en måte som trolig ville vært utenkelig i Danmark-Norge på samme tid. Det kan skyldes en noe forskjellig kongerolle i de to nordiske statene, men er også en indikasjon på et nærere og mer romslig forhold mellom patron og klient.

---

²⁴³ «Hva gjelder inneværende års utgave av den almanakk som vurderer enhver rang, finner jeg meg rangert helt motsatt det jeg var tidligere, og på toppen av alt plassert sammen med Hr. Wenner, hvis naturlige plass er blant hoffets Leger slik min er med Korpsets. Denne nye plasseringen står i et forhold til tidligere år slik at den ved sammenligning helt sikkert av offentligheten vil oppfattes som en degradering som jeg har pådratt meg. Jeg innrømmer at jeg også selv nærer denne frykt uten å ha noen anelse om grunnen til denne ydmykende forflytning av min person, som også er en ydmykelse for Korpset blant Kongerikets Kirurger. Hvilken rang skal de anses å inneha i ordningen av sosiale utmerkelser når den fremste blant dem holder en så lav rang i forhold til Legene.» Martinau til Gustav III, udatert (1779), Gustavianska papperen, UUB.

²⁴⁴ Wenner var ifølge Sacklén født på Helmitsheim i Limburg i Franken (i dagens Nederland) og gikk i lære hos sin far, som var kirurg for slottets greve. Deretter reiste han til Stockholm der han studerte kirurgi videre, før han ble kronprins Gustavs hoffkirurg i 1762. Noen bakgrunn i retning av «medicus» er ikke nevnt. Sacklén 1822, s. 398-399.

²⁴⁵ Martinau til Gustav III, udatert (1779), Gustavianska papperen, UUB.

Martinau vil bli konsul

Hendelsene i kjølvannet av dette brevet er vanskelig å fastslå, men det virker som at Martinau fortsatte i sin stilling, ikke noe i brevene tyder på noe annet. Imidlertid virker det som Martinau ønsket seg vekk – i et brev skrevet i september 1781 fra Drottningholm fremgår det at Martinau søker en ledig stilling, denne gang «Till den lediga Consuls Syslan uti Lissabon, med Agents värdighet, och öfriga hvilkor lika med de Tvänne sednare inehafvare däraf».²⁴⁶ Martinau fremstår nesten overivrig i sin velvilje for å legge til rette både økonomisk og praktisk for en smidig overgang hvis han får jobben. Martinau sender i forbindelse med denne saken et brev til en ikke navngitt greve, sannsynligvis kanslipresidenten Ulrik Scheffer, der han fremstiller det som at han har Kongens støtte og ber greven om det samme.²⁴⁷ Sammenliknet med Martinaus vellykkede søknader tidligere, der han spilte på lojalitet og på å knytte seg til anerkjente navn, står dette brevet i en viss kontrast. Her er han saklig, brevet er lettforståelig og kort. Han argumenterer med at hans katolske bakgrunn vil være en fordel, at han er gift i motsetning til de andre søkerne, at kongen jo har to kirurger – selv lønn frasier han seg.

Det viser seg imidlertid at Martinau her havnet i en aldri så liten drakamp mellom Gustav III og Ulrik Scheffer. I et brev fra presidentsekretær Franc til Scheffer datert 26.juni 1782 beskrives hvordan saken var blitt diskutert i et møte i utrikeskonseljen, der Scheffer ikke var tilstede. Ordvekslingen som der er gjengitt har blitt brukt for å vise Scheffers voksende frustrasjon med Gustavs maktutøvelse, og kongens forsøk på å beholde den erfarne embedsmannen i sin tjeneste – men den viser også at Martinau fremdeles hadde kongens gunst. Da spørsmålet om hvem som skulle innta stillingen i Lisboa kom opp, spurte Gustav: «Vem är det, som riksrådet Scheffer interesserar sig för?». Presidentsekretæren opplyste så at Scheffer ønsket at stillingen skulle besettes av en J.A. Kantzow. «Och jag», sa Gustav, «vill ha Martineau till den sysslan.» «Om så är», skjöt så riksrådet Hermanson inn, «nog vet man då, vem som rår». «Jo», skal Gustav ha svart med et flir, «det är riksrådet Scheffer, ty jag nämner Kantzow».²⁴⁸

Det er, med forbehold om at det er redelig gjengitt, vanskelig å ikke sette dette i sammenheng med at Martinau i 1782 utnevnes til «Förste tjenstgörande Lifkirurg». Martinaus klage i brevet fra 1779 var tydeligvis ikke glemt og det kan nok tenkes at Martinau sørget for å minne Kongen på det. Han var den første av Gustav IIIs livkirurger med en slik tittel, og det

²⁴⁶ Martinau til Gustav III, sept 1781, Personalialia, RA.

²⁴⁷ Martinau til greve [trolig Scheffer] udatert (1782), Gustavianska papperen, UUB

²⁴⁸ Odhner 1896, s. 221. (note 3); Grimberg 1985, s. 295-296.

fremstår som en etterkommelse av Martinaus krav, ved å på den måten i tittelen sidestille ham med den «Förste tjenstgörande Lifmedicus», og klart foran andre kirurger. Som vi så av hoffreglementet 1801 var det ikke en tittel som ble videreført. Her tyder alt på at Gustav III fant på en ny tittel til Martinau. Samlet er det en ytterligere indikasjon på at forholdet mellom Gustav III og Martinau var blitt tettere. Martinau klaget sin sak og ønsket seg bort, Kongen skuffet ham ved å utnevne Kantzow til konsul i Lisboa, men belønnet ham nå ved en forfremmelse i rang.

Det kan legges til at Martinau nå hadde fått en konkurrent om kongens gunst blant landets kirurger, hvilket kan ha bidratt til at Gustav kunne tenke seg å benytte Martinau i tjeneste annetsteds. Den 18 år yngre Elias Salomon skal «dels genom sitt behageliga utseende, dels genom sitt skickliga förhållande», ifølge Sacklén, hatt «lyckan att ådraga sig Konung Gustaf III:s höga uppmärksamhet och nådiga förtroende».²⁴⁹ Kongen sørget for å gi ham en tittel, som, kan man merke seg, akkurat ikke overskred Martinaus i rang, men var tilstrekkelig til at han kunne ta Salomon med som sin kirurg og lege først på en reise til Finland, deretter på den omtalte reisen til Frankrike, Italia «och varma baden i Pisa» 1783-84.²⁵⁰ I det lille reisefølget finner vi flere av Gustav IIIs fremste favoritter: Riksrådet Carl Sparre; Kammerjunckerne Evert Taube og Gustaf Armfelt; Kapteinløytnanten for Livdrabantene Axel Fersen, Hoffstallmesteren Hans von Essen; Hoffmarskalken Bror Cederström, Kammerjunckeren Carl de Peyron; Ekspedisjonssekretær Ulric Gustaf Franc, sekretæren Göran Adlerbeth; Kunsteren J. Sergel og den Kgl. Livkirurgen Salomon.²⁵¹ Martinau hadde nok vunnet Gustav IIIs gunst, men blant de fremste favorittene var han definitivt ikke.

Martinau blir agent

Konsul-stillingen med «Agents värdighet» fikk ikke Martinau, men nå skulle han i løpet av få år, på grunn av Gustav IIIs utenrikspolitiske ambisjoner, likevel ende som agent – om enn i første omgang i en litt annen forstand. En ytterligere indikasjon på tillitsbåndet mellom patron og klient, og en første når det gjaldt viljen til å benytte Martinau i andre funksjoner, er at

---

²⁴⁹ Sacklén 1822, s. 62.

²⁵⁰ Det er her grunn til å ta opp noe angående Martinaus etterfølger, som har voldet forfatteren noe hodebry. Gustav III oppgis i Sackléns oversikt å ha hatt tre «Förste tjenstgörande Lifkirurg», med en Dokt. Elias Salomon som Martinaus etterfølger, med året 1783 oppgitt. I 1783 ble han imidlertid utnevnt til Första Lifkirurg *i survivance* – altså en utnevning som først trådte i kraft ved den nåværende innehaverens død – men like fullt «med rätt at att göra tjenst», forøvrig samtidig med at han ble utnevnt til regimentsfeltskjær ved Svea Livgarde. I 1787 overtok han etter Martinau som regimentskirurg ved Kgl. Livregimentet («til häst» rimeligvis). På dette tidspunktet hadde han imidlertid avansert til å bli Förste Lifmedicus, slik at kirurgstillingen etter Martinau ble fylt av en Johan Daniel Rung. Jf Sacklén 1822, s. 62-63, 396.

²⁵¹ Reisefølget ble kunngjort i *Inrikes Tidningar*, 02.10.1783.

Martinau antakelig ble brukt som kurér i Gustav IIIs utenrikspolitiske manøvre. Ifølge Erik Lönnroth var han nok personen som overbrakte brev til enkedronningen av Danmark, Juliane Marie, sommeren 1785.²⁵² Foranledningen var at Johan Christopher Toll var blitt sendt til København i juni i annet formål, men der hadde truffet sammen med enkedronningen som satt isolert på Fredensborg slott etter Frederik VI's statskupp året før. På eget initiativ diktet han opp en historie om at kronprinsen forberedte en hevnaksjon mot henne og rådet henne å flykte til Sverige og søke støtte hos Gustav. Initiativet falt i smak hos Gustav som i et svar 3. juli ber Toll «koka väl i den gryta ni tillagade på Fredensborg, ty då kunne vi snart bruka de anstalter, som ni så skyndsamt satt i ordning.»²⁵³

I en entusiastisk instruksjon til Toll knappe to uker etter utdyper han: «jag prefererar Revolution, ty den kan leda till en guerre civil [inbördeskrig] (sic) och i den kan vi på mer än ett sätt taga del utan att det heters göra krig. Dessutom presenterar detta projekt endast den utsikt för Europa som ett medel att detachera Danmark från Ryssland».²⁵⁴ Planen falt i fisk, den «levde i stort sett i Tolls og Gustafs fantasi» som Lönnroth vurderer det til – behovet for en annen kurér dukket opp da Juliane Marie nektet å møte intrigemakeren Toll igjen. Gustavs svar illustrerer imidlertid situasjonen i Norden mot slutten av 1780-tallet: Gustavs planer om å oppnå en splittelse i Danmark-Norge var aldri oppgitt, dets allianse med Russland var den største hindringen, og til Gustavs utenrikspolitiske manøvre behøvdes lojale og pålitelige agenter. Under rubrikken «Läkare nyheter» kunne man derfor i 1787 lese i tidsskriftet *Läkaren och naturforskaren*:

Kgl. Lif-Medicus och Reg. Fältsk. vid Kgl. Lif-Regementet til Häst, Doct. Joh. Chrysost. Martinau, är d. 14 Maji 1787 i Nåder förordnad at vara Kgl. Svensk General Consul i Norrige.²⁵⁵

Kongens betrodde mann

Å tegne opp et bilde av et menneske i fortiden basert på søknader og klagebrev, polemiske skrifter og rangordninger, er ingen enkel oppgave. Likevel er det noen mønster som fremtrer som tydelige her – fremfor alt at Martinau ble hjulpet frem av Gustav III. Sterke indikasjoner på at Martinau etter 1772 trådte inn i et patron-klient-forhold med Kongen er hans utnevnelser ved hoffet. Det at han fikk embeter er ikke tilstrekkelig, men at derimot to av embetstitlene

---

²⁵² Lönnroth 1986, s. 111.

²⁵³ Lönnroth 1986, s. 110.

²⁵⁴ Lönnroth 1986, s. 111.

²⁵⁵ Redaktøren legger til: «Vi hoppas dock at Hr. General-Consuln Martinau icke är aldeles förlorad för Läkare-Konsten; hans nya Sysla ger honom ofelbart ofta tilfälle at blifva gagnelig för Historia Naturalis, Pharmaceutiken, m.m.» *Läkaren och naturforskaren*, Bind 8, Stockholm, 1787, s. 392.

later til å ha vært utelukkende honorære, peker i den retning. Embetstitler av typen *in survivance* var typisk det,²⁵⁶ og tittelen av Første livkirurg later til å ha blitt konstruert for Martinau. Årsaken var trolig også at Martinau nettopp visste – det som Heiko Droste fremhevet betydningen av – å «uppträda vid hovet» og «att fylla ut en viss roll». Å sammenlikne med andre samtidige forfattere ville favne for vidt, men det virker tydelig at Martinau var en habil utøver av den nevnte spiritualitet, som nok skal ha blitt verdsatt ved Gustav IIIs hoff. Den omtalte polemiske striden gikk han seirende ut av, i den forstand at vitenskapsakademien måtte gripe inn for å avslutte den. Ved å verne om sitt og sine egne bekreftet han sin egen posisjon, og fremsto som lojal. Trolig var han både stolt og forfengelig, men dette skulle knapt være av de verste egenskaper ved Gustav IIIs hoff. Martineaus avansement kan på denne bakgrunn synes å skyldes mer at han litterært og allment dannelsesmessig kvalifiserte seg for det gode selskap, heller enn at han var i besittelse av grundig og innsiktsfull, for ikke å si innovative, kirurgiske ferdigheter. Man kan enda spekulere i at skriftet, som alle involverte må ha kjent opphavet til, diskvalifiserte forfatteren for den kirurgiske løpebane i samme grad som den kvalifiserte for en helt annen, nemlig den diplomatiske. Mannen som reiste til Christiania i 1787 var ikke den plumpe og hovne karakteren som Nielsen med flere har tegnet opp.

---

²⁵⁶ Tandefelt 2008, s. 92.

5. AGENTEN 1787

«Som ingen svensk Consul före detta i Norrige varit tillförordnat, och således inga Exempel äro att tillgå hvaraf dömas kan hvad formaliteter för honom kunna vara att iagtagga til Dess legitimerande, vill Kongl. Majt låta ankomma på General Consuln Martinaus eget omdöme och försiktighet att utröna och i värdet ställa, hva Därtill nödigt vara kan.»

- Martinaus instruks av 23.mai 1787

Lördag 26. mai 1787 reiste Martinau fra Stockholm og startet dermed et nytt kapittel av sitt liv. Avgjørelsen om å opprette et svensk konsulat i Christiania var tatt ganske brått, sannsynligvis tidlig samme måned. Martinau var sendt dit med en omstendelig instruks, men mye var uklart: som «diplomatisk pionér» var det mye opp til ham selv å definere sitt generalkonsulats praktiske drift og institusjonelle grenser. I dette kapitlet skal jeg konsentrere meg om året 1787, nærmere bestemt fra mai til oktober, fra generalkonsulatet ble vedtatt opprettet og til Martinau hadde begynt sitt arbeid for fullt. Jeg vil her ta for meg årsakene til at generalkonsulatet ble opprettet, og gå i dybden på hva Martinaus oppdrag egentlig gikk ut på. Perioden ble på flere måter et vendepunkt. Svensk utenrikspolitikk gjennomgikk sensommeren 1787 en vesentlig dreining – noe som egentlig endret grunnlaget for Martinaus oppdrag før han var kommet skikkelig igang. Både Martinaus oppdrag og særlig denne første tiden har blitt forenklet og feilaktig beskrevet i fremstillingene av Martinaus virksomhet i Christiania. Som vi skal se var ikke generalkonsulatet egentlig etablert før i oktober – hvilket reiser spørsmål om hvordan Martinaus rolle bør betraktes. Den var i realiteten aldri mer udefinert enn i denne perioden. Denne flersidigheten gjenspeiles godt i betegnelsen *agent* – et ord som på denne tiden ble brukt i flere betydninger: en som handlet på vegne av andre, en som fremmet sin stats interesse utenlands, eller om en innvirkende faktor – en drivfjær i et større system. Det inviterer også til en drøfting av hva som egentlig lå i en slik rolle, og til en vurdering opp mot de andre agentene Gustav III benyttet i Norge.

Bakgrunn for opprettelsen av generalkonsulatet i Christiania

Vi kan med rimelighet se opprettelsen av generalkonsulatet som et ledd i en mer offensiv svensk utenrikspolitikk under Gustav III. Målsetningen om å annektere Norge var et vedvarende utenrikspolitisk mål for Sverige, som igjen kom på banen etter statskuppet i 1772.²⁵⁷

Svenske utenrikspolitiske målsetninger

Drivkraften i svensk utenrikspolitikk på denne tiden må fremst søkes i Gustav IIIs person og i innenriks- og sikkerhetspolitiske hensyn. I Gustav III hadde Sverige fått en særdeles handlekraftig statsmann med stor ambisjoner, den rake motsetningen til sin danske motpart. Lönnroths karakteristikkk av Gustav som «egocentrisk hysteriker» er omstridt²⁵⁸, men av hans kildetunge biografi fremgår et overbevisende bilde av en labil og ærgjerrig mann, en pragmatisk og djerv improvisator under pressede forhold, drevet av et ønske om å leve opp til storheten knyttet til sitt navn. Kort sagt ønsket Gustav å bli krigerkongen som gjenreiste Sveriges posisjon som stormakt.

Til dette kom innenrikspolitiske drivkrefter: en motstand i adelen mot Gustav IIIs streben mot sentralisering av makt, sammen med misnøyen som ble forsterket av økonomiske uår og forbud mot produksjon av brennevin grunnet kornmangel. Også sikkerhetspolitisk var det strategisk fornuftig å sikre rikets grenser mot vest gjennom en annektering av Norge. Ekspansjon av riket var derfor løsningen på Gustavs ambisjoner, på uenigheter innad i riket og på en sikkerhetspolitisk utsatt posisjon – en ekspansjon som måtte skje mot vest eller mot øst (uaktet at Sverige også forsøkte seg som kolonimakt). Den store hindringen var «Den evige allianse», fornyelsen av den tidligere forsvarspakten mellom Danmark-Norge og Russland, som fra 1773 i enda sterkere grad innhegnet det svenske utenrikspolitiske handlingsrommet.

Bakgrunnen for den utenrikspolitiske vendingen i 1787, og krigsutbruddet året etter, må ihvertfall søkes til 1783. Gunstige utenrikspolitiske forhold førte til at ambisjonene om ekspansjon ble materialisert i en konkret angrepsplan – et «blixtanfall» på Danmark hvis ytterste mål var erobringen av Norge. Angrepet skulle utløses ved en tvist om Øresundstollen der danskene skulle provoseres til å beskytte en svensk fregatt, deretter skulle København blokkeres og flåten forhindres å løpe ut, mens tropper ble satt over på Sjælland og en

---

²⁵⁷ Rian 1995, s. 203.

²⁵⁸ Jf Proschwitz 1992, s. 15. Mansén 2011, s. 350-351.

invasjonsstyrke i tre avdelinger sendt over den norske grensen under ledelse av Kongens brødre, prins Karl og Fredrik.²⁵⁹ Planen forutsatte overraskelsesmoment og trygghet fra øst, og i den sammenheng virket Gustav og hans utsendinger for et forbund med Russland. Planen falt på begge forutsetninger: Skepsis blant gustavs militære rådgivere førte til utsettelse av planene, Russland foretrakk å gå inn for en trippelallianse med de to nordiske statene, og mistankene om Gustavs motiver ble bekreftet av britisk etterretningstjeneste, som fra starten av 1784 holdt myndighetene i Danmark og Russland underrettet om innholdet i regjeringsjefen Creutz' brev til den svenske kongen.²⁶⁰

Sveriges posisjon var etter dette i realiteten svekket – ikke bare hadde det ikke lyktes Gustav å svekke alliansen, men han hadde i realiteten ført de to statene nærmere hverandre og avslørt sine planer.²⁶¹ En av motivene bak Gustavs reise til Italia og Frankrike i 1783-84 (som altså kostet Carl Peyron livet) var å trekke oppmerksomheten bort fra disse krigsplanene. Men selv om et gjennombrudd ikke ble oppnådd ble ikke planene skrinlagt. Ved tilbakekomsten samlet Gustav straks sine militære rådgivere og i et møte den 9. august deklarerer han til protokollet at hans planer om å utvide sitt rike «på en gräns som Naturen själv synes ogilla och svenska konungahusets förvärvade arvsrättigheter i en framtid bör bryta och alldeles upphäva, vore endast till dess verkställighet uppskjutet».²⁶²

Det som da fremsto som Sveriges beste mulighet var å avvente en åpen konflikt mellom Russland og Tyrkia – en krig som lenge var blitt forventet. Gustav så ifølge Jägerskiöld store fordeler med et slikt oppgjør:

Av en rysk seger kunde man vänta en förskjutning av detta rikets tyngdpunkt mot söder med en avlastning av trycket i norr som sannolik följd; i motsatt händelse skulle dess maktställning försvagas och ännu gynnsammara utsikter öppnas för Sverige.²⁶³

I tråd med dette ble legasjonssekretæren Heidenstam i Konstantinopel instruert til å stimulere motsetningene mellom Russland og Tyrkia – det var konflikt i øst som måtte til hvis muligheter skulle åpne seg i nord. Planene om erobring av Norge ble lagt på is i påvente av en heldig utenrikspolitisk utvikling. Samtidig ser vi i brevvekslingen mellom Gustav III og Creutz en alternativ plan for første gang dukke opp i 1785.²⁶⁴ Den siktet mot en ny linje utenriks: å forsøke å danne et forbund med Danmark og rette ekspansjonsplanene mot øst for å gjenvinne de tapte svenske besittelsene ved Østersjøen. Også Sveriges envoyé i København,

---

²⁵⁹ Jägerskiöld 1957, s. 290.

²⁶⁰ Jägerskiöld 1957, s. 290-294.

²⁶¹ Jägerskiöld 1957, s. 297.

²⁶² Lönnroth 1986, s. 122.

²⁶³ Jägerskiöld 1957, s. 301.

²⁶⁴ Jägerskiöld 1957, s. 302.

Johan Wilhelm Sprengtporten, foreslo en tilsvarende linje i et ett brev til Gustav III 13.juli året etter. En slik vending mot øst var fremdeles ifølge Lönnroth «avlägsen» for Gustav, men et alternativ til planene rettet mot Norge var lansert.²⁶⁵ Disse to planene, ekspansjon mot vest eller mot øst, hadde det felles at de søkte å bryte trusselen om fiendtlig omringning, konsolidere den innenrikspolitiske stillingen, og realisere Gustav III som krigerkonge.

Lofthusreisningen

Mot den svenske utenrikspolitikken og Gustav IIIs planer om erobring av Norge var det naturlig at meldingene om uroligheter blant bøndene i Nedenes Amt (dagens Aust-Agder) i 1786 fattet interesse. Lofthusreisningen har senere blitt beskrevet som «den største allmugemobiliseringa til då» under det dansk-norske eneveldet.²⁶⁶ For Sverige var det en bekreftelse på det utbredte syn på holdninger i Norge mot et repressivt dansk herredømme. I et brev sendt 19. november fra Stockholm skriver Toll at «Norriges inbyggare i flere år speculerat på independance», og mente dette var bekreftet av rapporter fra så vel Låstbom i 1784 som fra baron Funck året etter.²⁶⁷

Ifølge Lönnroth gav disse nyhetene en vending av forhåpninger i Gustavs korrespondanse etter årskiftet 1787, som høsten før hadde vært preget av pessimistiske fremtidsutsikter.²⁶⁸ Tilgangen på pålitelig informasjon var imidlertid tynn. Johan Vilhelm Sprengtporten (1720-1795), Sveriges envoyé i København – og eldre bror av Jacob Magnus Sprengtporten som hadde orkestret Gustavs statskupp – var i navnet den fremste utsendingen i Danmark-Norge, men informasjon om tildragelsene i Norge via København var både treg og ikke av den mest pålitelige art. I en «apostille» den 21. desember 1786 formidler Sprengtporten et rykte om at Lofthus var reist tilbake til Norge, og at han der hadde stilt seg i spissen av 15-1600 mann og overfor stiftamtman Adeler «anhållit om rättvisa». Sprengtporten mente det var mer sannsynlig, slik andre rykter sa, at det var snakk om 15-16 mann: «Sanningen lähr förmodligen innan kort updages», avslutter han.²⁶⁹ Sprengtporten ønsket her tydeligvis å spille ned betydningen av disse ryktene, kanskje var han klar over at Gustav III var tilbøyelig til å handle i dramatiske vendinger. Samtidig må det ha vært grunn til å ta dette på alvor, forut for denne tredje suplikkreisen til Lofthus hadde hundrevis av menn samlet seg på tinget i Lillesand 2.-4. oktober og krevd fritt leide og reisepass til København

---

²⁶⁵ Lönnroth 1986, s. 120.

²⁶⁶ Fiskaa 2012, s. 104.

²⁶⁷ Nielsen 1877, s. 48.

²⁶⁸ Lönnroth 1986, s. 120.

²⁶⁹ «Underdånigste apostille», Sprengtporten til Gustav III, 21.12.1786, Gustavianska papperen, UUB

for Lofthus, noe de også fikk gjennomslag for.²⁷⁰ Det vitner om tregheten i rapporteringa til Sverige at Lofthus hadde kommet tilbake til Norge fra denne reisen i midten av november.²⁷¹

Konsulatet opprettes

Den nøyaktige omstendighetene for hvordan avgjørelsen om å opprette generalkonsulatet ble tatt – beslutningsprosessen – kjennes ikke, men det later til å ha skjedd svært raskt. 29. mars ba Gustav III Toll skaffe nye etterretninger fra Norge, og han mottok deretter rapporter både fra Toll og «Norgeseksperten» Låstbom. Antakelig vurderte man det slik at en rapportør med fast post ville være en mer pålitelig kilde til oppdateringer, og at en konsul kunne slå seg fast ned og i egenskap av svensk embedsmann få tilgang til flere kretser enn en som reiste under annet påskudd. Martinau ble utnevnt og generalkonsulatet vedtatt opprettet 14. mai.²⁷² I et brev fra Ruuth, den nå fungerende finansministeren 18.mai, er emnet forskudd på reisepenger til Martinau, og han refererer til at det er ham «bekant att Eders Majestäts nådiga vilja är, att Martinau med första afreser».²⁷³ I et brev 22. mai informerer Gustav om at Martinau om noen dager skal reise til Christiania og utlegger sine forhåpninger:

De Danskes förehavanden i Norge är så vida skilt från mitt manér att se och utföra saker, att min förundran är större än jag kan den säga. De taga rätta vägen att förlora detta Riket om där fanns en man nog ansedd och som hade gåvor att utföra denna sak, emellertid väntar jag allt av tiden och dens bemödanden, som för femton år sedan bidrog till Sveriges räddning från grannens ok.²⁷⁴

Dagen etter forfattes instruksen til Martinau på Uppsala slott og 26. mai reiser Martinau mot Christiania – stort mer tid enn å få instruksen i neven og sette seg i vognen kan det ikke ha vært for den forhenværende livkirurgen.

Martinaus oppdrag

Generalkonsulens instruks

Da Martinau ankom Christiania 2. juni 1787 var det med en instruks som tydeliggjorde at han ikke primært var der som handelsagent. Denne «Kongl. Majts, Enskylta Nådiga Instruction», diktet av kongen til sekretæren P.O. von Asp ved Uppsala slott 23.mai, fremholdt i syv punkter Martinaus oppdrag i Norge. I instruksen fremlegges til dels ganske detaljert hvilke

---

²⁷⁰ Fiskaa 2012, s. 108.

²⁷¹ Fiskaa 2012, s. 110.

²⁷² *Läkaren och naturforskaren*, Bind 8, Stockholm, 1787, s. 392.

²⁷³ E. Ruuth til Gustav III, 18.05.1787, i MS 24 KA, RA.

²⁷⁴ Lönnroth 1986, s. 120.

oppgaver Martinau skulle utføre, samt en del oppfordringer om hvordan de skulle utføres. Instruksene skulle holdes som en «fullkomlig hemlighet».²⁷⁵

Martinaus oppdrag var hovedsakelig som informasjonsinnhenter, som rapportør. I punkt 2 anføres det i generelle vendinger at Martinau «Utan att visa seg otidigt nyfiken» skal holde «ett vakande öga på alt», ikke minst «det sinnelag og de böjelser» som rørte seg i allmennheten. I punkt 3 og 4 er det straks mer konkret. Her listes det opp spørsmål som Martinau etter beste evne skal besvare. I punkt 3 står det at Martinaus oppgave først og fremst var å innhente troverdig informasjon om «retta orsakerna til det sig senast i Norge yppade missnöje med regeringen i Dannemark», om dette misnøyet besto og om hva den danske staten foretok seg i reaksjon til dette. Videre skulle han kartlegge den danske forvaltningen i Norge, og ikke minst besvare om den i realiteten var strengere enn det forvaltningslovene tilsa – med andre ord omfanget av dansk undertrykkelse. På dette punktet vitner instruksene om at man til en viss grad søkte bekreftelse på mistankene om dansk represjon. Martinau skulle også kartlegge krigsmaktens styrke, om danske orlogsskip var utstasjonert i norske havner, og vurdere lojaliteten til den danske kronen i de norske styrkene. Rapporter som besvarte slike spørsmål skulle Martinau sende til Stockholm hver postdag, minst en gang i uken.²⁷⁶

I punkt 4 oppfordres Martinau til etter å ha tilbrakt noe lengre tid i landet, innrapportere mer inngående. Gustav III vil ha velgrunnet informasjon om folketall, om drift og lønnsomhet i bergverk og annen næringsdrift, om beskatningen, om rikdom og fordeling av denne, om «Embetsmännernes sätt at tillvägagå och folkets mera eller mindre böjelighet», og om alt annet som Martinau måtte finne relevant.²⁷⁷

Spørsmålene Martinau skal besvare er ikke minst interessante fordi de forteller oss hva den svenske staten har visst lite om, og at behovet for informasjon har vært stor. Den bekrefter at Lofthusreisningen var hovedårsaken til at Martinau ble sendt til Christiania, men også at motivasjonen bak Martinaus oppdrag strakk lenger. Gustav 3.s videre planer for Norge antydes under punkt 3, der Martinau skulle rapportere om:

«Namnen på de mäst betydande ibland befälhafvande och Embetsmän; men förnämligast namnen och beskrifning på de personer, af hvad stånd de kunna vara, i tjenst eller utom, hvilka äga Invånarnes förtroende eller tros eftersträvfa det samma, så som deras beskyddare, eller gifva sig sjelfve anseende derutaf»²⁷⁸

---

²⁷⁵ «Kongl. Majts, Enskylta Nådiga Instruction» datert 23.05.1787, i MS 24 KA, RA.

²⁷⁶ «Kongl. Majts, Enskylta Nådiga Instruction» datert 23.05.1787, i MS 24 KA, RA.

²⁷⁷ «Kongl. Majts, Enskylta Nådiga Instruction» datert 23.05.1787, i MS 24 KA, RA.

²⁷⁸ «Kongl. Majts, Enskylta Nådiga Instruction» datert 23.05.1787, i MS 24 KA, RA.

Når Gustav 3. ville ha informasjon om potensielle lederskikkelser blant nordmennene, er det vanskelig å ikke se dette i sammenheng med et ønske om å støtte en norsk løsrivelse fra den danske staten.

Det påpekes i første punkt at som den første konsul i Christiania var det mye opp til Martinau selv hvordan han ville løse sine oppgaver. Like fullt oppfordres han til å ikke «gå bröstganges til väga» for ikke å løpe faren «att hos Danska regeringen på et förhatligt sätt blifva anskrivfen». Heller skulle han gjøre seg selv og den svenske nasjonen mer behagelig ansett. Det er altså et klart element av representasjon i Martinaus oppdrag. Dette er et ikke uvesentlig poeng: Generalkonsulatet i Christiania var et første forsøk på å opprette en offisiell forbindelse mellom Sverige og Norge, som på et vis skulle omgå det danske regimet.

Oppfordringene Martinau får under punkt 5 er interessante. Her vies det relativt mye plass til å vektlegge viktigheten av pålitelighet og sannferdighet i rapportene. Og videre står det om Kongens rapportører: «Han behøver då ej frukta, att något, som är grundadt på sanning, kan vara Kgl. Majt obehagligt, då däremot den ofelbart skulle gå miste om ändamålet, som søkte med sanningens döljande eller öfverdrefne berättelser göra sig angenäm.» Han oppfordres også til å ledsage denne informasjonen med sine egne vurderinger av deres betydning. Her later det i hvert fall til at overdrevne rapporter sendt til kongen har vært et problem, og derfor er det tydelig at kongen må gjøre et poeng ut av at han ikke ønsker slikt. Et annet problem har tydeligvis også vært at kongens menn ville ha lønnsøkninger og særskilte bidrag. Under punkt 7 oppfordres generalkonsulen til «bland annat af undersåtelig erkänsla» å aldri be om lønnsøkning eller noe annet «som på minsta sätt kunde falla Kongl Majts handlande undersåtare til last.» Det siste henviser nok til at generalkonsulen ikke skulle utnytte sin posisjon til å heve ytterligere inntekter fra de han eventuelt bisto i konsulære spørsmål. Det var en nødvendig presisering grunnet fraværet av et felles regelverk for konsulatene, som først kom på plass etter Martinaus levetid. Fremdeles benyttet man mange ulønnede, såkalt honorære, konsuler i svensk tjeneste som tok avgifter fra skip som seilte under svensk flagg.²⁷⁹

Oppfordringene til Martinau er interessante ikke minst på bakgrunn av det bildet som har blitt tegnet av Martinau i etterkant. Ludvig Daae beskriver eksempelvis Martinau som «en selvbehagelig, indbilsk og paatregende Person» som «sendte sin Konge Rapporter i Overflod [...] I virkeligheten udrettede han Intet i Norge».²⁸⁰ På bakgrunn av Martinaus instruks virker en kritikk langs disse linjene til dels moraliserende og urimelig. Hvorvidt Martinau utrettet

---

²⁷⁹ Müller 2004, s. 83.

²⁸⁰ Daae 1871, s. 234.

noe av betydning er et annet spørsmål, men at han skulle sende mange utførlige rapporter og bidra med egne vurderinger var nettopp en betydelig del av oppdraget hans.

For å oppsummere var Martinaus oppdrag tredelt. Han skulle innhente informasjon i det skjulte og rapportere, representere den svenske staten, i tillegg til eventuelle konsulære oppgaver. Allerede fra starten var det klart at denne posten fant seg i en diplomatisk gråsoner. Hvordan det gikk i praksis skal vi vende tilbake til i neste kapittel. Først er grunn til å se nærmere på det systemet Martinau ble del av i kraft av å slik tilhøre Sveriges utenriksrepresentasjon.

Den svenske utenriksrepresentasjonen

Når vi forsøker å mane frem et bilde av utenriksstjenesten i Sverige (og resten av Europa for den saks skyld) er det ikke det moderne utenriksdepartement med aspirantkurs og striglede embedsmenn vi skal se til – vi kommer nærmere virkeligheten når vi betrakter det navnet Gustav III ga den i 1791: *Konungens kabinett för den utrikes brevväxlingen*. Utsendelsen av Martinau til Christiania var i den sammenheng et uttrykk for to trekk ved utenriksrepresentasjonen under Gustav III: økning i omfang og sentralisering av makt. Samtidig som frihetstidens utenrikspolitiske representasjon i det store og hele ble bevart økte antallet utenriksposter: handelspostene ble nærmest fordoblet, og de diplomatiske postene gikk fra 12 til 15.²⁸¹ I prinsippet var konsulene underlagt kommerskollegiet, og diplomatene kanselliet. Generalkonsulatet tilhørte den første kategorien, men falt i realiteten i en spesiell mellomposisjon – der de fleste konsulatene som ble opprettet var ulønnete stillinger, gjerne i Nord-Amerika, hadde posten i Christiania et klart politisk formål.²⁸² Utenriksstjenesten ble også underlagt en sterkere kontroll, en utvikling som nådde sitt toppunkt med «Förenings- och säkerhetsakten» og oppløsningen av Riksrådet i mai 1789. Under Gustav IIIs tid var organiseringen av kanselliet og statsforvaltningen omskiftende, men gjennomgående ble utenrikspolitikken styrt egenhendig av ham selv og hans nærmeste rådgivere – på dette tidspunkt var Johan Christopher Toll den fremste militære rådgiveren, Erik Ruuth det samme i handels- og finansspørsmål, samt statsekretær Franc og presidentsekretær P.O. von Asp betrodde medhjelpere, fremfor alt i 1788-89 under forberedelsene til krigen med Russland.²⁸³ Etter krigen overtok Gustav Mauritz Armfelt etter Toll som den fremste rådgiveren i

---

²⁸¹ Jägerskiöld 1957, s. 252.

²⁸² Jägerskiöld påpeker at det var den eneste av konsulatene som «tilldrar sig politisk intresse.» Jägerskiöld 1957, s. 253.

²⁸³ Jägerskiöld 1957, s. 247-251.

utenrikspolitikken, i tillegg til kongens gamle venn Evert Wilhelm Taube.²⁸⁴ I kombinasjon med Kongens personlige deltakelse i særlig viktige diplomatiske aksjoner var det klare uttrykk for en tendens til sentralisering og maktkonsentrasjon som pekte i retning av kabinettspolitikken tid.

I løpet av Gustavs regjeringstid oppsto et system av selvstendig rapporterende ambassadører og funksjonærer, som ifølge Jägerskiöld ikke noe sted var mer innviklet enn i København og forholdet til Danmark-Norge.²⁸⁵ Envoyéen i København, Sprengtporten, fikk høsten 1787 status som ambassadør, men samtidig hadde andreministeren d'Albedyll trådt inn som uavhengig rapportør av ambassadørens virksomhet, og som kongens virkelige hovedrepresentant i den danske hovedstaden. I tillegg rapporterte også ambassadesekretæren von Rehausen en tid på uavhengig grunnlag til Gustav III.²⁸⁶ Hensikten ved å la embedsmennene rapportere uavhengig av hverandre var opplagt å kontrollere hva utsendingene foretok seg, en metode Kongen skal ha benyttet «med påtaglig entusiasme».²⁸⁷

I tillegg til den offisielle legasjonen kom den rekke av agenter Gustav III benyttet til særskilte hemmelige eller lyssky oppdrag. Som vi har sett tidligere ble Toll benyttet på oppdrag i Danmark-Norge, i tillegg kom revisjonssekretæren Herman af Låstbom, «protokollsekretæren» Erik Johan Bergenheim og offiseren F.A.U. Funck som alle på ulike tidspunkt rapporterte om forholdene i Norge. I tillegg rapporterte også Carl Ingman, alias Manderfelt, om forhold i Danmark-Norge. I dette nettverket trådte nå Martinau inn, og hans korrespondanse for de følgende år viser at han var i kontakt med de fleste som her er omtalt, men hans hovedsakelige kontaktpersoner var Franc og von Asp, ved siden av Gustav III.

Generalkonsulatet - «en diplomatiske bastard»

Det følger av oppdraget til Martinau at han skulle utfylle flere roller. Mot myndighetene i Danmark-Norge skulle han fremstå som konsul – altså en handelsagent som skulle ivareta sin stats og sine landsmenns næringsinteresser – men i realiteten innhente informasjon i det skjulte, altså fungere som etterretningsagent eller spion. Like fullt var det forventet at han også faktisk skulle utføre konsulære oppgaver. I tillegg fulgte det også egentlig naturlig av det å være konsul i en by uten annen legasjon fra hjemlandet, at diplomatiske (og

---

²⁸⁴ Jägerskiöld 1957, s. 251.

²⁸⁵ Jägerskiöld 1957, s. 254-255.

²⁸⁶ Jägerskiöld 1957, s. 254.

²⁸⁷ Tunberg og Palmstierna 1935, s. 310.

representasjonsmessige) oppgaver ville komme til.²⁸⁸ En vesentlig forskjell mellom en konsul og en handelsagent var at førstnevnte måtte anerkjennes av myndighetene i vertslandet, dermed lå det status i tittelen.²⁸⁹ En generalkonsul var den fremste i rang innen konsulvesenet – tittelen innebar gjerne at posten var knyttet til hele vertstatens territorie, og at den gjerne lå i hovedstaden.²⁹⁰ Slik kan selv tittelen generalkonsul i Christiania tolkes som en bevisst, om enn forsiktig, provokasjon fra svensk side.

Som institusjon var generalkonsulatets juridiske grenser uklare. En generell instruksjon og felles regelverk for det svenske konsulvesenet ble først opprettet i 1793.²⁹¹ Instruksen til Martinau som påpekte at «Som ingen svensk Consul före detta i Norrige varit tilförordnat, och således inga Exempel äro att tillgå hvaraf dömas kan hvad formaliteter för honom kunna vara att iagttaga til Dess legitimerande [...]» forteller oss nettopp hvor lite formalisert slike poster i realiteten var. Som vi skal se oppfattet også myndighetene det raskt slik at Martinau trådte over de grensene som man kunne tillate.

Det moderne diplomatiet var under utvikling – diplomatenes rettigheter ble først fastslått i Wienkongressen i 1815. Selv ikke ordet «diplomati» var i utbredt bruk. Et skille mellom handel og politikk, som kanskje selv idag er kunstig, var ihvertfall det da. Halvard Leira og Iver B. Neumann har påpekt at det er «noe historisk usunt» med å tolke konsulvesenet i lys av diplomatiet – der det første har en til sammenlikning lang og variert historisk bakgrunn på norsk territorium.²⁹² Like fullt mener de det er grunn til å betegne Martinau som et av de klareste eksemplene på en konsul før 1905 som inntok en «politisk rolle» som «tok karakter av diplomatisk praksis».²⁹³

Konsulatet har blitt omtalt som spionsentral,²⁹⁴ noe som ikke er urimelig. Etter Martinaus død ble han ikke erstattet, men istedet ble konsulatet lagt ned med ham, noe som vitner om at de andre oppgavene han var tenkt å utføre var underordnet. Datidens spionasjesystemer var typisk knyttet til enkeltpersoner og hadde derfor en lav grad av kontinuitet – hele nettverk av spioner kunne forsvinne hvis navet gikk bort.²⁹⁵ I tilfellet Generalkonsulatet i Christiania, var nok dens korte levetid også et resultat av den forsiktige utenrikspolitikken som ble ført av formynderregjeringen etter Gustav IIIs død. Også Lönnroth har fremhevet etterretningssiden av Martinaus oppdrag, men heller ikke hans omtale virker

---

²⁸⁸ Leira og Neumann 2011, s. 225.

²⁸⁹ Leira og Neumann 2006, s. 457.

²⁹⁰ Müller 2004, s. 84-85.

²⁹¹ Müller 2004, s. 84.

²⁹² Leira og Neumann 2006, s. 485.

²⁹³ Leira og Neumann 2006, s. 484-485.

²⁹⁴ Steen 1933, s. 126-127.

²⁹⁵ Pedersen 2008, s. 13.

presis nok: «Några egentliga konsulära ärenden väntade inte på denne diplomatiska pionär; hans uppgift var at vara rapportör, vid behov chefsspion.»²⁹⁶ Dette er å se bort fra det faktum at han senere fikk en egen instruks fra Commerce Collegium, og at mye av hans korrespondanse fra tiden i Christiania dreier seg nettopp om handelsspørsmål. Det er i grunnen Olof Jägerskiöld som er nærmest sannheten når han i *Den svenska utrikespolitikens historia* skriver at instruksjonen til Martinau «anger som huvudsyftet för verksamheten regelbundna informationer om tillståndet i vårt västra grannland.»²⁹⁷

Generalkonsulatet i Christiania var i en spesiell stilling som en klart politisk motivert konsulpost, og som den første i Norge. Den institusjonelle gråsonen den befant seg i var derimot slettes ikke uvanlig for et konsulat, slik Halvard Leira og Iver B. Neumann har vist:

[...] the consular institution evolves in the grey area between diplomatic history, commercial history and international law. It is of particular theoretical interest that the multi-faceted, ever-changing and multiple functions of consuls—incorporating at various times extraterritorial jurisdiction, political intrigue in autonomous provinces and support services for privateering—serve to undermine the once prevalent understanding of a distinct separation between domestic and foreign policy that stemmed from the peace treaties of Westphalia.²⁹⁸

Vanskeligheten med å trekke opp grensene for en konsul på denne tiden begrenser seg ikke til masterstudenten – som Leira og Neumann viser, var det noe jurister slet med også på 1700-tallet.²⁹⁹ Denne sammenblandingen av diplomatiske og konsulære tjenester ser de som et resultat av sentraliseringen av europeiske stater – behovet for kontroll over undersåttenes handel og bevegelser utenlands, og behovet for bedre politisk etterretning:

It was thus common for states to have regular ‘correspondents’ in different cities of importance, who would communicate directly with the state or, alternatively, with the state’s closest diplomatic representative. As consulates were established, correspondents were often made consuls, with a confluence of political, economic and representative functions.³⁰⁰

Det var i europeisk sammenheng ikke et unikt fenomen at konsul utførte diplomatiske oppgaver under kriser eller krig, og særlig i territorier uten formell selvstendighet.³⁰¹ Det er med andre ord grunn til å modifisere hvor spesielt Martinaus varierte oppgaver var. Storbritannias konsulatvesen, også etter Wienkongressen³⁰², har blitt omtalt som «a group of individual state servants overseas, whose only common denominator was the name of

---

²⁹⁶ Lönnroth 1986, s. 120.

²⁹⁷ Jägerskiöld 1957, s. 253.

²⁹⁸ Leira og Neumann 2011, s. 225.

²⁹⁹ Leira og Neumann 2011, s. 242-243.

³⁰⁰ Leira og Neumann 2011, s. 238.

³⁰¹ Leira og Neumann 2011, s. 246.

³⁰² Wienkongressen, som fant sted i Wien i oktober 1814 til juni 1815 med representanter fra de fleste europeiske stater og fyrstehus, førte som kjent til at diplomatisk praksis ble formalisert.

consul». ³⁰³ Slik ser vi også at det er gode grunner til å benytte den videre betegnelsen «agent» om Martinaus funksjon skal sammenfattes, ettersom vår snevrere oppfattelse av en «konsul» idag ikke samsvarer til 1700-tallets virkelighet.

Til dette kommer også Martinaus rolle som Kongens representant. Denne kan sies å være todelt. På den ene siden som bindeleddet mellom Kongen (og dermed staten) og vertstatens myndighet og lokale eliter, i nettverksterminologien som megler mellom nettverk og individer. På den andre siden, som Leira og Neumann vektlegger, som *primus inter pares*, den fremste blant, og dermed representanten for, «kollektivet av en fremmed stats borgere i en by». ³⁰⁴ Slik kunne «gunstlingen» Martinau også tre inn som beskytter for sine landsmenn i Norge. Her er det videre grunn til å ikke bare se på dette som en sosial funksjon eller juridisk fenomen, men også se nærmere på representasjonens konkrete former og den politiske kultur Martinau virket innenfor. I neste kapittel skal jeg se nærmere på de roller Martinau spilte og hvordan han utførte sine oppgaver, med det til grunn at de var overlappende.

Martinau i Christiania

«J'ai monsieur l'honneur de Vous anoncer mon arriveé en cette mignature de Capitale», skrev Martinau til statsekretær von Asp i sitt første brev fra Christiania. ³⁰⁵ Og det var nok med en viss grad av lettelse Martinau ankom byen lørdag 2. juni 1787. Han hadde da reist fra Stockholm lørdagen uka før, via Karlstad, og reisen med vogn var åpenbart ubehagelig for den da 54 år gamle kongelige agent. Trolig var det kvaliteten på veiene han ergret seg over da han i dramatiske ordelag fortalte om den siste 36 timer lange reisen «par des chemins execrablement montagneux». ³⁰⁶ Med seg hadde han sin sønn Axel, sin personlige sekretær Carl Bromell, samt to tjenere. ³⁰⁷ Som han uttrykte det i den første brevet han skrev åtte dager etter sin ankomst, var det en miniatyrhovedstad som møtte ham, og sammenliknet med tilværelsen ved det svenske hoffet skal det nok ha vært en stor forskjell. Her skal jeg kort gjøre rede for de forhold som møtte Martinau, før jeg ser nærmere på Martinaus virksomhet ved det første besøket i byen.

---

³⁰³ Desmond Christopher Martin Platt (*The Cinderella service: British consuls since 1825*, Longman: 1971) sitert i Leira og Neumann 2011, s. 226.

³⁰⁴ Leira og Neumann 2006, s. 485.

³⁰⁵ Martinau til von Asp, 09.06.1787, Christiania, RA ms 24

³⁰⁶ «over fryktelige fjellstier». RA, Kjeldeskriftfondet MS S 24, brev datert 09.06.1787 (avskrift)

³⁰⁷ Brev fra Martinau til von Asp, 09.06.1787, i brevkopibok «Ma correspondance particulier», Diplomatica Danica, SRA 3/c/447

Christiania i 1787

«Kristiania var, med sine Hovedstads-Aspirationer, endnu paa denne tid en Ravnekrog af den tarveligste Sort.»³⁰⁸ Med disse ord minner Ernst Sars oss på at Christiania by på slutten av 1700-tallet fremdeles var en liten og avsidesliggende by i det danske kongeriket. Etter byutvidelsene i 1784 bodde det omtrent 4700 personer innenfor det området der folk kunne drive kjøpmannshandel, det vil si Kvartalene (tilsvarende dagens Kvadraturen, mellom Akershus festning og Karl Johans gate, fra Øvre Vollgate i vest til Strandgata i øst).³⁰⁹ Regner man inn forstedene på byens grunn stiger befolkningstallet til rundt 8000. I København var det bosatt til sammenlikning ca 90.000 personer, i Stockholm ca 75.000.³¹⁰ Men sammenliknet med øvrige nordiske byer befant den seg klart i det høyere sjikt, i Norge var bare Bergen større.

Selv om byen befant seg i oldenborgmonarkiets periferi, hadde den mange sentrumsfunksjoner i regional- og riksadministrasjonen. Betydningen som knutepunkt for norsk siviladministrasjon ble likevel ifølge Knut Sprauten svekket i perioden 1750-1807. Bare som militært sentrum ble byen styrket.³¹¹ Øverste myndighet i den sivile administrasjonen lå hos stiftamtmanden. I Akershus stiftamt i 1787 var stillingen besatt av Jørgen Erik Skeel, etterfulgt av Frederik Moltke i 1789. Underlagt stiftamtmanden var byens magistrat, som administrerte Christiania i samråd med rådet av «de 12 eligerte» fra byens borgerskap.³¹² Av institusjoner som fremhevet byens sentraladministrative rolle var ikke minst kongerikets øverste domstol, Overhofretten, fremdeles i Christiania. Mye av den øverste militære myndighet i Norge holdt også til i byen, slik som Generalauditøren, Kollegiet³¹³ og Generalinnkvarteringskommisjonen. Også Krigsskolen, den eneste institusjonen ved siden av Bergakademiet i Kongsberg som utdannet embedsmenn i Norge, var lokalisert til Christiania.³¹⁴

Økonomisk spilte byen en sentral rolle, fremst som et finansadministrativt sentrum for Akershus stiftamt. Toll, skatter og landskyldinntekter ble brakt inn til byen fra hele østlandet.

---

³⁰⁸ Sars 1891, s. 285.

³⁰⁹ Sprauten 1992, s. 364.

³¹⁰ Ericsson og Supphellen 1982, s. 345.

³¹¹ Sprauten 1992, s. 348.

³¹² I et kongelig reskript av 1787 ble felles regler for de eligertes funksjoner i byene i Danmark-Norge fastsatt. På mange måter var det en formalisering av allerede etablert praksis. Etter byprivilegiene av 1749 forpliktet magistraten å rådføre seg med de eligerte i alle spørsmål av økonomisk betydning, hvilket i realiteten ifølge Knut Sprauten ble en brekkstang for de eligerte for å skaffe seg mer makt og innflytelse. De hadde direkte innflytelse i kommisjoner for ulike ansvarsområder i byen, de kontrollerte byens regnskaper og de foreslo, ofte nærmest utpekte, nye kandidater til rådet. Sprauten 1992, s. 349-351.

³¹³ Det Kgl. Norske Generalitets- og Commissariats-Collegium

³¹⁴ Sprauten 2008, s. 187.

Bønder reiste langt for å kjøpe og selge varer i byen. Zahlkassen, som mottok skatter fra hele landet, holdt også til i Christiania. Byen var også et av de betydeligste tollstedene i landet.³¹⁵ Selv om tendensen var at byens betydning i sivilforvaltningen ble svekket, økte dens økonomiske betydning ved at stadig mer eksport ble kanalisert gjennom byens handelsfolk, med dertil stigende tollintekter.

I Christiania på 1700-tallet besto eliten av to grupper: embetsstanden og det øvre handelsborgerskapet, kjøpmennene. For å fremheve at de rikeste av kjøpmennene utgjorde et nærmest aristokratisk sjikt blant borgerskapet brukes ofte begrepet «patrisiatet». Embedsmennene var statstjenere utnevnt ved kongebrev innenfor det sivile, militære og geistlige; Patriserne var primært kjøpmenn som hadde borgerskap og handelsrettigheter i byen og opplandet.³¹⁶ Det som gjerne skiller patriserne fra øvrige kjøpmenn er nettopp kontrollen over fast kapital, som sagbruk og skip, og utenrikshandelen.³¹⁷ Veksten i eksporthandelen var høy i siste halvdel av 1700-tallet, i tiåret etter 1782 på det høyeste nivået til da – og samlet på få hender.³¹⁸ Resultatet var en enorm oppsamling av kapital på få hender og en velstandsøkning for denne gruppen uten sidestykke i byens eller landets historie, med mulig unntak av kapitalkjøpmennene i Trondheim på samme tid.³¹⁹

Byen Martinau kom til i 1787 var nok fortsatt en «ravnekrog», en provinsby i det oldenborgske monarkiet, men store pengesummer fløt gjennom den. Trelasthandelens store menn var ikke i et klart interessefelleskap med det danske embedsverket. Politisk deltakelse, i den grad man kan si at det forekom innen eneveldet, var nærmest forbeholdt denne eliten. Det var dette miljøet Martinau trådte inn i som generalkonsul.

Konsuler og utlendinger i byen

Det var få utlendinger som oppholdt seg i byen – det vitner om at den befant seg i periferien og at Martinau må ha skilt seg ut. Ifølge Knut Sprauten er det først i 1794 at det finnes en oversikt over samtlige utlendinger i byen, på denne fantes navnene til 53 menn, med deres familier telte de 155 personer.³²⁰ Det var med andre ord langt mellom utlendingene, mindre enn to prosent av befolkningen, og det var så godt som utelukkende svensker og tyskere,

---

³¹⁵ Sprauten 2008, s. 188.

³¹⁶ Teige 2008, s. 48.

³¹⁷ Teige 2008, s. 53.

³¹⁸ I 1792 sto 19 mann for all eksport av trelast. Blant disse igjen var fordelingen ujevn, de tre største eksportørene sto for 55 prosent av den samlede eksporten. Tveite 2008, s.:48.

³¹⁹ Tveite 2008, s. 47.

³²⁰ Sprauten 1992, s. 363.

henholdsvis 28 og 21. De fleste arbeidet som håndverkere, en del også med begrenset handelsvirksomhet. Men tall for dette finnes også fra 1790, i en fortegnelse av politimester Andreas Bull «Over Fremmede, der opholder sig eller ere Boesadte i Byen Christiania» av 29. oktober 1790.³²¹ Her finner vi et noe høyere tall, 67 menn, der generalkonsul Martinau er oppført øverst. Kilden fremstår riktignok ikke som fullstendig pålitelig da informasjonen om Martinau ikke stemmer – det er oppgitt at han innvandret til byen 1783. Listen teller 43 svensker, i en tilføyelse fra mars året etter legges 4 svensker til listen. Kildene er trolig høyst ufullstendige, men de gir en indikasjon på antall. I kapittel 6 skal vi se hvordan Martinau selv påvirket antallet svensker i byen gjennom sin konsulære virksomhet. Selv om det altså var få utlendinger i Christiania på denne tiden, var ikke den dansk-norske øvrigheten helt fremmed for å oppleve det som problematisk likevel. Da byfogd Søren Hagerup i bytinget 7.mars 1801 skulle dømme svensken Jacob Hambeck for innbrudd og tyveri hos stiftamtman Kaas sa han: «I blant de mange her i denne Tiid opdagede Tyverier ere de fleste befunden forøvde af overløbne Svenske; det var altsaa Ønskeligt, at ingen saadanne maatte til stædes ophold her, med mindre de kunde viise nogen ordentlig Haandtegning eller næringsmaade.»³²² At folk flyktet over grensen for å slippe unna gjeld og kreditorer var ikke et uvanlig fenomen, også Ingman Manderfelt flyktet til Norge i 1779, etter å ha pådratt seg mer gjeld enn han «i en hast mägtade betala».³²³

Hva med annen utenriksrepresentasjon i Christiania? Vi må huske at noe utenlandsk diplomatisk korps i en moderne forstand ikke fantes i Norge før 1905.³²⁴ Av konsuler fantes det i Christiania bare en britisk samtidig med Martinau, men John Mitchell var til sammenlikning uinteressert i politiske spørsmål og arbeidet heller med sine konsulære oppgaver, ved siden av importhandel av poteter. Iver Neumann og Halvard Leira beskriver hans rapportering som «regular but unspectacular».³²⁵ På samme tid fantes det også en fransk visekonsul, Pierre Pauli, i Christiania – ansatt av den franske konsulen i Bergen, som nevnes i

---

³²¹ Statsarkivet i Oslo, Akershus stiftamt, Realistisk ordnet avdeling, Utlendinger i Akershus stiftamt, nr. 4. http://www.vigerust.net/immigrant/fremmede1790_christiania.html

³²² Stein Vegard Holmli Crone, *Tyveri og straff I Christiania 1789-1801. Tyveriforordningen av 20.februar 1789. Hensikter og praksis i Christiania*. Universitetet i Oslo: Masteroppgave i historie, 72.

³²³ Nielsen 1877, s. 52.

³²⁴ Konsuler fra Storbritannia, Nederland og Frankrike fantes fra tidligere i Norge. Den eldste som er omtalt som konsul i Norge er skotten Andrew Davidson Christie, som utvandret til Bergen og tok borgerskap i 1654.

Konsulenes virksomhet i Norge er godt kartlagt i Leira og Neumann 2006, s. .

³²⁵ Leira og Neumann 2008, s. 18..

Martinaus brev.³²⁶ I tillegg skal det periodevis ha vært franske og russiske representanter i byen som hadde i oppdrag å rapportere til hjemlandet om hendelser i byen og omegnen.³²⁷

Det første besøket

Martinou leide værelser hos kjøpmannen Erich Christian Boyson³²⁸, og avla allerede den første mandagen et besøk hos stiftamtmanden i Akershus, Jørgen Erik Skeel, som mottok ham på sitt landsted på Bygdøy.³²⁹ Etter Martinaus detaljerte gjengivelse i sitt første brev til Stockholm datert 9.juni å dømme, ble han mottatt på beste vis: de spiste middag, utvekslet høfligheter om det gode forholdet mellom de to rikene og Martinaus da 17 år gamle sønn Axel konverserte med Skeels døtre. Dagen etter gjengjeldte Skeel besøket, i tråd med tidens høflighetsnormer, der Martinou viste stiftamtmanden sitt diplom som generalkonsul. Han ble på samme vis invitert på middag hos General Wakenitz (deputeret i generalitets- og kommissariats-kollegiet) samme uke. Til tross for at stiftamtmanden ikke hadde mottatt opplysning om hans ankomst på forhånd, gir Martinou i sine første brev i det hele uttrykk for å ha blitt vel tatt imot i Christiania.

I likhet med Martinou har også stiftamtmanden sendt brev til sin overordnede 9. juni, for å meddele at Martinou hadde dukket opp og for å be om instruks om hvordan man skulle forholde seg hvis han begynte å utnevne visekonsuler. I svaret fra det danske kanselli 21. juli påpekes det at Martinou «ikke kan tilstaaes mindre Friheder og Rettigheder, i Henseende til de af ham bestikkendes Vice-Consuler, end den engelske General-Consul i Norge ere forundte», og videre «at en svensk General-Consul tillades at vare i Norge, og derfor bliver erkjendt, grunder sig paa Reciprocitet og det, som er tilstaaet andre Magter i de Kgl. Stater».³³⁰ Men det påpekes også at «af denne Grund kan vel ingen Tvivl vare, at, for saavidt den svenske General-Consul og hans Ret til at bestikke Vice-Consuler angaaer, ville de samme Præcautioner være at iagttage, som ere bestemte i Henseende til den engelske General-Consul».³³¹ Martinaus ankomst var i mellomtiden blitt meldt direkte til det danske kanselliet som erkjente posten og formidlet dette til stiftamtmanden 29. juni.³³² De to svarene fra

---

³²⁶ «Canc. Prom. (til Stiftsbef. over Agershuus Stift), ang. hvorledes en fremmed Consul kan i sit District substituere Vice-Consuler», 09.07.1785, i *Kongelige Rescripter* 1843, s. 203.

³²⁷ Frydenlund 2009, s. 79.

³²⁸ NIS, 23.05.1792. Annonsen viser ihvertfall at han bodde der ved sin død.

³²⁹ Nielsen 1877, s. 61.

³³⁰ «Canc. Prom. (til Stiftsbefal. i Agershuus Stift)», 21.07.1787, i *Kongelige Rescripter* 1843, s. 318.

³³¹ «Canc. Prom. (til Stiftsbefal. i Agershuus Stift)», 21.07.1787, i *Kongelige Rescripter* 1843, s. 318.

³³² «Rescr. (til Stiftsbef. i Agershuus Stift.), ang at Kongen Johan Chrysostomus Martinou [...] haver erkjent». *Kongelige Rescripter* 1843, s. 315.

kanselliet viser til rettighetene som var fastlått ved reskript 8. juli 1785³³³ i tilknytning til den engelske konsulen. Den fastslo at konsulen i egen person:

i Henseende til det, der angaaer hans Consulat-Forretninger, skal vare fri for den herværende Jurisdiction, og nyde alle de hans Betjening tilkommende Fortrin, Privilegier og Friheder, men at han derimod, naar han besidder Huse eller Eiendomme her i Landet, skal uden Undtagelse bære og svare deraf de derpaa heftende *onera* [byrder], saa og, om han driver Handel, i Henseende til samme lige med Kongens egne Undersaatter være Landets Forfatning og ethvert Steds Under-Øvrighed, hvor han sig opholder, undergiven.»³³⁴

Man kunne ikke nekte svenskene å opprette en handelspost i byen, men det var også klart at myndighetene ville være på vakt for overtramp fra den nye konsulen. Diplomatsk immunitet dekket bare konsulen i hans offisielle virksomhet, i andre henseender var han underlagt vertstatens myndighet. Sagt annerledes var ekstraterritorialiteten begrenset til utøvelsen av embedet.³³⁵ Det er tydelig at en slik bestemmelse måtte legge store deler av konsulens virksomhet i en juridisk gråsoner og dertil gi større anledning for de lokale myndighetene å utøve kontroll.

Ingen flere brev ser ut til å ha blitt sendt fra Martinau før han 30. juni sendte en lang rapport til Gustav III. Denne rapporten var imidlertid sendt fra Stockholm. Av den fremgår det at Martinau har reist dit 14. juni. Først 29. september melder han at han igjen er tilbake i Christiania.³³⁶ At «Martinau installerade sig i början av juni och började en utförlig och intelligent rapportering» som Lönnroth sier er altså en sannhet med grunn til modifikasjon – at han «sporenstreks etter opprettelsen» begynte sin rapportering åpenbart feil.³³⁷ Denne pussighet er heller ikke noe Nielsen gjør noe annet ut av enn å si om rapporten at «Det er just ikke den allerpålideligste skildring, som han på denne måde var sat i stand til at give, og det ser endog næsten ud, som om det, der har været ham mest magtpåliggende, har været at få sammen så meget som muligt.»³³⁸ Det forekommer imidlertid underlig at Martinau, som jo skal ha blitt «ilet» til Christiania, etter knappe 2 uker ved sin nye post reiser tilbake til Stockholm. Det tok en uke å reise mellom byene og attpåtil returnerer han først 3 måneder senere.

Årsaken til dette er at generalkonsulatet i praksis ennå ikke var etablert. At diplomaten eller konsulen ikke alltid holdt seg på sin post var for såvidt ikke uvanlig, men kildene gir et visst grunnlag for å hevde dette. For det første: i Martinaus «diarium», altså en journal for

---

³³³ Denne var en bekreftelse og fornyelse av et dekret av 8. april 1771. Leira og Neumann 2006, s. 475-476.

³³⁴ «Rescr. (til Stiftsbef. over Agershuus og Christianssands Stifter)», 08.07.1785, *Kongelige Rescripter* 1843, s. 203.

³³⁵ Jf Leira og Neumann 2006, s. 476.

³³⁶ Martinau til ?, 29.09.1787, Christiania, RA MS 24

³³⁷ Lönnroth 1986, s. 120. Frydenlund 2005, s. 22.

³³⁸ Nielsen 1877, s. 66-67.

generalkonsulatet, for årene 1787-89 er første post 4. oktober 1787 – forøvrig om at et reisepass er utstedt til «Carl Mannefeldt» – ingen slik aktivitet var altså nødvendig å dokumentere tidligere. I neste post for 6. oktober noteres at han har rapportert til flere instanser om sin «hitkomst» til Christiania – deriblant til Commerce Collegium, noe han ikke gjorde i juni. For det andre: Martinau hadde ennå ikke mottatt sin instruks fra Commerce Collegium – altså instruksene om konsulære oppgaver, bare den særskilte og hemmelige personlige instruks fra Gustav III. Og for det tredje: brevet avsendt 9. juni til sekretær von Asp, er i likhet med et annet brev sendt til Ruuth samme dag (som ikke er bevart annetsteds), ført inn i brevkopiboken markert «Ma correspondance particuliere» – altså notatboken der hans *private* post er skilt ut fra den som er knyttet til konsulatet.³³⁹ Den offisielle korrespondansen er fra og med oktober kopiert inn og organisert i en rekke brevkopibøker. (Alt dette, kan det virke som, er kilder Nielsen ikke har sett.³⁴⁰) Han skriver også i et *p.s.* i brevet til von Asp: «Je parts d'ici la semaine prochaine ainsi ce qui m'est écri passé le 7de Juin ne s'auroit me parvenir.»³⁴¹ Samlet sett er det mer en rimelig å hevde at generalkonsulatet ikke annet enn i navnet eksisterte før i oktober 1787.

Det følger også av dette at Martinaus første brev fra Christiania 9. juni ikke burde sidestilles med hans senere rapporter. Etter opplysninger som Nielsen siterer Martinau på, om urolighetene i Nedenes amt, at kommisjonen som behandlet etterspillet om den var oppløst og om at forsterkninger skulle sendes til garnisonen i Kristiansand skriver Martinau: «Her er nok, hvad politiken angår! Mitt hoved tilsteder ikke mere på en gang, og har som De ved, aldrig været rettet derpå.» Nielsens kommentar er interessant:

De sidste ord vare jo ikke aldeles på sin plads hos en nylig ansat diplomatisk agent; men det synes dog, som om Martinau der har været sandheden nærmere, end han selv har troet. Ti skönt ansat i en politisk post, manglede han dog de fleste betingelser for at kunne udfylde den, og er nærmest et nyt bevis for upålideligheden af den gamle sats, at den, hvem Gud har givet et embede, giver han også forstand til at styre det.³⁴²

Nielsen finner Martinaus kommentar upassende, og som en bekræftelse på at han her ikke visste hva han drev med. Problemet er at Nielsen har mistolket rollen Martinau her fylte. Kommentaren hadde kanskje vært upassende hvis det var en diplomatisk rapport, men det er tvert i mot et brev han selv har kategorisert som privat – der hovedbudskapet i overflaten er å

³³⁹ Generalkonsul J.C. Martineaus kopieböcker och diarium, SRA, Diplomata Danica, 2104/3/c/448

³⁴⁰ Det er for såvidt enkelt å si hvilke kilder Yngvar Nielsen har sett på, det er de som utgjør samlingen av kopier på Riksarkivet i Oslo, der enkelte fremdeles har hans kommentarer og rettinger i margene. At han ikke har sett på disse bøkene fremgår også på annet vis, som når han om brevet av 09.06.1787 skriver at det «formodentlig» var til von Asp. Der dette ikke fremgår av brevet, står det klart og tydelig i brevkopiboken.

³⁴¹ «Jeg reiser herfra neste uke slik at det som skrives meg etter 7de juni ikke vil kunne nå meg.» Martinau til von Asp, 09.06.1787, Christiania, i MS 24 KA, RA.

³⁴² Nielsen 1877, s. 66.

fortelle at han har kommet frem. Det politiske, som Nielsen siterer, innledes slik: «Apropos faut bien anoblir ma lettre par un brin de politique. Vous avez, Monsieur, surement lu dans les gazettes touchant une emeute dans le Baillage de Christiansand.»³⁴³ Her skiller han faktisk eksplisitt ut det som angår politikken fra det han ellers beretter om i brevet: detaljerte beskrivelser av mottakelsen han fikk av Skeel, at han har møtt en gammel venn, den franske visekonsul Pauly, og lignende som han bruker adskillig mer plass på. Det som angår politikken er et apropos (for angivelig å «foredle» sitt brev) som da avsluttes med: «En voila assés quant a la politique, mon genie n'en comporte pas davantage en une fois, et, come Vous savez, n'y a jamais été tourné.»³⁴⁴

Selv mener jeg det er grunn til å gå enda lenger: at Martinau her bevisst spilte rollen som hemmelig etterretningsagent. Det er formuleringer i det første brevet som sett i et slikt perspektiv er mer forståelige. Gitt at Lofthusreisningen var den direkte årsaken til at Martinau var reist til Christiania, var dette selvsagt noe mottakeren kjente godt til, ikke noe han kunne tenkes å ha lest om i avisene. Det var nettopp mottakeren von Asp som hadde satt Kongens instruks i pennen, følgelig hadde han inngående kjennskap til dette, noe Martinau var klar over. Lofthus navngis heller ikke, men omtales mer naivt som «en af deres förere, en bonde, eller snarere, som jeg må tro, en lods, er her på Akershus i fængsel.»³⁴⁵ I det som da fremsto som et privat brev ble likevel informasjon formidlet – informasjon som var direkte knyttet til spørsmålene i punkt 3 i Martinaus instruks. Selv klagingen over veikvaliteten var ikke unyttig informasjon til en statsleder som inntil nylig hadde vurdert et «blixtanfall» mot Danmark, der en armé i tre kolonner skulle invadere Norge. Den rimelige årsaken til å på en slik måte anlegge en uskyldig maske var den velbegrunnede mistanken for at posten ville bli åpnet av myndighetene (en maske som det forøvrig forekommer meg burde vært enkelt å gjennomskue for de som arbeidet på bakrommet på postsentralen) – en mistanke Martinau også gir uttrykk for i senere brev. Denne tolkningen styrkes ytterligere når vi ser den påfallende ulikheten med den lange rapporten skrevet i Stockholm 30. juni – som gjennomgående er saklig og presis. Om enn ikke den uskyldige masken Martinau tok på seg lurte de danske myndighetene da, gikk i det minste Nielsen på limpinnen 90 år senere.

Spørsmålet om hvorfor Martinau reiste tilbake til Stockholm etter 2 uker i Christiania, for der å sende den nevnte rapporten, gjenstår. Det faktum at han ikke hadde tatt med seg hele

---

³⁴³ «A propos må jeg foredle mitt brev med et lite grann politikk. De har sikkert, min Herre, lest i avisene om et opprørstilfelle i Cristiansand stift.» Martinau til von Asp, 09.06.1787, Christiania, i MS 24 KA, RA.

³⁴⁴ «Det får være nok hva politick gjelder, min ånd tåler ikke mer av det på én gang, og som De vet, har jeg har jeg aldri vært innsatt i den.» Martinau til von Asp, 09.06.1787, Christiania, i MS 24 KA, RA.

³⁴⁵ Oversatt i Nielsen 1877, s. 65.

familien på den første reisen vitner om at formålet antakelig var å arrangere det praktiske i byen først, samt å presentere seg for byens myndigheter i god tid før han etablerte seg. En søknad om reisepass datert 11. september i Stockholm viser at det først var på den andre reisen han tok med hele husholdet: her er fru Ulrika, mademoiselle Susanna, Cornetten Axel og seks tjenestefolk ført opp.³⁴⁶

Trolig reiste han også hjem for å på den måten kunne avlevere denne første viktige etterretningsrapporten – som det er grunn til å tro at det hastet med – i egen person. Slik kunne han trygt avlevere sin rapport, som hvis den var blitt oppdaget ugjenkallelig ville stemplet ham som spion. Hva som enn var årsaken, kan oppholdet i Stockholm ha blitt forlenget av at Gustav IIIs utenrikspolitiske planer var i endring. Utfallet ble at de opprinnelige ambisjonene med generalkonsulatet fra første stund ble endret.

Svensk utenrikspolitisk vending

Kjernen i de svenske utenrikspolitiske målsetningene var altså fremdeles i mai å erobre Norge. Mot høsten fremgår det at Gustav III satset på en ny linje: et forbund med Danmark rettet mot ekspansjon østover, for å ta tilbake tapte landområder.³⁴⁷ Den direkte årsaken til fornyede krigsplaner var selvsagt nyheten om krigsutbruddet mellom Russland og Tyrkia – som man da lenge hadde ventet på – som nådde Gustav III 17. september gjennom tyske aviser, og åtte dager senere gjennom et brev sendt 9. august fra utsendingen Heidenstam i Konstantinopel.³⁴⁸

Bakgrunnen for denne vendingen mot øst, som ledet til krigsutbruddet året etter, er noe ulikt betont i litteraturen. Lönnroth mener at denne «helomvending» i utenrikspolitikken kan dateres til 2. oktober, til innholdet i en instruks til Sprengtporten i København, og følgelig at årsaken er å finne i hendelser mellom midten av juli og begynnelsen av oktober.³⁴⁹ Bakgrunnen for krigen har tradisjonelt blitt forklart med innenrikspolitiske årsaker: at Gustav III fryktet den indre opposisjonen fra misfornøyd adel, som hadde vist sin styrke ved riksdagen 1786, og fra allmennheten, siden Sverige var i en presset økonomisk situasjon og forbudet mot brennevinsbrenning var svært upopulært.³⁵⁰ Også Nielsen mener at Gustav III med krig mot Russland ønsket å samle folket og «aflede deres opmærksomhed fra den indre

---

³⁴⁶ «Äldre passhandlingar», SSA. Slike søknader ble behandlet av Slottskansliet, men en påskrift viser at dokumentet har blitt overlevert arkivet fra *Personhistoriska Samfundet*.

³⁴⁷ Lönnroth 1986, s. 121.

³⁴⁸ Lönnroth 1986, s. 126; Jägerskiöld 1957, s. 307.

³⁴⁹ Lönnroth 1986, s. 121.

³⁵⁰ Jf Hellstenius 1862; Odhner 1905.

politik, som da var begyndt at antage et præg, der ikke synderlig huede ham.»³⁵¹ Dette var trolig en viktig faktor, men det forklarer krigsplanene i allmennhet – ikke hvorfor Gustav nå foretrakk et oppgjør med Russland og dermed oppga erobringen av Norge. Nielsen nøyer seg med å si at planene mot vest kun var «foreløbig oppgivet» og at «Gustav III var en sådan personlighed, at der kunde tiltroes ham alt, og man måtte aldrig stole for meget på hans ord».³⁵²

Lönnroths forklaring gir da mer mening: 2. oktober kom et andre brev fra Heidenstam der han kunne rapportere om Katarina IIs reise til Krim og Cherson, og de såkalte «Potemkinkulissene» som var satt opp i den anledning, et omstendelig kulisserverk av bygninger og velkledde bønder i arbeid som skjulte elendigheten i områdene for Keiserinnen. Det fremgår av korrespondansen mellom dem at Gustav III og Heidenstam av dette leste en sterk og uventet indre svakhet i Russland.³⁵³ Lönnroth mener videre at årsaken til vendingen først og fremst er å finne i Kongens person siden hans «bevekelsesgrunder var först och sist personliga.»³⁵⁴ Gustav III hadde blitt kjent med og fått sympati med den danske kronprinsen, Frederik VI, samtidig som forholdet til Katarina II hadde blitt svært kjølig, blant annet ved at Gustav hadde blitt latterliggjort av et av hennes sendebud. Slik ser Lönnroth at vendingen i utenrikspolitikken reflekterte endringer på et mer personlig plan, og at det var en mulighet for revansje som åpnet seg.³⁵⁵

Til sommerens hendelser kan vi også legge til Martinaus rapport, som selvsagt kom i skyggen av de betydningsfulle omveltningene i øst.³⁵⁶ Martinau tegnet et bilde av en sterk generell misnøye med de danske myndighetene i Norge. Samtidig var det her lite konkret å ta tak i, Lofthusreisningen var slått ned på og Martinau kunne formidle at man i København tok dette på alvor. Han kunne også rapportere om en omfattende hær på 24.000 mann der arsenalene angivelig skulle være i den beste stand. Martinaus beskrivelse kan være overdrevet, det mener Nielsen sterkt, men viktigere er at det her ikke umiddelbart ga noe håp om at urolighetene blant norske bønder skulle kunne føre til konkrete resultater. Dette er da også en tolkning Edvard Holm har stått for: «Han [Martinau] kunde i denne Beretning med Glæde notere, hvor-ledes Nordmændene ringeagtede de Danske; men for øvrigt kan man egentlig ikke sige, at han skildrede Forholdene som meget gunstige for svenske

---

³⁵¹ Nielsen 1877, s. 83.

³⁵² Nielsen 1877, s. 83.

³⁵³ Lönnroth 1986, s. 126-127.

³⁵⁴ Lönnroth 1986, s. 128.

³⁵⁵ Lönnroth 1986, s. 129.

³⁵⁶ Martinau til Gustav III, 30.06.1787

Agitationer.»³⁵⁷ Bildet var av en latent uro som kunne bryte ut, men ingen konkrete lederskikkelser å støtte seg på i så henseende.

De forhåpninger man hadde hatt om situasjonen i Norge var altså foreløpig ikke infridd – hvilket nok kan ha bidratt til vurderingen av sveriges muligheter sommeren 1787. I en viss forstand var det en helomvending som kom i stand i oktober. Samtidig er det forhold som taler for å ikke overbetone bruddet dette representerte. Planen om å nærme seg Danmark og istedet vende orlogskipene mot øst hadde, som vi har sett, vært diskutert i hvert fall siden sommeren 1785. Og ønsket om ekspansjon mot øst var selvsagt ikke noe nytt – Sveaborg festning var bygget som en angrepsbase like mye som et forsvarsverk. Den viktigste oppgaven forble uendret: å forsøke å løsgjøre Danmark fra alliansen med Russland.

En uegnet agent?

Nielsen argumenterer i sin artikkel for at en viktig årsak til at Gustav IIIs planer mislyktes var at han benyttet seg av upålitelige agenter: «De mænd, som i dette tilfælde stode til hans rådighed, vare i regelen ikke de bedste og hæderligste, og de resultater, som deres virksomhed kunde bringe, bleve også derefter, da de selvfølgelig i Norge ikke kunde skaffe sig selv eller den, i hvis tjeneste de stod, nogen synderlig tillid.»³⁵⁸ Gustav «ventede sig meget af spionerier og hemmelige bearbejdelser», men han «svævet i en meget stor uvidenhed» siden hans agenter «ikke havde nogen korrekt forestilling om de norske forhold».³⁵⁹ Det er et syn som delvis finner gjenklang hos Olof Jägerskiöld når han uttrykker at når det gjaldt særskilte hemmelig oppdrag kunne Gustavs «val av redskap vara synnerligen fördomsfritt.»³⁶⁰

Hva gjelder Martinau spesielt har vi allerede vært inne på Nielsens oppfatning om at Martinau manglet både «forstand» og «de fleste betingelser» for å kunne utfylle sin diplomatiske post. Nielsens påstand er at Martinau ikke var utdannet til et slikt yrke, han var uerfaren og uttrykte seg upassende for en person i rollen som diplomatisk agent.³⁶¹ Nøyaktig hva disse «betingelser» skulle være, utdyper han dog ikke. Lydia Wahlström skriver om Martinaus «odiplomatiska iver».³⁶² Det er grunn til å vurdere dette nærmere og spørre om Martinau virkelig var så uegnet og hvorfor han ble valgt.

---

³⁵⁷ Holm 1907, s. 234.

³⁵⁸ Nielsen 1877, s. 2.

³⁵⁹ Nielsen 1877, s. 2.

³⁶⁰ Jägerskiöld 1957, s. 254.

³⁶¹ Nielsen 1877, s. 59-60.

³⁶² Wahlström 1914, s. 138.

Den tidligmoderne agent

En første måte å vurdere spørsmålet på er se på hvorvidt Martinau var en utypisk agent for sin tid. Til det trenger vi en idealtypisk agent, noe Marika Keblusek tegner opp i *Your humble servant : agents in early modern Europe* (2006), der hun finner fellestrekk ved en rekke slike agenter.³⁶³ Hun legger til grunn at «we should understand the term [agent] as a reference to a *function* rather than to a *profession*. This function could be performed in various professional spheres but always defined itself through practices of mediation and representation.»³⁶⁴ For å fungere godt i en slik rolle var agenten først og fremst avhengig av en ting: «one's ability to build and maintain two key relationships: with one's employer – or patron – on the one hand, and with one's network(s) on the other.»³⁶⁵ Å opprettholde disse relasjonene (eller bygge sosial kapital som Keblusek velger å uttrykke det) var avhengig av sosial og økonomisk posisjon, geografiske røtter, religion og personlighet. Egenskaper ingen agent kunne klare seg uten, uansett området de virket innen, var «stamina, organisational and social skills, and a command of foreign languages».³⁶⁶

Et annet interessant fellestrekk hun nevner er at agentene typisk utførte oppgaver for sin patron som de gjerne ikke var direkte utdannet til, eller hyret for å gjøre i første omgang. Istedet ser andre faktorer ut til å spilt en langt større rolle: «Geographical positioning and mobility seem to have been key factors in the selection process, far more than the agent's professional background.»³⁶⁷ Patronen var gjerne stasjonær, og behøvde agenter for å knytte forbindelser til andre geografiske områder og nettverk. Ifølge Keblusek er det påfallende at svært mange agenter var immigranter, noe hun forklarer med at et slikt utgangspunkt gjerne ledet til innlæring av nødvendige evner: «Growing up and learning one's family's trade abroad provided these men with crucial knowledge of languages, local trade customs, networks and routes – all conditions for successful 'careers' as intermediaries».³⁶⁸

Keblusek hevder videre at et typisk trekk ved agentenes oppgaver er at de forandret seg over tid, noe som hadde sterk sammenheng med hvordan relasjonen til patronen utviklet seg.³⁶⁹ Og som et siste punkt, at kjernen i agentens virksomhet– det være seg om han virket

---

³⁶³ Keblusek 2006, s. .

³⁶⁴ Keblusek 2006, s. 9.

³⁶⁵ Keblusek 2006, s. 10-11.

³⁶⁶ Keblusek 2006, s. 11.

³⁶⁷ Keblusek 2006, s. 11.

³⁶⁸ Keblusek 2006, s. 12.

³⁶⁹ Keblusek 2006, s. 12.

innen politikk, handel, kulturliv eller økonomi – var innhenting og videreformidling av nyheter og informasjon.³⁷⁰

Det bør ha fremgått tydelig at hvis vi legger Kebluseks «idealtypiske» agent til grunn er det rimelig å hevde at Martinau på alle måter var en typisk *tidligmoderne* agent, i en typisk relasjon til sin patron, og at de egenskaper som har blitt dokumentert og sannsynliggjort i de foregående kapitler var avgjørende i denne sammenheng. Samsvaret mellom utdanning og tidligere og nye arbeidsoppgaver fremstår nesten uvesentlig sammenliknet med den sosiale og kulturelle kapital som var avgjørende: språkbeherskelse, dannelse og lojalitet. Spørsmålet som gjenstår er da om det var mer spesifikke forhold i Norden på 1780-tallet som burde begrense en slik oppfatning, eller om det var spesifikke kvalifikasjoner knyttet til de ulike funksjonene Martinau skulle fylle: som spion, representant, konsul eller diplomat.

Hvorfor ble Martinau valgt?

«Hvilke egenskaper hos Martinau der var, der netop bestemte kongen til at anvende ham som diplomatisk agent, vides ikke; måske have dog hans kundskaber i det franske sprog bidraget sit til at henlede opmærksomheden på ham.»³⁷¹

Spørsmålet om hvorfor Martinau ble valgt er noe Nielsen ikke gir et tilfredstillende svar på. Nielsen gjør et poeng av at Martinau aldri hadde «uddannet sig for en sådan løpebane», men en slik egen diplomatisk utdannelse eksisterte ikke. Diplomatiet var ikke så profesjonalisert – tvert om var det her andre forhold som var viktigere, slik Keblusek var inne på. Nielsen underbygger også denne påstand med å vise til at Martinau tidligere hadde søkt et konsulat i Lisboa, og at han der måtte forsvare seg mot anklager om at han ikke var handelsmann (og katolikk).³⁷² Men hvis det også forekom innvendinger mot utnevningen av Martinau denne gangen later det til at de nå spilte en mindre rolle – noe som nettopp vitner om at hovedformålet med opprettelsen av konsulatet i Christiania ikke var handel, og at det var andre egenskaper hos Martinau som ble vektlagt. At Gustav III foretrakk å utnevne personer av adelig herkomst til utenriksposter, framgår av korrespondanse med ambassadør Sprengtporten i desember 1787 da en ny sekretær måtte utnevnes.³⁷³ Nettopp utenrikspostens karakter av halvdiplomatisk legasjon, men ikke til et hoff der adelig bakgrunn ble tillagt større vekt, talte trolig til Martinaus fordel. Aksept i vertsmiljøet, på lik fot i rang med dens medlemmer, ble vektlagt i slike utnevnelser.

---

³⁷⁰ Keblusek 2006, s. 14-15.

³⁷¹ Nielsen 1877, s. 54-55.

³⁷² Martinau til «Monsieur le Comte», udatert (1782),

³⁷³ Tunberg og Palmstierna 1935, s. 311.

Nielsen har nok rett når han fremhever den store tilliten Gustav III må ha hatt til ham som sin egen livkirurg og Martinaus «kundskaber i det franske sprog» som årsaker. Imidlertid er dette bare en del av sannheten, men med det som har blitt beskrevet i de foregående kapitlene er et nytt grunnlag lagt for å gi et svar. Når det gjelder fransk-evnene, er det lite trolig at de var avgjørende i seg selv. I tråd med det jeg har hevdet tidligere var nok erfaringen fra øvrighetens belevne omgangsliv viktigere. Som diplomat, men også som konsul, var man en del av utenriksrepresentasjonen, rikets ansikt utad, og i en slik posisjon var det opplagt ikke vilkårlig hvem som besatt stillingen. Her har vi allerede sett at han ikke var uten evner og initiativ – hverken når han klaget sin egen og kirurgenes sak overfor Kongen eller når han henga seg til vitenskapelig polemikk. Til dette kom at han må ha hatt et betydelig nettverk av mennesker knyttet til seg, der vi etter det raske blick jeg har kastet på det aner en betydelig mengde sosial kapital – forbindelser han kunne trekke på til sin fordel.

Nielsen har mer rett når han fremhever at Martinau «må [...] have nydt en stor tillid» hos Gustav III.³⁷⁴ Men dette skyldtes ikke bare at han hadde vært livkirurg, men at han lojalt hadde tjent landet hele sitt liv. Stillingen i seg var ny for Martinau, men rollen som Gustavs lojale klient var det ikke. Hadde det i 1782 bare vært opp til Gustav III kan det virke som Martinau hadde blitt konsul allerede da. Ei heller var rollen som betrodd agent i politisk sensitive spørsmål noe nytt – som vi så sommeren 1785. Martinau hadde allerede arbeidet seg opp til å bli et av Gustavs utenrikspolitiske verktøy. I det hele tatt kan det virke som innvendingene mot å utnevne livkurgen til generalkonsul har kommet til først på 1870-tallet.

---

³⁷⁴ Nielsen 1877, s. 54.

6. GENERALKONSULEN 1787-1792

«J.C. Martinau har udmærket sig ved sin illumination den 14de; han var overmaade galant og havde til første Gang i lang Tid Christiania sorte Gala Dragt paa; han har været i Christiansand i handels vej; jeg har havt Spioner efter ham for at undersøge, om der skulde stikke andet under den Reise, men det var blot *des affaires mercantiles*.»

–Frederik Moltke til Johan von Bülow 23. september
1790³⁷⁵

Mye kan leses i stiftamtman Moltkes utsagn til kronprinsens hoffmarskalk von Bülow, der beundringen over Martinaus galante oppførsel synes like utilslørt som forbauselsen over at det kun var handelsspørsmål som opptok Martinau – i dette tilfellet, vel å merke. Det stemmer dårlig med den tradisjonelle fremstillingen av Martinaus virksomhet i Christiania. Dette kapittelet har som siktemål å få frem bredden i Martinaus oppgaver og hans metoder, og rette et kritisk blikk mot tidligere fremstillinger, hovedsakelig Nielsen og Wahlström. Jeg vil konsentrere meg om de to viktigste rollene Martinau spilte i Christiania, som ble definert i forrige kapittel, spionen og diplomaten, men også kaste et blikk på oppgavene som i en strengere forstand kan betegnes konsulære eller representasjonsmessige. Når det gjelder rollen som spion vil jeg se nærmere på hans metoder og rammeverket for virksomheten, ikke minst myndighetenes overvåkning. Til dette hører også forholdet til spionen Carl Ingman Manderfelt. Han har blitt fremstilt som en støttespiller for Martinau og dukker av den grunn opp i fremstillingene av Martinaus virksomhet. Han har imidlertid blitt tillagt en for stor rolle i det rådende narrative om generalkonsulatet. Av den grunn vil jeg vie dette noe plass.

Som diplomat opererte Martinau i et grenseland i flere betydninger. Fra hans overordnedes side var det nærmest motstridende forventninger til hvordan han skulle utføre sine oppgaver. Danske myndigheter ville ikke anerkjenne hans virksomhet ut over de konsulære oppgaver, men tillot likevel gjentatte ganger at han gikk ut over sitt mandat. Årsaken var at Martinau inntok en funksjon som en diplomatisk spillbrikke mellom de to statene. Martinau var ikke ment å drive «agitasjon», han ble heller aldri pålagt «å hisse opp de misfornøyde», slik det har blitt hevdet – tvert imot.³⁷⁶ Martinaus hovedsakelige oppgave var å rapportere, han skulle være en trygg informasjonskanal og bindeledd til Norge. Martinau var som en elegant mann av fransk bakgrunn med rike åndsevner et velkomment bidrag i sosieteten, og det ble verdsatt i en provinsby. Samtidig trådte han ved flere anledninger over grensene for hva som var akseptabelt, politisk og sosialt.

---

³⁷⁵ Frederik Moltke til Johan von Bülow, 23.09.1790, Daae 1864, s. 39.

³⁷⁶ Nielsen 1877; Rian 1995, s. 204.

Å sende brev fra Christiania

Martinau sendte i løpet av sitt opphold i Christiania en vesentlig mengde rapporter og brev til Stockholm. Stort sett har han innrapportert ukentlig, slik han var instruert. Til kongen sender han stort sett lengre depesjer, til statssekretærene Franc og von Asp, hans hovedsakelige kontaktpersoner, gjerne flere og kortere brev. I tillegg er det en betydelig mengde korrespondanse som har gått til andre deler av nettverket: et mindre antall som er sendt til andre medlemmer av den tidlige beskrevne utenriksrepresentasjonen, og et betydelig antall som er sendt ut til det vi kan kalle hans eget nettverk – embetsmenn i langt på vei alle de større byene i Norge, embetsmenn i svenske byer mot grensen til Norge, handelshus i svenske byer – her er post til Hamburg, til Lisboa – viktige handelsbyer for svensk sjøfart. Mye tid har trolig blitt brukt ved skrivebordet.

Postgangen – et spørsmål om tillit

Under mottoet «Tro og Aktsom» var posten i dobbeltmonarkiet blitt levert etter nærmest det samme mønsteret siden slutten av det 17. århundret. Under Martinaus tid i Christiania ankom posten fra København og utlandet på torsdager – da hadde den avgått fra København seks dager før. Deretter avgikk de fleste av postens hovedlinjer den påfølgende lørdag klokken fem om ettermiddagen, inkludert den store mengden post tilbake mot København og videre til utlandet. Posten gikk da, som den hadde gjort nesten uavbrutt siden 1647, gjennom Bohuslän, Halland og Skåne, til Helsingborg og videre over sundet til Danmark.³⁷⁷ Trolig ble Martinaus post til svenske myndigheter lastet av i Strömstad, og gikk derfra under gult posthorn videre til Stockholm. Det er om disse forholdene Martinau skriver i november 1787:

Ce pays est le pendant de la Sibirie quant a la communication. Tout y est de la plus grande uniformité. Notre position géographique nous rend les derniers a savoir ce qui se passe en Europe, car les nouvelles doivent nous etre resouliés de Copenhaguen, et Hamburg, et le pays en lui-même, offre rarement de quoi rendre compte.³⁷⁸

Fra Martinaus skrivebord til brevet var registrert ankommet ved kongens kanselli tok det da vanligvis syv dager. I prinsippet tok det derfor minst 18 dager å få svar fra Stockholm.

³⁷⁷ For ordens skyld gikk posten frem til 1658 da på dobbeltmonarkiets grunn. Med unntak av Den skånske krig og Store nordiske krig gikk postlinjene relativt uantastet. Svenskene hadde forøvrig en postlinje til Hamburg som på tilsvarende hvis gikk over dansk grunn. Johannessen 1997, s. 39-40; Steen 1923, s. 20, 24-26.

³⁷⁸ «Dette landet er på linje med Sibir med hensyn til kommunikasjon. Alt her er av den største ensartethet. Vår geografiske beliggenhet gjør at vi er de siste til å få vite hva som foregår i Europa, for nyhetene må videresendes til oss fra København og Hamburg, og landet i seg selv gir sjelden opphav til noe å fortelle om.» Martinau til Gustav III, 03.11.1787, i MS 24 KA, RA.

Hastet posten eller om innholdet var særlig sensitivt var det dog selvfølgelig mulig å sende en kurér. Dette har Martinau også benyttet seg av, og hendig nok ført opp i sin journal. I løpet av den der registrerte periode (oktober 1787–desember 1790) benyttet han seg av et slikt sendebud ni ganger, i tillegg til flere sannsynlige tilfeller, uten at han her eksplisitt har ført opp at de virket som sendebud. Som regel var det sekretær Bromell som måtte reise, men han har også benyttet andre ved anledning. Særlig hyppig er denne praksisen høsten 1788, i forbindelse med krigshandlingene i september. Noe av årsaken var nok også at Martinaus mottakere var i bevegelse, og at han derfor, slik han skriver i november 1787: «J'ecris toujours, quioqu'a l'adresse de L'Univers, ne sachant plus depuis, quinze jours la residence de Votre Majeste».³⁷⁹

Spionasje og overvåkning

De danske myndigheter hadde motsvar mot en slik rapporterende praksis – kontroll og overvåkning. Postspionasje var utbredt, den fulgte utviklingen av et stående diplomatkorps og dertil økende korrespondanse. Mest intensiv var den i krigssituasjoner. Også Martinaus brev må leses med bakgrunn i dette. For resultatet, som Sune Pedersen sier det, ble «at den diplomatiske brevkultur blev præget af meget vage vendinger, stor forsiktighed, kodesprog og i siste ende et ofte ringe detaljeringsniveau.»³⁸⁰ Hvis Martineau leste den franske diplomaten François de Callières' inflytelsesrike håndbok for diplomatiet *De la manière de négocier avec les souverains* (1716) ville han der ha lest rådet om ikke å skrive noe man ikke kunne tåle at fyrsten ved det hoffet man var stasjonert ved leste.³⁸¹ Det er tenkelig at denne lærdommen var overførbar for Martinau og stedets «Grand Bailiff», stiftamtmanden.

Gitt at posten fra Christiania alltid ble transportert gjennom begge staters territorium er i grunnen ikke postspionasjen forbausende – tvert imot kan det virke overraskende at ikke alle brev ble åpnet. Overvåkingen var trolig svært ressurskrevende og vanskelig å kombinere med postens tidsskjema. Dog er det viktig å ha dette i bakhodet når brevene leses – her var det ikke alltid fornuftig å snakke rett ut. Dette skaper et problem for oss, for når Martinau uttrykker seg vagt, gjemmer den egentlige meningen bak ordlek og billedbruk, og når han ikke oppgir sine informasjonskilder, så må det kunne anses som alminnelig praksis. At

---

³⁷⁹ «Jeg skriver stadig, om enn med Universet som adresse, idet jeg i to uker ikke har kjent Deres Majestets oppholdssted.» Martinau til Gustav III, 10.11.1787, i MS 24 KA, RA.

³⁸⁰ Pedersen 2008, s. 72-73.

³⁸¹ Pedersen 2008, s. 73.

Martinau bevisst uttrykte seg vagt, og at dette har blitt mistolket i ettertid, har vi allerede sett et (ugjendrivelig) eksempel på.

Det fremste motsvaret mot myndighetens overvåkning var å sende kodete meldinger ved hjelp av et utstedt *chiffer*. Dette har også Martinau benyttet seg av. Selv sier han i et tilfelle at et brev er kodet «non pas a cause de l'interet du contenum mais pour y avoir cité un nom, et que se veux eviter de compromettre d'honets gens qui me parlent inocement, sans parvenues».³⁸² Martinau var bevisst på å ikke kompromittere sine informanter – og det med god grunn. I ytterste tilfelle var straffen for forræderi mot kronen og helstaten hjul og steile, halshogging, og mere til. Et eksempel kan tas fra det som strengt tatt var hans første rapport til Kongen etter at konsulatet var etablert, datert 6.oktober 1787. Her formidler han et rykte om at det var kommet ordre om å samle 2-3000 tusen matroser for å bemanne åtte linjeskip og fire fregatter som skulle overlates til russisk tjeneste. Ryktet sa også at skipene skulle få russiske kommandører, noe Martinau mente virket lite troverdig. I brevet nevnes ingen navn.³⁸³ I en apostille sendt to uker senere fremgår det at han mener hele ryktet er galt siden han siden sist har fått opplysninger om at det ikke stemmer, fra en Admiral Krog:

L'Amiral Krok, celui qui doit reauvoir les ordres touchant les matelots de ce Baillage, m'a dit a l'oreille qu'Il n'avoit aucun ordre a ce sujet; et qu'il falloit que ce fut un bruit que la Liitige* faisoit répandre. C'est un vieillard Conasse qui n'y entend point finesse.³⁸⁴

Denne korte «apostillen», noten, der informanten navngis, var imidlertid kodet. Da kunne han også tillate seg å være mindre subtil – både hva gjaldt budskap og språk.

Martinau later samlet sett ikke å ha hatt noen større problemer med å få tilgang på informasjon. Flere av Christianias fremste embedsmenn opptrer ofte i brevene fra Martinau: eksempelvis offiserene Haxthausen og Mansbach. Jeg vil tro at det er større grunn til kildekritisk bekymring når det gjelder hvilke motiver informantene har hatt for å gi informasjon til Martinau. Trolig var de ikke alltid så uskyldige og blottet for baktanker som Martinau mente i tilfellet ovenfor. Dette må vurderes i hvert enkelt tilfelle, og er rimeligvis svært utfordrende å fastslå. Når Martinau 30. juni 1787 rapporterer at arsenalene i Norge er i svært god stand, later det til å være et høyst idealisert stykke informasjon som han trolig har fått av de offiserer han har truffet sammen med – tilstanden var i det minste ikke god da det nærmet seg krigshandlinger et år senere. Andre ganger har han mer håndfast etterretning, som

---

³⁸² «ikke på grunn av innholdets betydning, men fordi jeg der har nevnt et navn, og jeg ønsker å unngå å kompromittere ærlige mennesker som snakker med meg i all uskyldighet, uten baktanker.» Martinau til Gustav III, 03.11.1787, i MS 24, i MS 24 KA, RA.

³⁸³ Martinau til Gustav III, 06.10.1787, i MS 24 KA, RA.

³⁸⁴ «apostille» datert 20.10.1787, i MS 24 KA, RA.

når han 23. august 1788 sender over avskrifter av ordre utgått fra en kavallerioffiser Kaptein Sparre ment til regimentets dragoner og «rusthållare», som Martinau som han sier «har hatt anledning til å kopiere».³⁸⁵

Gitt denne etterretningsaktiviteten fra Martinaus side er det ikke overraskende at hans bevegelser ble fulgt tett av myndighetene. I stiftamtman Moltkes korrespondanse med hoffmarskalk Johan von Bülow er Martinau en gjenganger. Ihvertfall i september 1790 refererer Moltke til at han hadde «hapt Spioner efter ham».³⁸⁶ Ellers berører korrespondansen hovedsakelig bekymringer fra Moltkes side om hvordan han skal opptre overfor generalkonsulen. I oktober 1791 rapporterer Peter Tønder von Koss, som da var justitarius i Overhofretten i Christiania, til Kronprins Frederik om informasjon han har innhentet på en reise i Sverige. Koss forteller at han i Varberg har fått tilgang på et brev sendt mellom svenske embedsmenn, der tema er frykten for nye krigshandlinger fra dansk side.³⁸⁷ Martinaus avreise til Strömstad fremstilles i brevet som om han har blitt kastet ut, og tas til inntekt for dansk aggresjon. Koss vurderer det deretter dit hen, etter å ha besøkt Strömstad, at Martinau «selv alene havde været den første Aarsag til dette ganske Rygtes Udbredelse».³⁸⁸ Korrespondansen viser i det minste at man har tatt Martinaus tilstedeværelse på alvor.

Forholdet til Carl Manderfelt

Det er her grunn til å ta for seg Martinaus forhold til en annen av Gustav IIIs spioner: Carl Ingman (1747–1813), som nå gikk under navnet Manderfelt.³⁸⁹ Vekslende omtalt som «dobbeltspion» og «äfventyrare»,³⁹⁰ som «støttespiller» og «kontaktperson» for Martinau,³⁹¹ har Manderfelt blitt vektlagt for sterkt i det rådende narrative om generalkonsulatet. Det hevdes tilsynelatende ukritisk at Manderfelt spionerte for Gustav III, på lik linje med Martinau og andre. Og denne aktiviteten synes å undergrave Martinaus oppdrag, og tas av Nielsen til inntekt for Gustavs manglende tillit til sistnevnte. Med utgangspunkt i at Manderfelt selv anmodet om å bekle stillingen som generalkonsul,³⁹² benyttes både hos

---

³⁸⁵ «que j'ai eu occasion de faire copier». Den vedlagte avskrift av ordrene signert Kaptein Sparre er datert 16.08.1788. Martinau til Gustav III, 23.08.1788, i MS nr 24, Kjeldeskriftfondets avskriftsamling, EA-4056, L0007, RA.

³⁸⁶ Frederik Moltke til Johan von Bülow, 23.09.1790, Daae 1864, s. 39.

³⁸⁷ P.T. von Koss til Kronprins Frederik, Christiania 15 Oct. 1791, i Daae 1864, s. 240-243.

³⁸⁸ P.T. von Koss til Kronprins Frederik, Christiania 15 Oct. 1791, i Daae 1864, s. 241.

³⁸⁹ Første gang han opptrer i kildene under navnet Manderfelt er 12. mai 1784. Fröding 1901, s. 67.

³⁹⁰ Fröding 1901, s. .

³⁹¹ Frydenlund 2005, s. 21.

³⁹² Forøvrig ikke direkte til Gustav III, men i et brev til Elis Schröderheim, landshövdingen i Uppsala län, datert 27.03.1787. Fröding 1901, s. 69.

Nielsen og Wahlström det grepet at Martinau og Manderfelt fremstilles som et tospann av uegnede kvaliteter, der riktignok sistnevnte er den verste. Belegget er imidlertid tynt.

Skal vi få et grep om Manderfelts rolle i dette må vi tilbake til St. Petersburg og skandalen han der forårsaket ved hoffet i 1778 da han var i den svenske legasjonen. Han flyktet etter dette til Norge, der han gikk i tjeneste hos greven av Laurvig, Christian Conrad Danneskiold. Han later til å ha vært svært godt likt av greven, som testamenterte ham en sjenerøs årlig apanasje, samt ga sin bistand til å sikre en oppsigelsesattest fra Gustav III.³⁹³ Han later også til å ha vært godt likt av grevens samboer, Ingeborg Akeleye, som han knappe syv måneder etter grevens død i april 1783 giftet seg med. Manderfelts bidrag til grevskapet ser hovedsakelig ut til å ha vært å sette igang rovdrift på skogen.³⁹⁴ Med Ingeborgs betydelige arv, og etter gunstige salg av grevens eiendommer, førte de nå, i 1787, stort hus i Mangelsgården i Christiania.³⁹⁵

Som støttespiller for Martinau er det høyst tvilsomt at Manderfelt spilte noen rolle overhodet. Manderfelt, som later til å ha hatt eksepsjonelle sosiale evner, kan riktignok ha introdusert den nyankomne generalkonsulen for Christianias sisetet ved det første oppholdet, og slik kanskje hjulpet ham på vei. Martinau uttrykker seg imidlertid med en sånn skepsis om Manderfelt at det virker mer trolig at han skydde ham. I alle tilfeller stopper det nok der. Manderfelt reiste til København i starten av oktober 1787, for der å prøve striden om dødsboet etter greven av Laurvig for høyesterett. Det var Martinau som utstedte reisepasset til ham, som sin første gjerning som generalkonsul, og på Manderfelts oppfordring skrev han et introduksjonsbrev til Sprengtporten i København. I et brev direkte til ambassadøren skrev han at han ikke hadde kunne nekte Manderfelt dette, og la til: «låtande det på ambassadören ankomna att därvid fästa det afseende, denne fann lämpligt.»³⁹⁶ I et brev til Gustav III fra samme tid omtaler han Manderfelt som en «brottsling».³⁹⁷ Manderfelt vendte tilbake til Christiania først i april 1788, og flyttet så til København tre måneder senere. Derfra fortsatte han å sende rapporter til svenske embedsmenn, der han stadig gjentok sine ønsker myntet til Gustav III.

Manderfelt ser videre ut til å ha fungert som rapportør på eget initiativ – motivert av å vinne kongens gunst, av å gjenvinne tapt anseelse og i siste omgang for å bli utnevnt til en diplomatisk stilling. Gustav III ser ikke ut til å ha beordret at han skulle gjøre dette – han har

---

³⁹³ Fröding 1901, s. 64-65.

³⁹⁴ Rian 1980, s. 224-225.

³⁹⁵ Fröding 1901, s. 68; Rian 1980, s. 184.

³⁹⁶ Martinau sitert i Fröding 1901, s. 79.

³⁹⁷ Fröding 1901, s. 80.

altså ikke vært på noe slags offisielt oppdrag for svenske myndigheter. At han, som Nielsen hevder, ble *sendt* til Norge i 1779 er direkte galt.³⁹⁸ Som nevnt hadde han tvert om falt i unåde.³⁹⁹ Nielsen spekulasjoner om Manderfelts forhold til Gustav III, og at han «måske selv [har] gjort tjeneste som den, der skulde bevogte Martinaus skridt» må sies å være fullstendig uten grunnlag – det samme gjelder hans utlegninger om at Kongen for lengst «havde taget denne æventyrer til nåde» i 1788. Disse spekulasjonene var derimot tjenlige til Nielsens større narrativ om Gustav IIIs stadige «agitasjoner».⁴⁰⁰

Manderfelt har derimot blitt oppmuntret til å fortsette med sine rapportering fra København. Tilbake i Christiania i april 1788 sendte Manderfelt en supplikk til Kongen der han ba om tillatelse til å slå seg ned i den danske hovedstaden, samt til å «erhålla ett kungligt bref å återinsättande i mine fri- och rättigheter som svensk medborgare», noe han selv oppgir blant annet var etter «försäkringar» av Martinau.⁴⁰¹ I svaret, en kongelig resolusjon av 5. mai, har det blitt antydnet at Manderfelt nok kan få sine ønsker innfridd hvis han beviser sin nytte og lojalitet.⁴⁰² Senere har han fått utstedt et chiffer slik at han kunne innrapportere i det skjulte – da er det fornuftig å ha i bakhodet at utenriksstjenesten forvaltet mange ulike slike.

Den rapporterende virksomheten fra Manderfelts side må ha blitt ansett som en fordel. Som vi har sett var det et trekk ved Gustav IIIs utenrikspolitiske metoder, der kontroll effekten – både når det gjaldt rapportøren og informasjonen – ved å la flere agenter rapportere ved siden av hverandre antakelig var viktig. I København var det som nevnt da allerede tre i legasjonen som rapporterte ved siden av hverandre. Nyttene med hans rapportering viste seg i det minste når det gjaldt det første han sendte fra København, datert 5. august 1788, som jeg kommer tilbake til.⁴⁰³ At denne rapporten i likhet med de senere var på eget initiativ vitner deres innhold om. Talende er da et brev sendt fra København 30. juni 1789 der Manderfelt på dramatisk vis skriver:

«Jag vet ej om Ers Maj:t någonsin läst eller gillat, hvad jag genom Dess ambassadör ofta skrifvit, men det är mycket sorgligt, Allernådigste Herre, för et troget hjärta sådant som mitt, att ej kunna följa sit nit och måhända sin förmåga för att göra en suverän väsentliga tjänster [...] Kanske, att Ers Maj:t en dag skall kasta ett öga på en gammal bortglömd eller utan tvivfel alltför misskänd trogen tjänare [...]»⁴⁰⁴

---

³⁹⁸ Nielsen 1877, s. 53.

³⁹⁹ Skandalen var til last både for den svenske legasjonen og for kronen som måtte betale for verdiene som Manderfelt hadde stjålet. Blant de mange verdifulle gjenstander han hadde spilt bort var også snusdåsen til hans venn, «den hederlige» Claes Bartholomeus Peyron. Fröding 1901, s. 52-56.

⁴⁰⁰ Nielsen 1877, s. 78, 110-11.

⁴⁰¹ Manderfelt til Gustav III, 05.04.1788, gjengitt i Fröding 1901, s. 72.

⁴⁰² Fröding 1901, s. 73.

⁴⁰³ Fröding 1901, s. 78-79.

⁴⁰⁴ Manderfelt til Gustav III, 30.06.1789, gjengitt i Fröding 1901, s. 86.

Det kan tyde på at Manderfelt så langt ikke har fått hverken direkte eller indirekte erkjennelse for de innsendte rapportene.⁴⁰⁵

Hva Manderfelts mer kjente rolle som dobbeltspion angår, er det trolig at han allerede ved sin første reise til København har gitt til kjenne sitt ønske om å gjøre tjeneste for den danske kronen. Ifølge hans biograf Fröding er det første brevet som vitner om en klar dobbeltrolle sendt til hoffmarskalk von Bülow 6. april 1789. Her heter det blant annet at «Persekutioner å den ena sidan, usurpationer å den andre är den väg, som den svenske konungen har valt att gå fram til odödlighet», og videre at en person «som gör ett enda steg för att understödja en tyrann, förglömmar, att han är människa, och förtjänar ej att vara det.»⁴⁰⁶ Lønn fra den danske kronen, hele 2000 riksdaler i året, fikk Manderfelt fra og med 1790.⁴⁰⁷

I mars 1790 ble Manderfelt, via en tredjepart, sendt på hemmelig oppdrag for Gustav III – han ble bedt om å reise til Karlstad for der å bistå Armfelt som var i Värmland.⁴⁰⁸ Armfelts møte med de konspiratoriske nordmenn ved Eda Skanse skal vi komme tilbake til. Manderfelts rolle er imidlertid såpass underlig at det er grunn til å ta den opp her – for hva i alle dager var Manderfelt ment å gjøre i denne situasjonen? De faktiske forhold synes relativt klare. Manderfelt kom 17. mars til Karlstad uten å ha klare opplysninger om hva oppdraget gikk ut på, og under fristelsen at han etter dette oppdraget skulle få sin benådning. Armfelt, som da hadde avholdt det første møtet med konspiratørene 13. mars, valgte imidlertid med kongens samtykke, å ikke innlemme Manderfelt i det som foregikk, grunnet manglende tillit til ham.⁴⁰⁹ Trolig har Manderfelt vært tiltenkt en todelt funksjon. Hvis han som tross alt hadde holdt til på norsk grunn i nesten et tiår hadde nordmennes tillit så kunne han kanskje være til nytte. Samtidig var han på ingen måte en offisiell representant for Kongen, og kunne således, er det plausibelt å tenke, benyttes som en slags sydebukk hvis noe gikk galt. Jamfør Gustavs advarsel til Armfelt om Manderfelt: «Akta er, han är större skälm, än man tror, men man kan draga mycken fördel af honom.»⁴¹⁰ Gustav III var ikke fremmed for risikabelt utenrikspolitisk spill, men ingen av forklaringene er helt tilfredsstillende. Slik passer det godt inn i den historiske skygge som konspirasjonsmøtene ved Eda skanse våren 1790 ligger i.

---

⁴⁰⁵ Fröding 1901, s. 86.

⁴⁰⁶ Manderfelt til von Bülow, 06.04.1789, gjengitt i Fröding 1901, s. 84-85.

⁴⁰⁷ Fröding 1901, s. 91.

⁴⁰⁸ Hellstenius 1864, s. 40.

⁴⁰⁹ Schinkel og Bergman 1852, s. 164-165.

⁴¹⁰ Fröding 1901, s. 97.

For Manderfelts del fikk han etter dette møtet med Armfelt bifall for en plan av sin egen utforming som gikk på å skape uro i København.⁴¹¹ Fra mars 1790 kan han derfor sies å offisielt være spion, eller hemmelig agent om man vil, for den svenske kronen. Kort tid senere fikk han sin kongelige benådning, men langt ifra i den utstrekning han selv ønsket. Han ble også belønnet kort tid senere, noe uvillig kan det virke som, med tittelen «lantråd». Det mest eiendommelige med alt dette er at Manderfelts todelte lojalitet allerede før hans belønning synes å ha blitt gjennomskuet – brevvekslingen mellom Armfelt og Gustav III i mars-april indikerer dette sterkt.⁴¹² Det virker trolig at biografen Fröding har rett når han sier at de nok hadde «en til visshet gränsande förmodan» om at Manderfelt var illojal, men samtidig tro på at Manderfelt kunne utrette noe til nytte for dem (for stor mener Fröding).⁴¹³ Til det kan legges til at de nok kan ha gjort den vurdering at en dobbeltagent som holdt til ved et fremmed hoff trolig var til mer nytte for dem enn for motparten.

Man skulle tro at det ikke talte mot Martinaus evner at han mistenkte Manderfelts dobbeltspill og advarte kongen. Vi skal huske på at hans svoger Claes Bartholomeus Peyron, som han var i korrespondanse med, hadde vært Manderfelts venn og kollega i St. Petersburg og svært godt informert om hans virksomhet der.⁴¹⁴ Skepsis overfor Manderfelt hadde Martinau uttrykt allerede fra første stund, og det er strengt tatt sannsynlig at det styrket Martinaus troverdighet overfor kongen. I et hvert tilfelle skulle det være liten grunn til å betegne Manderfelt som støttespiller eller kontaktperson for Martinau. Mer hold er det i å betegne ham som en rival. En politisk eventyrer var han dog uten tvil.

I et diplomatisk grenseland

Samtidig med at Martinau etablerte sin rapporterende virksomhet i Christiania endret de svenske utenrikspolitiske målsetningene seg. Man kan se tyngdepunktet i politikken utifra de fyrstebesøk som ble foretatt. Fra møtet med Katarina II i Fredrikshavn i 1783, da målet var å vinne Norge, til Gustav IIIs uanmeldte besøk i København 29. oktober 1787, da målet var å vinne dansk støtte. Det lyktes dog ikke Kongen å overtale hverken kronprinsen eller

---

⁴¹¹ Fröding 1901, s. 99-100.

⁴¹² I et brev fra kongen datert 3. April 1790 står det blant annet «Jag förblir vid min första åsikt, det [Ingman] är en ärkelurifax (fourbe fourbissime), som bedrager både danskarna och mig, och som utövar det edla yrket at vara spion på två håll, och som dessutom lider af en omåttlig ärelystnad.» Gjengitt i Fröding 1901, s. 104.

⁴¹³ Fröding 1901, s. 103.

⁴¹⁴ Claes Peyron var innblandet inn i Manderfelts ulovligheter. Det var Claes som intetanende på vennens oppfordring hentet en kiste med verdifulle gjenstander på vei til det russiske hoffet som hadde strandet i Helsingfors, i januar 1778. Det var denne kista Manderfelt stjal og spilte bort på hasardspill. Fröding 1901, s. 41-43, 52-54.

regjeringssjefen Bernstorff til å vende seg mot Russland.⁴¹⁵ Han reiste imidlertid fra København en drøy uke senere i troen på at danskene ikke skulle møte alliansens militære forpliktelser, i det minste hvis det var Keiserinnen som åpnet fiendtlighetene.⁴¹⁶ Av den grunn ble det nå viktig å ikke støte danske myndigheter. Dette sammenfalt også med kronprinsens Norgesbesøk sommeren 1788. Den kan med rimelighet leses som danske myndigheters streben etter å holde på den norske riksdelen. Med seg hadde kronprinsen en forordning om opphevelsen av det forhatte kornmonopolet. Reisen fikk nå også et militært innhold.

Diskré og ivrig – bastarden under kritikk

I motsetning til Martinaus angivelige agitasjonsoppdrag ble det nå viktig at han ikke ga myndighetene anledning til et brudd eller konflikt av noe slag. Martinau kom da tilsynelatende raskt under kritikk fra eget hold. La oss her ta Wahlströms fremstilling:

Martinaus odiplomatiska iver att uppsnappa politiska nyheter gjorde honom snart nog misstänkt i den dansk-norska regeringens ögon. Hans långrandiga depescher, som icke hade något annat än societetsskvaller att leva på, måste för övrigt snart ha tråkat ut Gustav III, som satte värde på spiritualitet även inom diplomatien.⁴¹⁷

Belegget for dette er et brev sendt til Martinau på nyåret 1788. Vi må imidlertid først to måneder tilbake i tid. I en rapport til Gustav III datert 3. november 1787 fremgår det at Martinau har blitt advart om at interessante nyheter fra Christiania er blitt innrapportert til Stockholm; ettersom de ikke har kommet fra Kongens utsending er det blitt uttrykt bekymring for at Martinau ikke er årvåken nok:

Je supplie tres humblement Votre Majesté de revenir la dessus. J'ignore je l'avoue, en ce moment encore qu'elles peuvent etre ces nouvelles si interessantes, a moins que ce ne soyent de ces subtiles qu'on ne decouvre qu'autant qu'on a une oreille a soi dans les cabinets. Je le repete, rien ne transpire ici ni d'ici surtout.⁴¹⁸

Martinau forsikrer at ingenting av betydning skjer uten at han snapper det opp og rapporterer det. Dette var vanskelig, fortsetter Martinau, fordi byen ikke bare ved sine kommunikasjoner var som det forfrosne Sibir:

---

⁴¹⁵ Rian 1995, s. 204.

⁴¹⁶ Jägerskiöld 1957, s. 308.

⁴¹⁷ Wahlström 1914, s. 138.

⁴¹⁸ «Jeg ber meget ydmykt Deres Majestet om å vurdere denne saken på nytt. Jeg kjenner ennå i dette øyeblikk ikke til, må jeg innrømme, hva de skulle kunne være, disse så interessante nyhetene, med mindre det skulle være av disse subtile nyheter som man ikke avdekker med mindre man har et eget øre i kabinettene. Jeg gjentar, ingen ting merkes/ lekker ut her, spesielt ikke noe som har utspring her.» Martinau til Gustav III, 03.11.1787, i MS 24 KA, RA.

Lui-conque y a vu une fois de l'année les a qualiment tous vu. La charme de l'humanite, La variation, y est inconue, fort peu des habitants y sont aiguillones, sur les objets politiques ils lisent froidement une gazette, et voyent sans etonnement le miracle de le Siecle, que la leurs Cavallerie prussiene prend de villes en Holland, et que leurs huzards s'emparent d'une Fregatte. Le moyen d'etre instruit par la conversation des gens de cette trempe. Rien ne les anime si ce n'est du Personel.⁴¹⁹

Martinau forsikret om at han fremdeles var årvåken, og han til tross for hans nye omgivers sterilitet «om mulig skal slå gnister av disse istappene».⁴²⁰ Forøvrig er dette et eksempel på at Martinaus nettverk faktisk kom til konkret nytte i Christiania. Den som i dette tilfellet hadde «alarmert» ham om de interessante nyhetenes ankomst til Stockholm var «a ce sujet Mon frère Peyron» – altså en av Martinaus svogere, trolig den samme Claes Bartholomeus.⁴²¹ Hva nyhetene gjalt er ikke sikkert, men det er nok tenkelig, som Nielsen resonnerer, at Manderfelt har vært kilden og at det kan ha angått arveoppkjøret etter greven.⁴²²

På nyåret 1788 har Martinau igjen fått noe som kan tolkes som en advarsel, og i så fall i motsatt retning: i november var han ikke årvåken nok, og nå, kan det virke som, er han for ivrig. Lydia Wahlström refererer ihvertfall til hvordan en ikke navngitt svensk diplomat da skal ha gitt ham det råd «att icke ha för brottom "att etablere sin reputation. Konungen vet nog, att Kristiania ej kan fournera nouvelles som Paris och London"». ⁴²³ Hvis det er dette Martinau henviser til i et brev datert 26. januar 1788, så er det grunn til å stille det i et litt annet lys:

N'aprehende rien de mon Noviciat, ou come Vous L'appelez, ma jeunesse Consule diplomatique, mon age effectif la tempere, et si je me plains, d'etre reduit a une folie d'inactivité, c'est nullement par un vain depot de ne pouvoir pas briller, mais bien de la gene d'un cercle trop etroit a L'etende de tout mon zele pour le service du Roi, a l'honneur du quel je voudrais contribuer par le sincère Meme de ma Vie. ⁴²⁴

Martinau takker avsenderen, som trolig er statsekretær von Asp, for sitt brev og for deres lange vennskap, «il y a déjà 20 ans passés». Temaet er forøvrig at Martinau opplever å ha lite å gjøre, og at det er blitt uttrykt bekymringer for at han skal bli overivrig. Kanskje nettopp av

---

⁴¹⁹ «Hvem som helst som har sett [stedet] en gang i løpet av året har så godt som sett alt. Menneskehetens sjarm som er mangfold, er der ukjent, ytterst få av innbyggerne anstrenger seg i den retning, om politiske saker leser de uengasjert i en avis, og ser uten forbauselse på Århundredets mirakel, at deres prøyssiske Kavaleri tar byer i Holland, og at deres husarer bemektiger seg en Fregatt. Muligheten for å skaffe seg kunnskap gjennom samtale med mennesker av dette kaliber [er ikke-eksisterende]. Ingenting får dem til å livne opp om det ikke er Personlige saker.» Martinau til Gustav III, 03.11.1787, i MS 24 KA, RA.

⁴²⁰ «Votre Majesté voudra bien etre persvadé que j'ai L'œil et L'oreille au guet pour son service, et que malgré la sterilité du lieu je tirerais des etincelles de ces glaçons s'il est possible m'etant avec le zele le plus ardent [...]». Martinau til Gustav III, 03.11.1787, i MS 24 KA, RA.

⁴²¹ «din undersått, min bror Peyron». Claes Bartholomeus ble som nevnt ansatt ved hoffet.

⁴²² Nielsen 1877, s. 78-79.

⁴²³ Det har dog ikke lyktes meg å finne dette brevet hun siterer fra. Wahlström 1914, s. 138.

⁴²⁴ «Frykt ikke [uheldige utslag av] min Nybegynnerstatus, eller som De kaller Den, min ungdommelige diplomatiske Konsulverdighet, min alder modererer den effektivt, og dersom jeg beklager meg over å være henvist til en tåpelig uvirksomhet, skyldes det alldeles ikke en forfengelig skuffelse over ikke å kunne briljere, men vel besvær over et for trangt rom til å utbre hele min flid i Kongens tjeneste, hvis ære jeg oppriktig ville bidra til Selv med mitt Liv.» M til «Monsieur» (trolig von Asp), 26.01.1788, i MS 24 KA, RA.

den grunn? Martinau forsikrer i hvert fall om at så ikke er tilfelle. Oppfordringen Wahlström siterer kan for den saks skyld ha vært sagt som for å berolige Martinau i hans eventuelle bekymringer for ikke å snappe opp alt, slik han var blitt advart om noen uker tidligere. At dette skulle være kritikk grunnet på at Martinau gjennom sin «odiplomatiska iver» i løpet av så kort tid skulle ha «tråkat ut» kongen med sine «långrandiga depescher»,⁴²⁵ virker ikke opplagt. Det er i hvert fall grunn til å moderere Wahlströms syn.

Deretter gleder Martinau mottakeren, som trolig er von Asp, med en livlig beskrivelse av forberedelsene til det kommende prinsebesøk, deriblant den borgergarde som ble satt i stand:

Nous sommes ici en temps, de foire qui n'offre rien, sinon le comique de voir les Bourgeois mener la garde, nuances de toutes les couleurs. On diroit, a les voir, la ville en grand danger, et qu'en consequence on auroit indistinctement, fort a la hate, affablé ces Messieurs, grands et petits d'une bandouliere et d'un fusil.⁴²⁶

Ikke overraskende gjør Nielsen et stort nummer av dette. Å slik gjøre borgergarden til latter var det liten grunn til: «Da forrige århundredes moder ikke udmærkede sig ved den ensformighed, som er særkendet for vor tids sorte dragt, måtte synet af et således udstyret miliært korps vække en fremmed tilskuers munterhed.»⁴²⁷ Nielsen er brydd med Martinaus holdning. Christiania var en liten by og det var nesten 40 år siden den sist hadde fått kongelig dansk besøk:

Martinau optræder i sine rapporter fra denne tid gjerne som den overlegne mand i sit forhold til sine nye omgivelser, uagtet riktignok disse samme rapporter frisk væk lever beviser for, at hans store tanker om sin egen dyktighed og overlegenhed ikke vare aldeles berettigede.⁴²⁸

De «beviser» han sikter til er altså de her nevnte oppfordringer, eller kritikk om man ønsker det, som kom fra eget hold.

Martinau utdyper videre om denne bekymringen for hans iver i en rapport til kongen av 9. februar 1788. Han skriver at han nå kan uttrykke seg mer fritt, siden en svenske ved navn Boye «qui a obtenu sa grace» var reist ut av landet.⁴²⁹ Boye fikk et reisepass til Karlskrona to dager tidligere ifølge Martinaus journal – nok et eksempel på at myndighetenes

---

⁴²⁵ Wahlström 1914, s. 138.

⁴²⁶ «På denne tiden har vi her et marked som ikke gir noe, om ikke komikken ved å se Borgergarden med alle dens fargenyanser. Man skulle tro ved å se dem at byen var i stor fare, og at man derfor uten persons anseelse og i stor hast hadde begunstiget disse Herrer, store og små, med et bandolær og et gevær.» Martinau til «Monsieur», 26.01.1788, i MS 24 KA, RA.

⁴²⁷ Nielsen 1877, s. 88.

⁴²⁸ Nielsen 1877, s. 88.

⁴²⁹ «Le depart d'un Suedois nommé Boyé, qui a obtenu sa grace, me fournit l'occasion de m'expliquer librement sur differents points». Martinau til Gustav III, 09.02.1788, i MS 24 KA, RA.

overvåkning begrenset hva han skrev.⁴³⁰ Her henviser han til et brev fra von Asp av 4. januar, som antyder at kilden til kongens bekymring er ministeren i København, samt at «Deres Majestets interesse var at jeg skulle unngå å gi den aller minste grunn for tvil med hensyn til Deres Majestets sanne hensikter, som er oppriktig for en nær og uinnskrenket allianse.»⁴³¹ I likhet med de ganger tidligere da det ble reist motforestillinger mot Martinau, har det slått an noen strenger hos ham. Martinau begynner lakonisk: «Que je suis suspecte a la Cour de Copenhaguen est presentement une nouvelle usée.»⁴³² Og videre:

Je le fus déjà du moment de ma nomination, sans avoir encore paru ici. L'objet de cet établissement saute aux yeux a de bien moins clarvoyants qu'a ceux du Ministère d'un Etat, et qui plus est, d'un Etat, qui, come celui-ci, par la faiblesse*, outre* la defiance, mais si l'Avis contient que j'y au doné lieu je puis saintement protester contre. Dans la circonstance presente, il seroit bien gauche d'agir autrement que come Conciliateur entre les deux nations, cela tombe sous les Sens du plus petit Consul comme du plus grand Ambassadeur ou Ministre quelconque.⁴³³

Martinau var som tidligere snar med å forsvare sin grunn, og unnlater ikke å subtilt lange ut mot ministeren i København, d'Albedyhll – han som var andremann i rang under ambassadøren, men enn så lenge Gustav IIIs betrodde mann ved den svenske legasjonen.⁴³⁴ Hvis kritikk har kommet fra København på nyåret 1788 så er det kanskje også grunn til å minnes hvem som nylig var ankommet dit. Martinau forsikret nok en gang at han ikke på noen måte skulle skade arbeidet for en allianse med danskene – men noen tro på at det ville lykkes, annet enn ved guddommelig hjelp, hadde han heller ikke:

Si je me suis plains, qi'il n'y a point de prise a mon zeles, c'est plus une manière de dire qu'une preuve que je cours indiscretement apres les nouvelles: J'ignore point qu'il y a autant de merité a contenir son zeles a propos, que de le mettre en jeu au besoin. Votre Majesté peut donc etre bien persvadé que je ne nuirai point au grand œuvre de L'alliance. Dieu veuille y doner sa sanction, mais sans ce puissant moyen, j'en doute, car ils n'ont pas le courage de recouer le joug moscovite.⁴³⁵

---

⁴³⁰ *Diarium 1787-88-89*, «Generalkonsul J.C. Martineau», *Diplomatica Danica*, 447, SRA

⁴³¹ «l'interet de Votre Majesté etoit que, j'evitasse de doner le plus leger motif de doutes sur les vraies intentions de Votre Majesté, qui sont sincerement pour une alliance intime et sans restriction.» Martinau til Gustav III, 09.02.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, i MS 24 KA, RA.

⁴³² «At jeg er mistenkelig for Hoffet i København er på dette tidspunkt en gammel nyhet.» Martinau til Gustav III, 09.02.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, i MS 24 KA, RA.

⁴³³ «Jeg var det allerede på det tidspunkt jeg ble utnevnt, uten ennå ha vist meg her. Hensikten med opprettelsen av denne stillingen er åpenbar for langt mindre klarsynte personer enn de i en Stats Ministerium, desto mer i en Stat som denne, med sin svakhet og [derav følgende] mistroiskhet. Men dersom rapporten hevder at jeg har gitt grunn for mistanken, kan jeg hellig protestere mot det. I den nåværende tilstand ville det være svært klønete å handle annet enn som Forsoner mellom de to nasjonene, det er åpenbart for den minste Consul, som for den største Ambassadør eller hvilken som helst Minister.» Martinau til Gustav III, 09.02.1788, i MS 24 KA, RA.

⁴³⁴ Lars Benzelstiernas plan om å brenne ned den russiske flåten i København 1789 felte d'Albedyhll, som skapte diplomatiske vansker ved å forsøke å hjelpe sin venn Benzelstierna.

⁴³⁵ «Hvis jeg har beklaget meg over at det ikke er noe å gripe fatt i for min tjenesteiver, så er det mer en talemåte enn et uttrykk for at jeg løper åpenlyst etter nyheter: Jeg er alldeles ikke ukjent med at det er like fortjenstfullt å holde tilbake sin iver når det kreves, som å utfolde den når det behøves. Deres Majestet kan derfor være fullstendig overbevist om at jeg på ingen måte skal skade det store arbeidet for Alliansen. Måtte Gud gi det sin

Slik, med påpekninger om å være «asséz surveillant», men ikke for ivrig, fortsatte Martinau sitt arbeid. Martinaus ulike roller måtte skape ulike forventninger til hvordan hans oppdrag skulle løses – det er likevel Gustav IIIs endrede utenrikspolitiske planer som fremstår som avgjørende i dette tilfellet. Behovet for pålitelig informasjon var fremdeles viktig, men Martinau måtte fremfor alt ikke mistenkeliggjøre seg selv. Her er det vanskelig å ikke gi Martinau et poeng i at han allerede ved utnevnelsen var mistenkt, kanskje også at det måtte være åpenbart «for langt mindre klarsynte personer enn de i Ministeriet». I København trodde man nok ikke at det var for å sikre svenske handelsinteresser at Martinau hadde dukket opp i Christiania. At danskene ikke hadde «mot til å riste av seg det moskovittiske åket», som han uttrykte det, fikk han rett i. Og med det ble Martinau for alvor en del av et politisk spill mellom de to nordiske statene.

Teater og tyttebær – Martinau som politisk termometer

Martinaus rolle som en brikke i det diplomatisk spillet mellom Sverige og Danmark bør med i fortellingen om hva han utrettet i Christiania. Hvis utenrikspolitikk ofte kan arte seg som kommunikasjon mellom stater, så var med generalkonsulatet en ny kanal på plass i kommunikasjonen mellom de to hoffene – og til kretsen i Christiania. Om dette har Leira og Neumann et fornuftig syn:

Aksepten for den åpenbare politiske virksomheten synes å ha variert med graden av frykt for svensk aggresjon, med avslappet holdning i rolige tider og tilstramming når spenningen var høyere. I dette minner holdningen til Martineau om staters vanlige holdning til fremmede diplomater.⁴³⁶

Slik kan vi følge Martinaus aksept i sine nye omgivelser som en indikator på forholdet mellom de to statene. Kronprins Fredrik la ut på sin reise i Norge fra juni til august 1788. Allerede i slutten av mai kom prins Karl av Hessen til Christiania. Til festmiddagene som da ble avholdt var også Martinau invitert, og later til å ha blitt oppvartet på beste vis. Da kronprinsen ankom Fredrikstad i juni var Martinau tilstede, og ble kalt til prinsens telt for å samtale om Gustav III. Martinau fulgte så følget til Christiania der de ankom 30.juni. Både Martinau og en svensk legasjon bestående av generalen Johan Didrik Duvall og kammerjunkereren Borgenstjerna deltok på en rekke middager med prinsene og Christianias sosietet. «Toute La legation Suedoise, et moi batard y exprés, dine aujourd'hui chez son

---

støtte, men uten dette kraftige middel, tviler jeg på at det kan lykkes, for de har ikke mot til å riste av seg det moskovittiske åket.» Martinau til Gustav III, 09.02.1788, RA.

⁴³⁶ Leira og Neumann 2006, s. 471.

Altesse Royale» skriver Martinau 26. juli til en av statssekretærene.⁴³⁷ Legasjonens oppdrag var å gjøre et siste forsøk på å overtale kronprinsen til svenskenes sak – altså å få danskene til å la være å stille en støttende hær til Russlands disposisjon i den kommende krig, ved å overbevise om at det var russerne som tvang den frem – noe de ikke lyktes i.⁴³⁸ Martinaus beskrivelse av seg selv som en diplomatisk bastard vitner om en selvbevisst oppfatning av hans egen blandete rolle. Bak dette og lignende utsagn⁴³⁹ skjulte det seg trolig en frustrasjon over at han ikke hadde tilstrekkelig rang når han slik ble satt i situasjoner som passet en diplomat – uten at han mistet sin humoristiske sans av den grunn.

På svensk side hadde imidlertid Gustav IIIs russiske krig begynt allerede før kronprinsen ankom Christiania. Kongen hadde seilt fra Stockholm 23. juni – samme dato som Gustav II Adolf reiste til Trettiårskrigen.⁴⁴⁰ Fra første stund gikk ikke krigen etter planen.⁴⁴¹ I sin base på Kymmenegård mottok Kongen nyhetene om mytteri i egne rekker 13. august – en gruppe finske offiserer hadde erklært krigen ulovlig og innledet forhandlinger med fienden.⁴⁴² Ti dager senere sendte Martinau et brev til kongen som levnet liten tvil om hva som ville skje fra dansk side:

Tout ce dont j'ai déjà eu L'Honneur de rendre compte a Votre Majesté dans mes precedents, subsiste toujours, et n'ai rien a en retrancher, sinon mes conjectures, un peu adoucies par la conversation d'un homme mieux instruit, que moi, de ce qui le passe dans le monde politique. Il me dit que Votre Majesté avoit déclaré, ne point regarder comme une rupture, Lorsque La Cour de Danemarck accorderoit ses auxiliaires selon L'Exacte teneur de son traité avec la Russie, pour agir de concert et en meme lieu que cette Puissance, mais que la guerre seroit sensée déclarée en moment de la transgression de ce traité en quelque point, et que les troupes Danoises formeroient un corps d'Armée separé pour contraindre Votre Majesté a une diversion.⁴⁴³

Også en ordre om samling av norske tropper var vedlagt, hvis stil og ordlyd «marque L'attente d'une guerre prochaine.»⁴⁴⁴ På dette tidspunkt var imidlertid det dansk-norske bidraget til

---

⁴³⁷ «Hele Den Svenske Legasjonen, og meg, bastarden, ekspisitt invitert, spiser ikveld hos hans Kongelige Høyhet.» Martinau til «Monsieur», 2607.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴³⁸ Jägerskiöld 1957, s. 316.

⁴³⁹ Jf det siterte brevet av 09.02.1788 der han henviser til den største ambassadør og den minste konsul (plus petit Consul)

⁴⁴⁰ Dette var ikke den eneste måten Gustav III iscenesatte seg selv denne dagen. Blant annet skal han ha vært ikledd «historiserande kläder»: en jakke brodert som Gustav II Adolfs, Karl XIIs hatt og Karl XIIIs sverd. Se Tandefelt 2008, s. 253-254; Lönnroth 1986, s. 165.

⁴⁴¹ Jägerskiöld 1957, s. 318-320.

⁴⁴² Lönnroth 1986, s. 174.

⁴⁴³ «Alt som jeg så langt har hatt Æren av å rapportere om til Deres Majestet i mine tidligere [brev], er fortsatt gyldig, og jeg har ingenting å trekke fra, om ikke mine slutninger, nå noe moderert gjennom samtale med en mann bedre innsatt enn meg om hva som foregår i den politiske verden. Han forteller meg at Deres Majestet hadde erklært - i det han slett ikke så det som et brudd, Når Det Danske Hoff gikk med på å yte hjelp etter den nøyaktige ordlyd i sin traktat med Russland - for å handle i forståelse med og på samme [sted] som denne Makt, men at krigen trolig ville bli erklært i det øyeblikk denne traktaten ble brutt på noe punkt, og at de Danske troppene ville utgjøre en egen Stridsenhet for slik å tvinge Deres Majestet til en omgående bevegelse.» Martinau til Gustav III, 23.08.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁴⁴ «hvis stil tyder på Forventning om en kommende krig.». Martinau til Gustav III, 23.08.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

krigen allerede bestemt. Den danske regjeringens deklarasjon den 19. august nådde Gustav III før Martinaus brev. En rapport fra Manderfelt som ankom Kymmenegård 20. august i indikerte det samme. I brevet fra Manderfelt, det første han sendte fra København, datert 5. august 1788 melder han blant annet at han har sendt brev til Martinau for å advare mot kommende dansk kapervirksomhet, anført av hans svoger – men for sent til at noe kunne bli gjort med det. Brevet vitnet om at man i Danmark forberedte seg på krig.⁴⁴⁵ Gustav III hadde imidlertid i brev allerede 15. og 16. august beordret de vedkommende ansvarshavere å forberede seg for et dansk angrep – blant annet fikk Toll den utfordrende oppgave å sette Skåne i forsvarsberedskap uten penger.⁴⁴⁶

På norsk side var Christiania preget av forberedelser på det kommende felttoget. Med det kom tilløp til en omstridt posisjon for Martinau. De følgende ukene har Martinau anvendt kurerer for å få posten trygt frem, flere ganger ved å sende sekretæren Bromell til Strömstad. I en rapport av 12. september skrev Martinau at forberedelsene vitner om at krigen er nært forestående, at det går rykter i byen om at der er svenske spioner utkledd som kvinner, at svenskene i byen overvåkes nøye, at noen har blitt fengslet uten grunn og at han forsøker å bistå disse.⁴⁴⁷ Med rapporten sendte han også kart over Norge. Dagen etter ble imidlertid Bromell stanset ved tollene i Svinesund av tollbetjenter «som igenom en då tilstådes varande Enspännare»⁴⁴⁸ ifrån Herr Geheime Rådet Scheel hade ärhållit förnyad befallning att undersöka alle resandes och förnämligen mina Saker», forteller Bromell i et brev sendt fra Strömstad dagen etter. «Man ville då genast hafwa öpnadt den Rullen, hvaruti Land-Chartorne äro, och som med General Consulat Sigillet var förseglad.»⁴⁴⁹ Bromell forteller at kommandanten på Fredriksten festning og flere offiserer kom til og at posten deretter ble åpnet og nøye opptegnet. Under «oändeliga Complimenter» hadde de etter Brommels gjengivelse beklaget at slikt var nødvendig «i dessa Chritiska tider, som orden lydde, at förfara emot mig så aldeles emot deras vilja».⁴⁵⁰ At stiftamtman Skeel har fulgt nøye med på Martinaus virksomhet virker sannsynlig.

Samme dag som Bromell sendte sitt brev fra Strömstad ankom kronprins Frederik og prins Karl til Christiania. Dagen etter har Martinau truffet prins Karl. I sin neste rapport refererer generalkonsulen en del av samtalen dem imellom, som sier noe om hvordan

---

⁴⁴⁵ Fröding 1901, s. 78-79.

⁴⁴⁶ Lönnroth 1986, s. 174-175.

⁴⁴⁷ Martinau til Gustav III, 12.09.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁴⁸ En «i uppdrag av icke (nödvändigvis) militär karaktär använd tjänare; särsk.: ridande (post)bud, kurir; stadsvakt l. -betjänt». «Enspännare», SAOB.

⁴⁴⁹ Bromell til «Kongl secretaire» (von Asp trolig), Strömstad 13.09.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁵⁰ Bromell til «Kongl secretaire» (von Asp trolig), Strömstad 13.09.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

danskene betraktet sitt bidrag på russisk side.⁴⁵¹ Det var utelukkende som støttetroppe de skulle betraktes – man snakket ikke om en krig mellom Sverige og Danmark. Prinsen forsikret at de to hoffene ville forbli venner «car les 12/m auxilliers ne seront pas excédés d'un seul homme et doivent etre regardés come des Russes.»⁴⁵² Martinaus svar var sardonisk: «Dieu ne plaise, car a leur instar ce seroit par la feu et la devastation.»⁴⁵³ Martinau presset videre, og spurte prinsen hva som ville skje med disse 12000 russere hvis en svensk hær foretok et innfall i Norge. «Je n'entre point dans ces discussions, suffit», svarte Karl, «je le repete, nous entrerons en Suede comme des amis.»⁴⁵⁴

Den samme dag som Martinau sendte sin rapport rykket den norske hæren inn i Bohuslän, om enn snarere i underkant av 9000 mann. Den noe besynderlige situasjon som da oppsto var at Martinau fikk følge i kjølvannet av det norske felttoget og rapportere fra de norske leirene på svensk side. Han ble av Gustav III anmodet om å få i stand et møte med prinsene. Hans tilstedeværelse ser ut til å ha vakt irritasjon, men han fikk like fullt bli. Siden danskernes bidrag til krigen ble definert som russiske støttetroppe, var det nå danskene som ønsket å holde fiendtlighetene mellom de to nordiske statene i sjakk. Prins Karls ord om at de rykket inn i Sverige «som venner», var passende i den forstand at krigen gikk bedagelig for seg, selv til å være en 1700-talls-krig. Etter trefningen ved Kvistrum bro 29. september, marsjerte troppene til Göteborg, men sluttet under britisk press, våpenhvile allerede 9. oktober. 11. november hadde de siste troppene trukket seg tilbake over den norske grensen. Svenskenes navn på krigen, «Teaterkriget», er således ikke helt upassende.

Samme interesse for å holde på det gode naboforhold hadde ikke lenger Gustav III. I Sverige ildnet han opp folkelig motstand mot den danske hær som da sto utenfor Göteborg. Ved en slags historisk ironi ble en kiste med kirurgiske redskaper funnet på en kapertatt transportbåt og fremvist på svensk side som danske torturredskaper. For den gamle feltskjæren Martinau var ikke dette holdbart. I slutten av november skriver han til kongen at han umiddelbart «rejeté cet execrable propos, inventé par des misérables, tant de leur cote, que du notre, qui croyent ne devoir rien decouvrir que d'infame en leurs enemis.»⁴⁵⁵ Samtidig

---

⁴⁵¹ For ordens skyld må dette leses med forbehold, men «det må vel i hovedsagen gengive begge de talendes mening», som Nielsen sier. (At den imidlertid er mindre troverdig fordi «den er nedskrevet 10 dage efter» er ikke like imponerende kildekritikk.) Nielsen 1877, s. 147.

⁴⁵² «for antallet av de 12 tusen støttetroppene vil ikke overskrides med en eneste soldat, og de må derfor betraktes som russere.» Martinau til Gustav III, 24.09.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁵³ «Gud forby, for med deres forbilde ville det bli ved ild og ødeleggelse.» Martinau til Gustav III, 24.09.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁵⁴ «Jeg går ikke inn på disse diskusjoner, det holder, jeg gjentar, vi rykker inn i Sverige som venner.» Martinau til Gustav III, 24.09.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁵⁵ Martinau til Gustav III, 21.11.1788, i MS 24, KA, RA.

kunne Martinau lene seg på sin feltskjærserfaring da han innrapporterte den andre følgen av felttoget: den død og elendighet som fulgte de norske troppene i etterkant. Martinau skrev at han hver dag så to eller tre lik bæres forbi sine vinduer, og beskrev den dårlige skikk et hospital i Fredrikstad befant seg i.⁴⁵⁶ «Tyttebærkrigen» er som kjent noe av en eufemisme da en tredel av soldatene som hadde krysset grensene omkom. Opp mot 3000 soldater lå enten døde igjen i Bohuslän eller i sykehusene i Fredrikstad.⁴⁵⁷

Formelt var det i november fremdeles våpenstilstand mellom de to partene, men det var usikkert om det ville bryte ut nye fiendligheter. Grunnlaget for Martinaus stilling var dermed endret. Stiftamtmann Skeel ba nå generalkonsulen om å fjerne seg fra byen. «La glace est rompue», skrev Martinau til Gustav III 8. november, men unnlot å følge stiftamtmannens anmodning.⁴⁵⁸ En høflighets- og irritasjonspreget brevveksling mellom dem begynte. Martinau sendte kopier av korrespondansen til sine overordnede, og Skeel har trolig gjort det samme. Skeel insisterte på at han hadde sikre opplysninger om at konsulen hadde innhentet opplysninger som siktet til å skade hæren, at Martinau hadde gått ut over sitt mandat og at han derfor måtte forlate byen. Martinau mente at han bare kunne tilbakekalles av sin egen konge, og at den «russiske» hær ikke kunne være «hellig» for ham. Av Gustav III fikk han bifall for sin strategi og instruks om ikke å forlate byen. 27. november skrev stiftamtmannen til Martinau om det som nok var den utløsende årsak – at den danske konsulen i Göteborg var blitt kastet ut. Martinau forlot ikke byen, men kunne nå rapportere at han var blitt *persona non grata* og at det nå var ytterst få hus som ønsket ham velkommen. Trolig ønsket man ikke fra danske myndigheters side å gi noe ytterligere påskudd til å forverre forholdet mellom de to statene ved å utvise Martinau. Han fikk bli, men da Martinau i mars henvendte seg til Skeel angående et legitimt konsulspørsmål, fikk han til svar at stiftamtmannen ikke kjente noen svensk generalkonsul i Norge.⁴⁵⁹

Den usikre situasjonen varte gjennom året 1789. I mars ble svensken Lars Benzelstiernas planer om å brenne ned russiske orlogsskip i København avslørt. Etter noen dagers klappjakt, der russiske soldater skal ha forsøkt å storme ministeren d'Albedyhlls hjem etter å ha satt fyr på nabohuset, meldte denne såkalte «eventyrer» seg for Københavns politiet 5. mars. Hvis planen lyktes hadde hele København ifølge Nielsen «efter al sandsynlighed have gået op i luer», noe som utelukkende vekket «den sterkeste harme» i alle og enhver – med

---

⁴⁵⁶ Nielsen 1877, s. 192-193.

⁴⁵⁷ Evensen 2001, s. 17, 114-115. Evensen minner om at dødeligheten var høy i sammenliknbare felttog på 1700-tallet. Det samme antallet skal ha omkommet i et felttog i Mecklenburg i 1762.

⁴⁵⁸ Martinau til Gustav III, 08.11.1788, i MS 24, KA, RA.

⁴⁵⁹ Nielsen 1877, s. 209.

Martinou som eneste unntak.⁴⁶⁰ Samtidig pågikk en riksdag i Sverige, som var preget av rabalder – Gustav lot en gruppe av sine argeste motstander i adelen arrestere – og endte med at Kongen tvang igjennom utvidede fullmakter til seg. Det er opplagt at dette ikke bedret stemningen.

En endring kom først i august. Martinou var da brått tilbake i det gode selskap, markert med middag hos stiftamtmanden, deretter hos andre embedsmenn. Årsaken til den endrede stilling var at Danmark nå etter forhandlinger hadde gått inn i en nøytral stilling i krigen. Bernstorff ga i begynnelsen av august uttrykk for å ha vært svært tilfreds med den «neutralité reciproque» han der hadde insistert på.⁴⁶¹ I slutten av måneden skrev Bernstorff til stiftamtmanden at nå «kunde man igen erkende hr. Martinou for general-konsul, men derfor ikke tilstå ham større grenser, end han som sådan tilkommer.»⁴⁶²

Det samme mønsteret gjentok seg da krigsfrykten igjen steg mot høsten 1791 og man både på svensk og dansk side rustet opp. Martinou bemerket at hans «politiske termometer» hadde nådd frysepunktet.⁴⁶³ Igjen ga han uttrykk for at han ikke hadde den samme aksept i miljøet. I september reiste Martinou til Moss der Bernt Anker hadde invitert en rekke embedsmenn til noen dagers selskap ved jernverket sitt. Martinou fryktet at politiske årsaker lå bak, og avla derfor selv et besøk. Martinou var forbauset over den varme mottakelsen, skriver han til Gustav III 26. september. Og etter brevet å dømme har han fått mye informasjon om forsvarstilstanden, de rustninger man foretok og at man fryktet nye krigsplaner fra svensk side.⁴⁶⁴ Gustav III reagerte med å instruere Martinou i å forlange svar fra stiftamtmanden på hensikten med rustningene. Trolig har han bedt sine utsendinger i København gjøre det samme. Resultatet ble at Moltke fikk rettet sterk kritikk fra regjeringen for at embedsmennene syntes å ha hatt en lemfeldig omgang med sensitiv informasjon. Og Moltke forsvarte seg:

[...] han blev 2 dage hos oss; ikke et uangenemt Ord er ham sagt, ikke *souçon* af Ubehageligheder, ikke Skin engang af Plan til at fornærme, støde eller fortrædige ham; hunderte og tusinde Gange har man i Selskaber spøgt med Mart. Om hans Konges store Lyst at føre Krig for at gjøre sig et udødelig navn og han, som ikke fattes Forstand og Fiinhed, har altid vidst at give passende Svar; at saadant ogsaa kan da være bleven sagt, er muligt, men jeg har ved Gud! ikke hørt det.⁴⁶⁵

---

⁴⁶⁰ Nielsen 1877, s. 205.

⁴⁶¹ Holm 1868, s. 84.

⁴⁶² Nielsen 1877, s. 221.

⁴⁶³ Nielsen 1877, s. 278-279.

⁴⁶⁴ Martinou til Gustav III, 26.09.1791, oversatt i Nielsen 1877, s. 290-293.

⁴⁶⁵ Moltke til von Bülow Christiania 22.10.1791, I Daae 1864, s. 74.

Av Moltke fikk Martinau et høflig svar som omgikk problemstillingen. Også dette ble stiftamtmanden kritisert for:

Af ditt fiere Brev ser jeg, at du er av de Tanker, jeg har gjort meg vel meget av G.Cons. Martineau, og Grev Bernstorff skriver mig, at jeg slet ikke burde ved Brev have svart ham. Jeg vidste meget vel beste Ven, at en Consul slet ikke har med Politiquen at bestille, og at han ikke bør gaae udenfor Handelens Grændser, men her ere mine Grunde, hvorefter jeg i dette Tilfælde besteme mig.⁴⁶⁶

Moltke mente det ville vært upassende å nekte Martinau svar, særlig nå som den høytstående svenske embedsmannen Adlersparre var ankommet byen som kurér til Martinau. Han hadde også vært bekymret for hvordan en avfeining ville blitt fortolket av Gustav III, som Moltke «vidste fik Brevet at see».⁴⁶⁷ Nok en gang var det de ytre forhold som styrte Martinaus posisjon, og han var så visst ikke uten påvirkning som kongelig utsending. Selv om embedsmennene ikke ville behandle Martinau som diplomat, så var det ikke alltid til å unngå.

I skyggen av revolusjonen – Martinau om misfornøyde nordmenn

«Detta sekelslut är revolutionernas epok», skrev Gustav III til sin venn, Evert Wilhelm Taube, 29. desember 1789, «Jag hoppas, att vi har vår kris bakom oss.»⁴⁶⁸ Gustav III hadde ihvertfall rett når det gjaldt revolusjonenes betydning. Han hadde endog stått for en egen et halvår tidligere, selv om det neppe var den han siktet til. «Det jäser också i Danmark, och i Norge råder utan tvivel viss oro», fortsatte han, «Det konungadömet kommer förr eller senare att frigjöra sig från Danmark.»⁴⁶⁹ Kilden til oppfatningen om forholdene i Norge var etter alt å dømme Martinau.

Allerede i sin første rapport 30. juni 1787 hadde Martinau berørt temaet misnøye i befolkningen. På et bedre grunnlag kunne han rapportere inn en noe grundigere analyse av forholdene i byen i et brev 5. januar 1788:

Il y a dessus un conflit entre les gens qu'on distingue si bien chez nous par *styrande* och *lydande*. Ces premiers éloignés des regards de L'Administration oppriment les derniers. Ces cij donc desirent L'Arrive du Prince, ceux la au contraire la redoute. En attendant on se leure [sic]: on se dispose aux plaintes d'une part, et de l'autre, a la defense. Il y a parmi le Peuple une effervescence marquée, qui n'eclate pas, par le seul espoir d'un changement prochain.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Moltke til von Bülow Christiania 22.10.1791, I Daae 1864, s. 76.

⁴⁶⁷ Moltke til von Bülow Christiania 22.10.1791, I Daae 1864, s. 76.

⁴⁶⁸ Gustav III til Evert Wilhelm Taube, 29.12.1789, Haga, i 1992, s. 378.

⁴⁶⁹ Gustav III til Evert Wilhelm Taube, 29.12.1789, Haga, i 1992, s. 378.

⁴⁷⁰ «Det er i dette anliggendet en uenighet mellom de som man karakteriserer så godt hos oss med *styrande* och *lydande*. De første er langt unna Administrasjonens blick og undertrykker de senere. De siste ønsker altså at Prinsen skal Komme, de andre frykter det derimot. I mellomtiden knytter de [styrande] de andre til seg med falske [forventninger]: man har på den ene siden tilbøyelighet for klager, på den andre for forsvar. Blant Folket er det en tydelig uro, som [imidlertid] ikke bryter ut, ene og alene på grunn av håpet om en kommende endring.» Martinau til Gustav III, 05.01.1788, i MS 24 KA, RA.

Martinau mente at de «styrande», altså embedsmennene, fryktet kronprins Frederiks besøk siden dette kunne svekke deres maktgrunnlag og at «folket», som nok bør forstås som byens borgere i denne sammenheng, da skulle få anledning til å rette sine klager direkte til ham. Uroen brøt ikke ut fordi man ventet og håpet på en endring:

L'interet des Gens enpuissance est au contraire le maintien des choses sur le pied qu'elles sont acutellement: aussi quoiqu'ils frondent pitoyablement le Gouvernement, ils seroient cependant bien fachés d'en avoir un autre. Je n'en est pas de meme de la multitude. Un Bourgeois, un peu a son aise s'erige en opresseur de ses semblables plus faibles, non pas tant par une svite naturelle de la Superiorité en fait de richesse, mais par L'imprudence avec laquelle il ose impunement tout risquer. Aussi n'y a-t-il pas quatre Personnes qui, dans cette Ville au moins, soyent lieés de bonne amitié. Jusqu'aux Officiers de La garnison s'entredetestent. On les voit rarement ensemble, et separés, ils medisent L'un de L'autre. Ils ne sont d'accord, que pour mepriser les autres Etats et de s'enorgueillir du leur: faible indemnisation de la pauvreté qu'ils endurent. Je crois qu'il n'y a point d'habitants plus discords que ceux de Christiania. J'ignore ce qui en est des autres villes, s'il en est de meme, c'est la Patrie de la Discorde.⁴⁷¹

Det er utvilsomt «kandestøberen Martinau» Nielsen beskriver i møte med dette. Om innholdet i denne rapporten sier han at den måtte «om den var pålidelig, give et lidet tröstelig billede», men var «efter al rimelighed meget overdreven». Riktignok kunne den «til en vis grad belyse forholdene», men ikke minst var det bemerkningene om Gustav III «der just ikke udmærkede sig ved sin slående sandhed».⁴⁷²

Un voisin moins delicat que Votre Majesté, jusque meme sur la Proprieté politique, qu'on respecte d'ailleurs rarement, auroit par la de grands moyens d'y faire infraction, mais qui dans les tremes heureux ou nous en sommes, vare fjärran ifrån oss. »⁴⁷³

Retoriske overdrivelser til tross så beskriver Martinau her en splid i byen som kanskje fremst var økonomisk fundert. Det er forsåvidt ikke den mest dyptgående fremstilling, men den virker troverdig. Det var konflikt mellom de større kjøpmenn og de mindre, kornmonopolet var upopulært, og soldatene var neppe begeistret for muligheten for en kommende krig. Når Martinau gir uttrykk for at en mindre klarsynt og begavet regent enn Gustav III ville benyttet

---

⁴⁷¹ «De mektiges interesse ligger motsatt i å holde tingenes tilstand uforandret: derfor ville de, til tross for at de ynkelig klager på Regjeringen, bli svært misfornøyd over å få en ny. Det er ikke på samme måten med mengden. En Borger som er litt velstående, opphøyer seg til undertrykker av sine svakere likemenn, ikke så meget i kraft av en naturlig overlegenhet basert på rikdom, som i kraft av den Uforskammethet som får ham til å våge alt mulig uten frykt for straff. Så er det da heller ikke fire Personer, her i byen i det minste, som er forbundet med godt vennskap. Til og med Garnisonens Offiserer avskyr hverandre. Man ser dem sjelden sammen, og hver for seg baksnakker de hverandre. De er ikke enige om annet enn å forakte andre Stater og å stoltserer over deres egen: en ynkelig kompensasjon for den fattigdom som de må tåle. Jeg tror knapt det finnes innbyggere som er mer uenige enn de i Christiania. Jeg vet ikke hvordan det er med dette i de andre byene, men hvis det er på samme måte der, er dette Uenighetens Fedreland.» Martinau til Gustav III, 05.01.1788, i MS 24 KA, RA.

⁴⁷² Nielsen 1877, s. 87.

⁴⁷³ «En mindre nøyeregende nabo enn Deres Majestet, spesielt med hensyn til hva som anstår seg i politikken, noe man for øvrig sjelden respekterer, ville derigjennom hatt god anledning til å fragå det politisk korrekte, men som med de gunstige utsikter som vi nå har, vare fjärran ifrån oss.» Martinau til Gustav III, 05.01.1788, i MS 24 KA, RA.

denne spliden til å gjøre noe, er det smiger, javisst, men også et uttrykk for at det ikke var aktuelt å gjøre noe under den nåværende politiske situasjon, og at Martinau var inneforstått med dette. Det rammer strengt tatt Nielsens gjennomgående påstand om troverdigheten av Martinaus rapporter: at han konsekvent overdriver og skriver det han tror vil glede kongen. Spørsmålet her er hva han skulle få ut av å formidle en overdreven misnøye i Christiania på et tidspunkt der det ikke ville være til nytte for Gustav III. Martinau hadde også en interesse av å rapportere inn tilforlatelig informasjon.

Den sykdom og død som fulgte i hælene etter det norske felttoget dannet utgangspunktet for en bølge av misnøye innen kongeriket, og hvis vi følger Martinaus beskrivelser la det seg i Christiania på toppen av annet konfliktmateriale. I november 1789 forekom en av de mer interessante hendelsene for Martinaus del, da en ung offiser ved navn Sehested avla generalkonsulen et besøk. Martinau hadde holdt en viss kontakt med Sehested gjennom sitt opphold og hadde etter en middag i januar 1788 beskrevet ham som en av byens «toneangivende herrer».⁴⁷⁴ Martinau fortalte om møtet i et brev til Gustav III 14. november, der det følgende var kodet:

Le Capitaine du Sehestede est venu hier chez moi tenant les plus seditieux discours contre le Prince Royal de le Gouvernement, que la Norvege etoit prete a se soulever: qu'on y parle de se soumettre à la Suede à condition d'un vice Roi, des representants aux etats & d'un tribut fixe. Cet entretien fort court & fort essentiel me laisse encore en dout si c'etoit son tout de bon ou s'il etoit un emissaire pour me *fålers. Ce qui est très sûre c'est que les esprits fermentent furieusement - ici à l'instar de Copenhague que dit [qu']on attend le signal d'ici & ici on l'attend de là.⁴⁷⁵

Dette var et så klart eksempel på det de nok hadde håpet å finne i Christiania at Martinau var usikker på om Sehested var oppriktig. Dette fattet da også Gustav IIIs interesse. Her har han selv skrevet en kommentar på brevet som lyder:

Il faut recommander a Martinau la plus grande circonspection et en meme temps la plus active attention pour suivre les evenements qui se preparent en Norvege. Il faut qu'il evitte toute parolle qui puisse le rendre suspect de concourir avec ceux qui meditent une encourage par La persvacion ou ilosit. Il consulera au dela L'effervescence interieur du Danemark et des Ressentiments des Rois de Prusse et d'Angleterre, contre les dannois pour tout ce qui C'est passé L'annee derniere et surtout pour La mauvaise foi que Les Danois ont mis dans toutes leurs demarches. Il faut qu'il s'informe du faux et de la quallitée de la pondre.⁴⁷⁶

---

⁴⁷⁴ Det er her snakk om Johan Frederik Gyldenstjerne Sehested (1765-1830). Han endte sine dager som generalmajor. Martinau til Gustav III 9.02.1788, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁷⁵ «Kaptein Sehested kom til meg i går og førte den mest opprørske tale mot Regjeringens Kongelige Prins, og [sa] at Norge var rede til å reise seg: at man talte om å underkaste seg Sverige på betingelse av at man fikk en vise-Konge, representanter i en fast stenderforsamling og et fast pengebidrag. Denne meget korte og meget vesentlige samtalen lar meg stadig i tvil med hensyn til om det var hans oppriktige mening eller om han var sendt ut for å legge en snare for meg. Det som er helt sikkert er at stemningen gjærer voldsomt – her etter Københavns eksempel, hvor man sier at man venter signalet herfra, og her at man venter det derfra.» Martinau til Gustav III, 14.11.1789,

⁴⁷⁶ Det må henstilles til Martinau den aller største forsiktighet og samtidig den mest aktive oppmerksomhet med hensyn til å følge de begivenheter som er under utvikling i Norge. Han må unngå enhver ytring som kan gjøre

Nok en gang var Gustav IIIs klare instruks at Martinau skulle unngå enhver ytring som kunne sette ham i sammenheng med de som oppmuntret til overtalelse eller ulovligheter.⁴⁷⁷ Nok en gang var det altså ikke agitasjon Martinau ble oppfordret til, men tvert imot å opptre diskret og finne ut hva i dette som var sant. Ordre om Martinau skulle «hisse opp» befolkningen eller oppmuntre til opprør kom da heller aldri, etter hva jeg kan se, fra Stockholm, hverken før eller siden. Det later dog ikke til å ha kommet mer ut av Sehesteds prat. Men det må kunne bemerkes som usedvanlig og svært risikabel tale fra en kammerjunker og kaptein ved sønnenfjelske dragonregiment. Hva som var motivet til Sehested, og om han eventuelt var sendt til Christiania som provokatør, er et åpent spørsmål.

I mars 1790 nådde den misnøye som ble beskrevet et høydepunkt. 9. mars sender Martinau en rapport der han utla stemningen slik han da oppfattet det:

Je connais tous le Chefs patriots repandus par tout le pays, et leurs differents sentiments. La pluralité penche pour une independence absolute, mais comme elle n'est point esperable on est partagé entre la Domination danoise sous de nouvelles modifications et celle de Suede. Cette derniere offre facilité des leurs. Conditions et improverait reciproquement la gloire et les avantages reels d'une Puissance du 1.er rang ce qui n'aurait pas lieu avec la jointion de toutes autres mais d'une autre part on craint que la position contigue ou plus tot continue de la Norvege au territoire de Suede la rend d'autant plus susceptible d'en etre asservie. C'est le vieux phantome proposé de tout tem[p]s par les ecrivains danois et les agents du Ministerie, auquel on ajoute aujourd'hui un nouveau, que le Roi de Suede s'est acquis un pouvoir absolute a la derniere diette.⁴⁷⁸

Det første utsagnet er det mest siterte av Martinaus hånd, og har blitt benyttet for å underbygge den misnøye og revolusjonsånd som later til å ha sveipt over Norge rundt 1790. Martinau beskriver videre hvordan et eventuelt utbrudd ville skje: først skulle bergverksarbeiderne på Røros gjøre opprør, arbeiderne på Kongsberg ville følge etter før det til slutt ville spres til garnisonene. Martinau mente også at dette var en bekreftelse på de

---

ham mistenkt for å samarbeide med de som planlegger en oppstand gjennom Overtalelse eller [ulovligheter]. Han skal undersøke ut over dette den indre Gjæring i Danmark og Kongene av Preussen og Englands Følleser [Nag] mot danskene etter alt det som er skjedd foregående år, og spesielt i forhold til de Baktanker [Onde vilje] som Danskene har vist i all deres ferd. Han må finne ut av hva som er uriktig og hva som er holdbart [i ryktene/etterretningene]. Martinau til Gustav III, 14.11.1789, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

⁴⁷⁷ En annen påskrift på brevet vitner om at Kongens instruks er blitt «Werkställd den 14 Decembre», altså formidlet til Martinau.

⁴⁷⁸ «Jeg kjenner alle de patriotisk sinnede Anførerne over hele landet, og deres forskjellige oppfatninger [følelser]. De fleste heller i retning av en fullstendig frihet, men ettersom en slik knapt er å håpe på, er man delt mellom [å akseptere] dansk Dominans under nye og endrete vilkår, og svensk dominans. Denne siste innebærer en lettelse av deres [leve]vilkår og ville øke gjensidig den ære og de reelle fordelene som tilkommer en Makt av første rang, noe som ikke ville være tilfelle med hvilke som helst andre foreninger, men på den annen side frykter man at Norges beliggenheten opp til eller snarere sammenhengende med Sveriges territorium gjør det desto mer trolig at landet vil bli underkastet [Sverige]. Det er det gamle spøkelset som til alle tider har vært mant fram av danske skribenter og av Ministeriets agenter. Til dette føyer man i dag et nytt [skremselsbilde], at Kongen av Sverige på den seneste riksdagen har skaffet seg absolutt makt.» Martinau til Gustav III, 09.03.1790, i MS 24, KA, EA-4056, L0007, RA.

ryktene som verserte om Bernt Anker – at han hadde reist til London tidligere på høsten for å vinne støtte for norsk selvstendighet.⁴⁷⁹

For Nielsen er alt dette bare produkter av Martinaus «yndlingsdrømme» som han ikke maktet å løsrive seg fra.⁴⁸⁰ I slutten av mars ble posten stanset i Helsingborg og stiftamtmanden henvendte seg til Martinau om han visste årsaken til dette. Men etter denne «avbrytelsen», skriver Nielsen, ble alt rolig og ingenting tydet på at «det af Martinau bebudede udbrud» ville skje.⁴⁸¹ Om enn Nielsen forholder seg til Martinaus rapporter som om han var en spåmann, så var det akkurat på samme tid at det velkjente møtet ved Eda Skanse foregikk. 11. mars traff fire menn fra borgerskapet Gustav IIIs gunstling Armfelt to mil fra Eda Skanse i Värmland.⁴⁸² De fire ønsket svensk støtte til et opprør i Norge. Armfelt, som er eneste kilde til dette møtet, skriver i et brev til Gustav III 12. mars:

Vi afhandlade länge denna fråga; man ville vara fri, d.v.s. utan någon annan suverän, än nationens representanter, med ett ord man förlorade sig i slutsatser af intet värde. Då jag sålunda fann, att man ej mera gjorde någon hemlighet af sina afsigter, utan att allt hvad man påstod hänfördes till dem sjelfva och deras eget läge, gick jag rakt på saken, samt frågade dem, hvad de skulle göra, om främmande makter, som voro intresserade i Danmarks försvagande, ville erkänna och understödja deras oberoende. Detta gaf lif och själ åt desse herrars idéer, och på mindre än en timme bevisade man mig tusen gånger, att. med en engelsk flotta och deklARATIONER Å KONUNGENS AF SVERIGE VÄGNAR SKULLE ALLT GÅ FÖRTRÄFFLIGT.⁴⁸³

Armfelt møtte dem med en viss skepsis, og var ikke videre begeistret for deres prat om frihet. De ble likevel etter det første møtet enige om følgende plan:

I deras bergslag skall all oro, som der börjat, underhållas och om möjligt ökas, men i städerna och i byarne omkring Christiania och Fredrikshall skall man söka bibehålla eller låtsa sig vilja bibehålla lugnet. Härigenom skulle vederbörande, hvilka redan ämnade skicka upp de värfvade regementena, narras blotta fästningarna och kvarlemlena de norrska trupperna. Så snart dessa voro ensamme herrar, skulle samma dag och timma kommandanterna arresteras, för hvilket ändamåls vinnande jag gifvit dem hopp att från Sverige erhålla några tilltagsne män, och så snart fästningen aflagt eden, att ej mera lyda konungen i Danmark, skulle man stänga alla portar, kvarhålla all proviant, ämnad åt tyskarne, som gått till Norden-fjellet, samt bemäktiga sig alla danska förråder.⁴⁸⁴

Det ble noen flere møter, men det kom ikke noe konkret ut av det. Gustav III var ikke interessert i en løsrivelse som ikke ville bringe Norge under svensk styre, og som attpåtil

---

⁴⁷⁹ Martinau til Gustav III, 09.03.1790, i MS 24 KA, RA.

⁴⁸⁰ Nielsen 1877, s. 236.

⁴⁸¹ Nielsen 1877, s. 242.

⁴⁸² De fire var Carsten Tank, Amund Linnes Hofgaard, Jens Moestue og Iver Hansen Neumann. De var alle tilknyttet Fredrikshald og Christiania og hadde handelsinteresser i Sverige. Jacob Juel, den tidligere hovedkasserer i Christiania, spilte trolig en rolle for å formidle kontakt med svenske myndigheter eller med Armfelt direkte. Betydningen av møtene er omstridt, enkelte betviler for den saks skyld om de i det hele tatt fant sted. Men rimelig er det at det fant sted at de ikke bare opptrådte som noen tilfeldige «misfornøyde», slik enkelte historikere har hevdet. Storsveen 1997, s. 57-58. Rian 1995, s. 204-205. Se ellers: Sørensen 2001, s. 23, 49, 53. Mykland 1978, s. 76. Lunden 1992, s. 138.

⁴⁸³ Armfelt til Gustav III, Karlstad 12.03.1790, oversatt og sitert i Schinkel og Bergman 1852, s. 163-164.

⁴⁸⁴ Armfelt til Gustav III, Karlstad 12.03.1790, oversatt og sitert i Schinkel og Bergman 1852, s. 163-164.

kunne føre til en fri forfatning og smitteeffekt østover til Finland.⁴⁸⁵ Vesentlig i denne sammenheng er imidlertid at dette skulle indikere ganske tydelig at Martinaus vurderinger ikke var plukket ut fra løse luften. Planen konspiratørene i samtale med Armfelt skisserte, var i sine grunntrekk den samme som Martinau beskrev i sitt brev tre dager tidligere. Hvis han ikke hadde sine opplysninger fra tidligere samtaler med en av de fire konspiratørene fra Eda skanse, som alle var tilknyttet Christiania, så var det kanskje flere som leflet med planer av samme sort, eller han hadde møtt sammen med andre som var del av samme konspirasjon.

Martinau hadde også ved årskiftet 1790 rapportert om at politiske konklaver ble avholdt i Christiania, og om at Peder Anker var reist til København for der å arbeide for å avskaffe stiftamtmennene og danne et eget slags norsk regjeringsråd. Som Bård Frydenlund påpeker, var dette ideer Anker skulle vende tilbake til.⁴⁸⁶ Det skulle også sies å kunne være et eksempel på den «frihet» under «dansk dominans», men «under nye og endrete vilkår» som Martinau snakket om i sitt brev 9. mars. Og han kjente da til ihvertfall én offiser som næret vidtgående opprørske tanker. Videre ble på samme tid den gamle stiftamtmann Skeel erstattet av Frederik Moltke, som ble kjølig tatt imot i byen.⁴⁸⁷ Han skrev da også umiddelbart til geheimestatsråd og hoffmarskalk Johan von Bülow:

Og i Sandhed vi leve i en Tid, hvor Forsynet synes at have bestemt Stater til Optrin, som den fineste Politik og skarpsindigste Viisdom ikke skulde forudsee; forgieves tør man derfor gjøre Regning paa den tilkommende Tid, og Spørgsmaalet bliver kuns, hvor nære vi ere en Revolution.⁴⁸⁸

Det var en urolig tid, og dens hendelser ble satt inn i videre politiske baner enn det kanskje var grunn til. Dette gjaldt dog ikke bare iaktagerne, men også «folket». I august 1791 skriver Martinau om hvordan en politisk ubetydelig sak angående et tyveri, kunne samle en folkemengde til å tvinge igjennom sin sak overfor politimesteren, og hvordan folkemassen feiret sin plutselige politiske innvirkningskraft. «Après quoi on se separa après bien de huis, et des marquees d'allegresse sur la puissance populaire. Dans cette époque de clubocratie, qui s'exerce en grand dans les rues, un maître de Police frise serieusement la Lanterne.»⁴⁸⁹ Her mente han å se uttrykk for det han kalte «klubbokrati», en folkelig makt av samme type som den som fikk utløp i Paris på samme tid.

---

⁴⁸⁵ Rian 1995, s. 205; jf Hellstenius 1864, s. 42-43.

⁴⁸⁶ Frydenlund 2009, s. 83-84.

⁴⁸⁷ Rian 1995, s. 204.

⁴⁸⁸ Moltke til von Bülow, Christiania 01.05.1790, i Daae 1864, s. 29.

⁴⁸⁹ «Etter dette gikk man fra hverandre etter mye rop og gledesytringer over folkemakten. I denne epoke hvor klubbokratiet utfolder seg fritt i gatene, unngår en politisjef med nød og neppe lykestolpen.» Brev fra Martinau 06.08.1791, i MS 24, KA, RA.

«Des affaires mercantiles»

Det er grunn til å raskt berøre hvordan også Martinaus konsulære virksomhet brakte ham i et diplomatisk grenseland. For Martinaus journal og korrespondanse vitner ikke om at han var uten konsulære oppgaver, selv om dette har blitt hevdet.⁴⁹⁰ Konsulens arbeidsoppgaver kunne som vi har vært inne på variere mellom de ulike postene. Rapportering til kommerskollegiet var alltid en sentral del av virksomheten, men graden av oppmerksomhet på politiske forhold varierte mellom utsendingene. Å bistå rikets undersåtter var imidlertid alltid en viktig del av konsulens virksomhet. Det innebar gjerne en form for notariale plikter: utstedelse av pass og attester. Annen bistand var for konsulvesenet sett i helhet typisk å hjelpe mannskap og skip som havnet utfor problemer i utlandet.⁴⁹¹

Allerede i Martinaus første innstruks av 23. mai 1787, fremkom det forut for de syv punktene vi så på i kapittel 4 en beskjed som skulle gjøre påstanden om at ingen konsulære oppgaver ventet Martinau unødvendig:

Utom det, som gemensamt med alla andra Kgl. Maj:ts Consuler åligger Dess General Consul i Norrige, Martinau, att bevaka i anseende till Svenska handelns och sjöfartens samt alla andra nyttiga näringsgrenars bästa och förkofran och til befrämjande af Svenske Undersåtares väl och angelägenheter, i hvad på honom ankomma kan å den Ort, han kommer att vistas, eller på dem, dit Dess befattning sträcker sig, om hvilket alt han nu eller framdeles varder erhållandes särskilt föreskrift [...]⁴⁹²

26. februar 1788 fikk Martinau en instruks fra Commerce Kollegium.⁴⁹³ Denne «Kongl. Maj:ts och Riksens Commerce Collegii Instruction» er over sine ni punkter forholdsviss omfattende. Instruksens skulle informere generalkonsulen «om det som vid denna honom anförtrodde Sysslas förrättande åligger». En kort gjennomgang av dennes innhold er nødvendig. Først og fremst skulle generalkonsulen naturlig nok «i synnerhet vara sorgfällig om den Svenska Handelens ock Sjöfartens befrämjande». Dette innebar å bistå alle «handlande undersåtare ock Skepps Redare» på deres oppfordring og på konsulens eget initiativ. Videre skulle han tipse kollegiet om det han måtte finne av «nyttig handels entreprise». Til denne potensielt omfattende oppgave rådes han for sin «egen nytta och bekvämlighet» å ansette handelsbetjenter, sekretærer, for å underlette den nødvendige korrespondanse (punkt 1).

Tilstandssrapporter og forslag til forbedringer skulle «ofördröyeligen» rapporteres til kommerskollegiet, og Martinau ble oppfordret til å ha «på alt detta ett vakande öga» (punkt

---

⁴⁹⁰ Jf Lönnroth: «Några egentliga konsulära ärenden väntade inte på denne diplomatiska pionär; hans uppgift var at vara rapportör, vid behov chefsspion.» Lönnroth 1986: 120

⁴⁹¹ Müller 2004: 87-90

⁴⁹² «Kongl. Maj:ts, Enskylta Nådiga Instruction» datert 23.05.1787, i MS 24 KA, RA.

⁴⁹³ «Kongl. Maj:ts och Riksens Commerce Collegii Instruction» datert 26.02.1788, i MS 24 KA, RA.

2). I tilfelle krig skulle konsulen forhindre at svensk handel og sjøfart ikke på noen måte brøt den svenske kronens nøytralitet eller eksisterende traktater, slik at «Svenska handels Flaggan behåller sin credit och anseende» (punkt 3). Prislister på eksport- og importvarer skulle samles inn, og konsulen årlig rapportere inn fortegnning over alle svenske skip som var ankommet (punkt 4). Han skulle videre med all innsats forhindre at svenske skip ble pålagt høyere avgifter, hvilket det angivelig var kommet klager på (punkt 5). Mannskapet på skipene skulle også holdes under oppsyn, og generalkonsulen skulle derfor ved skipenes ankomst «framför alt giöra sig underrättad om Skepparens ock folckets upförande under resan». Om kapteinen hadde forfordelt noen eller noen i mannskapet «varit försumelig, sjielfsvåldig och upstudsig» skulle konsulen grundig etterforske og rapportere inn sine funn (punkt 6). Hvis noen av sjøfolkene rømte skulle de forfølges og føres tilbake og årsaken til dette undersøkes. Det var i slike tilfeller et mål «at förena Skepparen med den ertappade Båtsmannen, samt honom åter om Bord til Skepparen aflämna.» Frivillig eller under tvang skulle matrosene i alle tilfeller føres tilbake til myndighetene i Sverige (punkt 7).

Svært langdryge er bestemmelsene om erstatning av utlagte utgifter, typisk til hjemsendelse av sjøfolk på rømmen. I prinsippet skulle dette la seg gjøre ved behørig dokumentasjon til kanselliet. Det påpekes her, i tråd med det jeg har vært inne på tidligere, at konsulen ikke under noen omstendighet skulle avkreve «Consulader», avgifter på svenske skip til egen vinning, og heller ta til takke med «den lön som derföre består» (punkt 8). Endelig ble det pålagt generalkonsulen i Christiania å etterkomme alle andre instruksjoner og ordre fra kongen, kanselliet og kollegiet, «som en redelig och välsinnad Man ägnar och anstår» (punkt 9).⁴⁹⁴

Fra et normativt perspektiv er det helt klart at Martinau virkelig har hatt en rolle som konsul. Selv om en slik instruks for så vidt kunne vært et dokument som skulle gi ham større troverdighet overfor stiftamtmanden, så vitner mengden korrespondanse om at det ikke bare var et dekke for en spion. Dette er interessant fordi han var den første i sitt embete. Det er grunn til å tro at en dybdeundersøkelse av hans aktiviteter knyttet til handel kunne gitt et innblikk i økonomisk samhandling mellom Sverige og Norge. Det er heller ikke utenkelig at forventningene til Martinau fra de ulike institusjonene han korresponderte med, kanselliet, kongen og kommerskollegiet, har ført til vanskeligheter dem imellom. Et felles regelverk kom i hvert fall på plass kort etter Gustav IIIs tid, i januar 1793, og det er ikke utenkelig at

---

⁴⁹⁴ «Kongl. Majjts och Riksens Commerce Collegii Instruction» datert 26.02.1788, i MS 24 KA, RA.

erfaringene fra Martinaus virksomhet kan ha bidratt. Noe som ble vektlagt var å fastslå krav til kvalifikasjoner og regler for utnevnelser.⁴⁹⁵

At det ikke alltid har vært den rene velvilje som preget hans konsulære virksomhet kan man ved et raskt gjennomblikk få inntrykk av. Et eksempel er da Martinau i mars 1791 måtte finne ut hva som hadde skjedd med et havarert skip som har ankommet Risør. På forlangende av en Gustav Westerberg i Stockholm – rimeligvis av handelshuset Westerberg, som var blant Stockholms fem største importfirmaer dette tiåret⁴⁹⁶ – skulle Martinau finne ut hva som hadde skjedd med dette skipet som hadde reist fra Bordeaux. Det som mest bekymret Martinau i forbindelse med denne «havary affaire» var de påløpne porto- og stempelavgifter han hadde måttet legge ut i sin kontakt med byfogden i Risør, Paul von Aphelen. Han gjør et stort poeng av disse utgiftene til Westerberg, og klager til «General Consul Peyron» i Stockholm over at han «ej ser möjlighet at med detta envisa Folk, på något vis kunna öfverenskomma». Om Martinau til slutt fikk sine to *rdl banco* refundert fremgår ikke, men det er klart at han handlet på vegne av et av Stockholms største handelshus og svenske myndigheter i det som fremstår som et typisk konsulært oppdrag.⁴⁹⁷

En viktig kilde til Martinaus konsulære virksomhet er den tidligere omtalte journalen som løper fra oktober 1787 til desember 1790.⁴⁹⁸ Den vitner om at utstedelsen av reisepass var en ikke ubetydelig del av hans virksomhet. Hans første offisielle gjerning som er notert var som nevnt nettopp å utstede et reisepass til Manderfelt, 4. oktober 1787. Selv om dette ikke var direkte hjemlet i instruksene var det nok et uttrykk for den generelle bistand han var ment å yte overfor sine landsmenn.

Denne praksisen vakte raskt myndighetenes misbilligelse. Martinaus fjerde reisepass utstedt 13. oktober til «Bonddrängen Anders Bergström», har kommet for ørene til stiftamtmann Skeel som rapporterte det til Kanselliet i København. I et promemoria til stiftamtmennene 1. desember 1787 gir kanselliet sitt svar, som skal ha vært diskutert i utenrikskanselliet.⁴⁹⁹ Den sier at en fremmed konsul «efter sit Embedes Natur egentlig ikkun har at besørge sin Nations Commercial-Anliggender» og etter «almindelig antagne Grundsætninger»:

[...] ikke kan udstede noget Pas af fuldstændig Virkning, da en fremmed Reisende dermed allerede forhen bør være forsynet, og en sliq Consul ikke kan give et Pas til en Kongl. Undersaat; et saadant Pas

---

⁴⁹⁵ Müller 2004, s. 84.

⁴⁹⁶ Samuelsson 1951: 31, 235

⁴⁹⁷ Martinau til Peyron, datert 26.03.1791; Martinau til Aphelen, datert 17.03.1791; Martinau til Westerberg, datert 02.04.1791, i *Bref Copie bok nr 3*, «Generalkonsul J.C. Martineau», *Diplomatica Danica*, SRA

⁴⁹⁸ *Diarium 1787-88-89*, «Generalkonsul J.C. Martineau», *Diplomatica Danica*, SRA

⁴⁹⁹ Schmidt 1847: 64

kan derfor i de Kongl. Stater ikke have anden Virkning end den, at vidne om Sandfærdigheden af de deri anførte Omstændigheder, og bliver altsaa af vedkommende Øvrigheder at ansee som et blot S k u d s m a a l , og ingenlunde som et P a s ; hvilket meddeles til Efterretning og videre Bekjendtgjørelse for Vedkommende til Efterlevelse i forekommende Tilfælde.⁵⁰⁰

At dette dermed gjøres til en generell instruks vitner om at problemstillingen med en utentlandsk utsending som utstedte reisepass var ny. Behovet for reisepass var derimot, som vi vet, ikke ny. Som Alf Kiil har sagt det:

Ferdafolk som ville reise til andre landsluter eller utanlands, måtte skaffe seg eit pass, ikkje bare om dei meinte å ha rett til fri skyss, men i alle høve dersom dei ikkje ville komme opp i vanskar. I ei tid som var rik på eventyrarar, vagabonder, omstreifarar, kort sagt mistenkelige personar av alle slag, og da styresmaktene førte ein nådelaus, om òg fåfengd kamp mot ustellet, kunne ein passlaus person komme ut for mye leiskap.⁵⁰¹

Selv et delvis anerkjent pass var ikke virkningsløs når det gjaldt å unngå slik «leiskap». Og selv om myndighetene ikke ville anerkjenne generalkonsulens reisepass som noe mer enn personlige attester på dobbeltmonarkiets territorium, har ikke praksisen stanset av den grunn.

I alt utstedte Martinau i den registrerte perioden drøyt 120 reisepass. Den største kategorien er håndverkere av ulikt slag, svensker som har arbeidet på norsk side kan man få inntrykk av, men her er også svensker som har flyktet fra loven i Sverige. Den nest største kategorien er svenske desertører. I alt 27 deserterte offiserer og soldater, enkelte med kone og barn, får av Martinau pass tilbake til Sverige. Ved nyttår 1789 rykket Martinau inn en annonse i *Norske Intelligenz-Sedler*, som også ble trykt de følgende uker:

Alla de Svenska Undersåtare som för något begångit Brott , tagit sin Tilflygt hit till Norige, och nu åstunda at till Fäderneslandet få återkomma, kunna anmäla sig hos undertecknad, eller de som bo i andra Städer och Lands Orterne, till mig franqverade insända sine underdåniga ansökningar.
Christiania d. 28 December 1789.
J.C. Martinau
Kongl. Svensk General Consul i Norige.⁵⁰²

I forbindelse med den svensk-russiske krig utstedte Gustav III «Kongl. Maj:ts Nådiga Pardons Placat För Afwikit och Förrymt Manskap utur Krigstjensten» i mai 1788 og april 1789. I januar 1790 ble dette utvidet til «Sjöfolk och Allmoge».⁵⁰³ Bakgrunnen var opplagt at de svenske myndighetene behøvde å slutte soldatenes rekker ved å tilbakekalle desertører, samt borgere som av andre grunner hadde flyktet over grensen. Dette var for så vidt sedvanlig praksis – man truet soldater og matroser med drakoniske straffer, og så tilga man gjerne

---

⁵⁰⁰ Schmidt 1847: 59

⁵⁰¹ Kiil 1969: 165

⁵⁰² NIS, 30.12.1789. Trykkes også 06.01.1789 og 13.01.1789.

⁵⁰³ Gamle ble fornyet 24 Maji 1788, deretter kom det til tre nye frem til september 1790. Originalförrordningar 1602 – 1840, SRA

syndene i etterkant – det var simpelthen behov for mannskapet. Blant de Martinau har utstedt reisepass er det ofte referert til de nevnte amnestiforordninger.

Slående er det også at Dansk-norske offiserer og embedsmenn, fra og med krigsutbruddet september 1789, besøker generalkonsulen for å få utstedt reisepass til København. Myndighetene ville nok slå ned på tilløp til ekstraterritoriell makt hos en svensk utsending, samtidig vitner dette om at det til en viss grad ble anerkjent i praksis. Årsaken må være at reisepass også innebar fordeler for danske borgere som skulle reise over Sverige til København. En konsekvens må ha vært å gi Martinau større oversikt over bevegelsene til danske embedsmenn.

Martinau samler trådene

Sommeren 1791 leide Martinau seg et landsted et par kilometer utenfor byen, «pour humer l'air frais, prendre les eaux de Spa, et quelques fois, contempler le grand espace, ou mon poumon droit, m'assure d'aller bientôt». ⁵⁰⁴ Martinau var syk, og visste at han snart skulle ut på den endelige reise. Martinau begynte nå å samle trådene i sitt liv. I et brev 25. juni oppsummerte han fornøyd sin opptreden i Christiania:

J'ai le bonheur de jouir d'une consideration particuliere et publique, la premiere tient esentiellement, à la decence de ma conduite à doner de temps en temps à manger et de tout payer argent comptant; la seconde est fondée sur un rescrit, qui define aux Consuls generaux danois, le rang de Colonel, l'uniforme de la Marine et le Porte Epee.⁵⁰⁵

Privat hadde han etter egen vurdering oppført seg høvelig og som konsul hadde det tilfalt ham en anseelig rang. Slik holdt han på mens hans høyre lunge voldte ham smerter og sakte tok livet av ham – Martinau led av såkalt «vattensot», idag ville vi kalt det lungeødem.⁵⁰⁶

---

⁵⁰⁴ «for å drikke frisk luft, ta mineralbad, og noen ganger meditere over det store rom dit min høyre lunge forsikrer meg en snarlig reise.» Brev fra Martinau 25.06.1791, i MS 24, KA, RA.

⁵⁰⁵ «Jeg har gleden av å nyte anseelse både privat og offentlig, den første skyldes først og fremst at jeg har hatt den anstendighet tid om annen å gi et måltid, også at jeg har betalt alt i rede penger; den andre er grunnet på en forordning som gir danske Generalkonsuler Obersts rang, Marinens uniform og Sabelgeheng.» Brev fra Martinau 25.06.1791, i MS 24, KA, RA.

⁵⁰⁶ Lungeødem er ifølge *Store Norske Leksikon* et «akutt, stormende sykdomsbilde pga. oppstuvning av blod i lungene, spesielt pga. sviktende pumpefunksjon i hjertet. Symptomene er svær åndenød og hoste med skummende lyserødt oppspytt». «Lungeødem», SNL.

Et standsmessig liv

Da Martinau trakk inn frisk luft og drakk sitt spavann, tenkte han kanskje på den gangen i 1788 da han under en middag fikk alle Christianias fremste embedsmenn og borgere til å skåle ikke bare for Gustav III, men for «Norriges frälsning».⁵⁰⁷ Kanskje savnet han sin kone, som later til å ha flyttet tilbake til Stockholm med datteren allerede 8. juli 1788.⁵⁰⁸ Det virker ikke som de kom tilbake – kanskje var ikke Christiania en stor nok tumleplass for *skeppsbromagnaten* Peyrons datter. Kanskje tenkte Martinau heller på de *mademoiseller* som han denne tiden brevvekslet med og førte opp blant sin «correspondance particuliere».⁵⁰⁹

Eller kanskje irriterte han seg fremdeles over den drikkfeldige og snakkesalige abbeden Vogler som han noen uker tidligere hadde vært i replikkvekslinger med. Vogler, som han mente gjerne drakk tre flasker champagne «pour reparer les exhalations de son terrible genie musical», hadde han bryskt satt på plass en kveld da han avleverte noen gloser om at abbedens talenter kunne gjøre selv beleiringen av en sofa attraktiv: «à cette impiété», skrev Martinau i et brev, «je crois qu'il marmottait une excommunication».⁵¹⁰

Eksemplene på Martinaus sarkasme og ordleker, som regel vellykket, kunne vært mange. Fra kildene trer det frem en person med humor og skråblikk på tilværelsen. Viktig er det imidlertid at disse vittighetene, som kan fremstå som useriøse for den humørløse leser, nesten alltid forekommer i brevene til statsekretærene Franc og von Asp. Brevene til Gustav III viser gjerne en overflod av språklige virkemidler, men dreide seg sjelden bare om dette «sladder». Det er en distinksjon som går tapt i Nielsens fremstilling. For øvrig vitner tiltaleformene Martinau brukte i sine brev om at han nå befant seg i en jevnbyrdig stilling til von Asp og Franc. Han tiltaler dem som regel ganske enkelt «Monsieur», signerer ofte bare med etternavnet sitt og fremstår gjerne uformell. I forholdet til Kongen vitner også tiltaleformen om at Martinau har steget i gradene. Her tiltales Kongen oftest ganske enkelt «Sire!» og avsluttes med et forholdsvis kort lojalitetsbevis, oftest: «Le tres soumis et tres fidel sujet». Alt dette i kontrast til brevene fra Stockholm. Samlet en indikasjon på at Martinau nå hadde steget i hierarkiet.

Martinau oppsummerte altså at han var tilfreds med at han alltid hadde betalt med rede penger og at han hadde tilegnet seg en anseelig rang. I lønn fikk Martinau som generalkonsul

---

⁵⁰⁷ Martinau til Gustav III, 09.02.1788, i MS 24, KA, RA.

⁵⁰⁸ *Diplomatica Danica*, SRA.

⁵⁰⁹ «Ma Correspondance Particuliere», *Diplomatica Danica*, SRA.

⁵¹⁰ «for å døyve utdunstningene fra sitt fryktelige musikalske geni»; «Etter denne bespottelsen tror jeg at han mumlet en ekskommunikasjon mellom tennene». Martinau til Gustav III, 14.05.1791, i MS 24, KA, RA.

2000 hamburgske riksdaler *banco*.⁵¹¹ Det var en betydelig lønnsøkning fra hoffet, som hjalp ham å føre et standsmessig liv i Christiania. I søknaden hans om reisepass til Christiania fra september 1787 fremgår det at familien på fire trengte, ved siden av Martinaus sekretær Bromell, seks tjenere.⁵¹² Av salget av dødsboet etter Martinau fremgår det at han ikke led noen nød materielt. Blant Martinaus løsøre finner vi: «Guld, Sølv, moderne Meubler af alle Slags, Porcelain, Glas etc., Linned, Sengestæder og Sengeklæder, Kiøkkentøyt af Kaabber, Tin, Messing etc., moderne Voiturer med Sehletøyer, et Par Vogn Heste, en Koe og adskilligt GaardsRedskab, samt en Samling af adskillige Bøger i adskillige Sprog og Videnskaber».⁵¹³ Kona Ulricas søknad til Gustav IV Adolf om pensjon for sine avdøde mann vitner om et liv som kanskje var levd over evne:

Min salige man, framlidne General Consuln Martinau, har under den långliga Tid, han först såsom Meducus vid wården om Eders Majts högstsalige Herr faders hälsa, uti Kongl Hofwet, och sedermera uti Rikets Ärenden utomlands allbragt*, förtärt allt hvad Han ägt, och med möda har under hans Lifstid Utgifterna kunnat då inskränkas, at de mot Inkomsterna blifwit Swarande, Och nu med hans Död, har han icke efterlämnat mig annat än 2ne Barn, och det bekymmer ifrån en Öm moders omtancke är oskiljaktligt at för Sig och dem Söka om nödtorftig bärgning.⁵¹⁴

Trolig svartmaler Ulrica situasjonen, men det skal en streng historiker til for ikke å berøres i noen grad av dette. Heldigvis later det til at hun fikk gjennomslag og sikret sin pensjon – den er påskrevet en kommentar om at den er forevist Hertugen av Södermanland, Gustav IIIs bror og enn så lenge regent, som ønsker å gi søkeren en årlig pensjon på 200 rdl.

Det standsmessige liv Martinau førte i det ytre var en sammenknyttet del av hans politiske virksomhet. Ved to anledninger sørget han for eksempel for «illuminasjoner» ved sitt hus, begge ganger sendte han beskrivelser av dette til *Norske Intelligenz-Sedler*. I den første, i anledning kronprinsen ankomst til Christiania fra felttoget 18. november 1788, er det politiske budskap på den opplyste transparent tydelig:

En Transparent hvorpaa forestilles Hans Kongelige Højhed Kronprindsen, som hviler med den eene Arm paa en Canon, og udstrekker den anden for at imodtage de Oliv-Greene som tilbydes ham af tvende Genier.

Med Devise: Sa valeur cede a l'humanité.

Selve Huset var illumineret med mange 100 blaa og røde Glas Lamper, satte om hverandre.⁵¹⁵

⁵¹¹ Almquist 1912, s. 377.; Dette skulle tilsvare et noe lavere beløp, 1949 svenske riksdaler banco (svenske) samme år ifølge *Historisk monetär statistik för Sverige*, Riksbanken (Sverige), lenke: <http://www.riksbank.se/templates/Page.aspx?id=26803>. [11.04.13]

⁵¹² Husholdersken Greta Christina Roos, tjenestepikene Maja Caisa Holmström og Caisa Fagerström, lakejene Anders Lundberg og Jacob Spångborg og kusken Eric Nyström. «Äldre passhandlingar», SSA.

⁵¹³ NIS, 23.05.1792

⁵¹⁴ Ulrica Martinau til Gustaf IV Adolf, datert 12.juni 1792. SRA Personalialia

⁵¹⁵ «Hans verd (fortjeneste) viker for [er mindre enn] [hans] menneskelighet.» NIS, 19.11.1788

Representasjon var en del av oppdraget hans. Også i september 1790 i anledning av feiringen av Kronprins Fredriks giftermål med kusinen Marie Sophie vartet han opp med både fyrverkeri og dikt på transparenter.⁵¹⁶ Stiftamtmann Moltke var tydelig imponert da han skrev til sin overordnede, hoffmarskalken von Bülow: «J.C. Martinau har udmærket sig ved sin illumination den 14de; han var overmaade galant og havde til første Gang i lang Tid Christiania sorte Gala Dragt paa».⁵¹⁷ Også i Conradine Dunkers memoarer finner vi en liten referanse til Martinaus opptreden ved samme anledning, da det «Paa Torvet blev opført en Salon, hvor der blev holdt en Fest, der begyndte med Middagsmaaltid, og hvori vore Forældre toge Deel»:

Fader spurgte Moder, om den franske Consul (jeg synes, han kaldte ham Mr. Martin), hvis Borddame hun havde været, havde sagt hende beaucoup de belles choses. Hun svarede, at han i Førstningen havde anstrængt sig meget for at komme frem med nogle danske Ord, men da han hørte, at hun forstod Fransk, saa var Samtalen bleven heel livlig...⁵¹⁸

Det skulle ikke være nødvendig å si stort mer enn at samtidige embedsmenns og borgeres holdninger til Martinau er mer interessante for ettertiden enn historikerens egen oppfatning om hvordan folk burde oppføre seg.

Jess Anker var i en mer kjent omtale av Martinau i brev til hans bror Karsten, tydelig irritert på generalkonsulen og påpekte at at Martinau førte krone over sitt segl, hvilket ikke passet seg en mann som ikke var av adelig herkomst – derfor spøkte han med at det kanskje var grunn til å kalle ham «von Martinau».⁵¹⁹ Jess syntes også at Martinau heller skulle oppføre seg som den engelske konsul Mitchell som ikke blandet seg i politiske spørsmål.⁵²⁰ Poenget er altså ikke at Martinau bare vakte begeistring, eller at hans politiske rolle ikke vakte motforestillinger hos andre enn stiftamtmannen, men derimot at denne fremstillingen har blitt skjev. Jess uttalelser er heller ikke helt blottet for historisk ironi, all den tid Anker-familien selv var blitt adlet på suspekt, for ikke si fabrikkert, grunnlag.⁵²¹ Og den forbilledlige Mitchell ble som kjent rundjult av den samme Jess Anker på et middagselskap noen år senere.⁵²²

---

⁵¹⁶ NIS, 22.09.1790.

⁵¹⁷ Frederik Moltke til Johan von Bülow, 23.09.1790, Daae 1864, s. 39.

⁵¹⁸ Dunker 1871, s. 215.

⁵¹⁹ Jess Anker til Karsten Anker, Christiania, 09.05.1789, Privatarkiv 0003 Anker, pakke 6, RA.

⁵²⁰ Jess Anker til Karsten Anker, Christiania, 17.04.1789, Privatarkiv 0003 Anker, pakke 6, RA.

⁵²¹ Jf Frydenlund 2009, s. 15-17.

⁵²² Dette har blitt omtalt av Moltke: «Strax efter Maaltidet begyndte der en meget alvorlig Scene mellem Anker og Mitchel. Den gik saa vidt, at Anker mishandlede ham meeget, gav ham adskillige Ørefigen og andre Slag, hvorved Jeg ikke var nærværende.» Moltke til von Bülow, Christiania 05.01.1793, i Daae 1864, s. 124.

«In uti Evigheten»

På nyåret 1792 var Martinaus tilstand ytterligere forverret. Han begynte nå å ta av avskjed med sine nære venner og kolleger. I et brev 21. januar til Franc er han overbevist om at han bare har dager igjen: «C'est probablement pour la dernier fois que j'ai l'honneur de vous écrire honorer moi quelque foi de [votre] souvenir, et implorer le Roi pour ma femme et mes enfants. / A dieu».⁵²³ Han ba også statssekretæren hilse «mon vrai ami» Lars von Engeström. Det fremgår at Bromell var blitt instruert i å reise, trolig til Strömstad, for der å sende tilbake Martinaus papirer og chiffer. Av et brev fra Bromell fremgår det at Martinau var svært bekymret for at dette skulle komme på avveie: «je trouvois mon beaufre dans un état fort douteux, ayant surtout de grandes inquietudes, sur l'abandon de Ses Chiffres, son instruction et autres papiers, qu'il avoit cependant fait mettre dans un enveloppe dument cacheté.»⁵²⁴ Martinau ba instendig om tillatelse til å reise tilbake til Stockholm.⁵²⁵ Hans sekretær benyttet anledningen til å søke Kongen om en fast sekretærstilling ved generalkonsulatet og håpet kanskje selv på å kunne overta Martinaus posisjon etterhvert. Dette ville ikke Martinau vite av – han later til å ha samlet sine siste krefter for å advare sine kontaktpersoner i Stockholm om at Bromell var «un jeune homme endin a tous les vices: ivrogne, joueur, debauché, dissipé et crapuleux.»⁵²⁶ Han avslutter «Je me faut finir, la respiration me manque.»⁵²⁷

Det later altså til at begynnelsen på slutten for generalkonsulatet allerede var inntruffet da skuddet på maskeradeballet falt 16. mars 1792. Det var med forskrekkelse «Berättelsen om den afskyvärde Händelsen», attentatet på Gustav III, ble mottatt i Christiania da nyheten nådde frem 31. mars. Bromell skriver samme dag at meldingen har «hos Herr General Consulen förordsakat en sådan rørelse, som i förening med dess förra Siukdom, hindrar honom alldeles ifrån at i dag personligen skrivfa».⁵²⁸ Martinau hadde ifølge sekretæren instruert ham å formidle den «Bestörtning» og «Oro en så grufvelig sak» hadde vekket i ham. Det virker sannsynlig at attentatet på hans herre gjennom to tiår var mer enn den ellers så skriveføre Martinau kunne bære.

---

⁵²³ «Det er trolig siste gang at jeg har æren av å skrive til Dem. Bær meg noen gang med Deres erindring, og be Kongen [om å være gunstig] for min hustru og mine barn. Til gud!» Adjø har i hvert fall i dag en helt annen betydning. Dette er eneste gang jeg har sett Martinau skrive det, og ut ifra sammenhengen er det ment som en siste avskjed. Martinau til Franc, 21.01.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵²⁴ Bromell til Gustav III, 21.01.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵²⁵ Martinau til Franc, 03.03.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵²⁶ «En ung mann dratt mot alle laster: drukkenbolt, spiller, utsvevende, fornøysessyk og sjofel.» Martinau til Franc, 11.02.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵²⁷ «Jeg må slutte, åndedrettet svikter.» Martinau til Franc, 11.02.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵²⁸ Bromell til Franc, 31.03.1792, i MS 24 KA, RA.

I posten som er avsendt uken etter, 7. april, er dog både livlegen og den diplomatiske agent tilbake. Statssekretær Franc hadde sendt et brev 26. mars, som det refereres til, som hadde vekket Martinaus glede og gitt grunn til «förhoppning om konungens så högt önskade återställande».⁵²⁹ Martinau var fremdeles utmattet og i for sterke smerter til selv å skrive, unnskyldte hans sekretær, men han sørget for at informasjonen fremdeles ble formidlet til Stockholm, i det minste i form av kopier av Københavnsposten. Det som likevel plaget Martinau aller mest var mangelen på informasjon om skadene kongen var påført. Han visste «hvarken, om Laddningen utkommit vid Skottets lossande eller har sedermera af Chirurgerne blifvit uttagit».⁵³⁰ Som vi har sett hadde Martinau behandlet mang en skuddskade i sine yngre dager, og visste godt farene forbundet med kirurgens inngrep. Derfor var han «til sin stora oro», skriver Bromell, ennå ikke «fullkomligen försäkrad, at Hans Majestet är utanför fara, och skulle önska at i denna Sak Kunna få någon närmare underrättelse».⁵³¹ Men allerede før det første brevet fra Franc var ankommet Christiania uken før, hadde altså Gustav III avgått med døden i Stockholm av skadene han var blitt påført.

Meldingen om Kongens død ble formidlet fra Franc i et brev datert 2. april. I svaret som ble sendt med posten fra Christiania 14. april fremgår det at Martinaus tilstand, i den grad det var mulig, ble ytterligere forverret. Bromell skriver at de hos Martinau «tiltagande smärterne» nå var blitt «ökad igenom de bedröfliga Nyheterne ifrån Fäderneslandet».⁵³² Han kunne ikke lenger engang diktere sin sekretær. Bromell var, trolig styrket av egen lyst, overbevist om at en reise hjem til Stockholm ville forårsake «en märkelig förändring til Dess fördel». Den neste postdagen, 21. april, ble også den siste. Det var da passende at den ytre symbolikk også preget Martinaus siste gjerning. Det siste brev han sendte til Stockholm er bevart i det svenske riksarkivet, og han har av anledningsen alvor latt sitt eget og generalkonsulatets segl preges i svart voks, samt utstyrt konvolutten med svarte rammer. Martinau rakk bare underskrive troskapseden til etterfølgeren Gustav IV Adolf. Den ble sendt med posten, men da Bromell kom tilbake fra postkontoret måtte han snart sende en rytter etter postvognen med en ytterligere beskjed: «Fyra timmar efter at den ordinarie Posten var afgången, gick Herr General Consul Martinau in uti evigheten.»⁵³³

---

⁵²⁹ Bromell til Franc, 07.04.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵³⁰ Bromell til Franc, 07.04.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵³¹ Bromell til Franc, 07.04.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵³² Bromell til Franc, 14.04.1792, i MS 24 KA, RA.

⁵³³ Bromell til Franc, 21.04.1792, i MS 24 KA, RA.

7. KONKLUSJON

Så kompleks er virkeligheten, og så fragmentarisk og forenklet er historieskrivingen, at en allvitende betrakter skulle kunne skrive et ubegrenset, nærmest uendelig, antall biografier om samme menneske, der hver og en av disse biografier benytter ulike fakta; vi ville være nødt til å lese mange av dem før vi innså at de alle handlet om én og samme person.

– Jorge Luis Borges⁵³⁴

På det eneste portrett som finnes av Martinau ser vi en pen og godt voksen mann. Håret er presist kjemmet bakover i en kort hvitpudret parykk med sidekrøller, resten er samlet i en tøypose bak hodet. Han har på et stramt halsbind og et krusete hvitt kalvekryss med kniplinger stikker ut av hans røde *justaucorps* – en ettersittende frakk med mange knapper tilsynelatende i fløyel. Høye øyenbryn og en smal munn gir inntrykk av et hovent oppsyn. Han har en markert nese, og i munnvikene synes det som at et smil er i ferd med å bryte ut. Et nonchalant, men likevel skarpt blikk gir til sammen et ubestemmelig ansiktsuttrykk. Maleriet er utført av Per Krafft d.e. i 1770, to år etter at han ble kongelig hoffmaler i Stockholm.⁵³⁵ Maleriet kan i beste fall fortelle oss hvordan Martinau ønsket å fremstå. Men det er også et bevis på at han var en person «av Stand», som han selv uttrykte det. Bildet synes for meg å overenstemme med den personen jeg ellers har funnet i kildene, som har vært så forbausende annerledes enn det man skulle tro av å lese det som har blitt skrevet om han før.

En historisk biografi er selvsagt alltid avhengig av det kildeutvalget vi baserer det på, begrenset av de kildene som faktisk er bevart, og formet av den rekke med «fakta» som vi velger å fremheve. Det jeg har tegnet opp her er ikke Den definitive biografien, men heller én versjon av Martinaus liv. Vi kan kanskje si at den ikke er et detaljert oljemaleri, men snarere noen tegnede skisser fra ulike perspektiver – forhåpentligvis utført ikke bare med bred penn. Kritikerens Borges' ville nok ikke bare fremheve poenget at historikeren alltid former et narrativ, men også rette kritikk mot biografien forfattet av en kronikør, en som sidestiller kronologi med forklaring. I tråd med et slikt syn har denne oppgavens utforming vært et forsøk på å kombinere en tematisk og kronologisk fremstilling.

---

⁵³⁴ Fra Jorge Luis Borges, «About William Beckford's Vathek» i *Other inquisitions 1937-1952*, oversatt av Ruth L. C. Simms (Austin: 1965). Min oversettelse.

⁵³⁵ Per Krafft d.e. (1724 – 1793). Angivelig malt i 1770. Olje på lerret, 68.58x53.34 cm.; Hofberg et al. 1906, s. 610.

Hvem var Martinau?

Den foreliggende oppgaven er i grunnen et langt svar på oppgavens problemstilling. Det bildet jeg har tegnet av Martinau har, i motsetning til maleriet, ikke vært sett før. Martinau var født inn i et borgerlig mellomsjikt med bånd til hoffet, hvilket på denne tiden innebar at han relativt sett var svært privilegert. Familien var formuende nok til å sørge for sønnens (ut)dannelse i Stockholm og Frankrike, og tradisjonsrettet nok til at han skulle følge et håndverk som lå i familien. Martinau kjente krig på kroppen i ung alder som feltskjær under Syvårskrigen. Han fikk erfaring fra salongene i Paris og fra hoffet i Stockholm. Det var hans kondisjonering i elitens omgangsformer, evnen til å vise vidd og åndfullhet, til å knytte seg til de rette navn og forbindelser, som brakte ham dit. Ved å bruke språket til eliten, og ved å knytte seg til de rette navn, kunne Martinau selv bli del av den.

Det som fremstår som viktigst var forholdet til Gustav III. Her vitner kildene om at Martinau ble hjulpet frem, på en måte som later til å være typisk for Gustavs styresett. At Martinau mestret det belevne omgangslivet var én faktor, men han fremstår gjennomgående som en lojal og trofast tjener, nettopp sånne personer som Gustav ønsket å knytte til seg. Man kunne sammenliknet han med Manderfelt, som hadde så eksepsjonelle evner at han mestret et farlig dobbeltspill, men samtidig var for ambisiøs, han ville stige lenger enn man kunne tillate, og det ble holdt mot ham. Martinau later derimot til å ha vært tilfreds med den posisjonen han til slutt oppnådde. Han giftet seg innen sin stand og førte, etter det vi kan se, et med 1700-tallsøyne, hederlig liv. Han representerte den for øvrigheten tidstypiske kosmopolitismen, som snart skulle erstattes av en mer demokratiserende nasjonalisme. Martinau bare styrket sin lojalitet til den svenske kronen ved å tjenestegjøre for den franske. Kontrasten til sønnen Axel, som bidro til statskuppet i 1809 og knapt et år senere kuttet båndet til Sverige og anså seg som russisk undersått, er da påfallende.

For drivkreftene i Martinaus liv later til å peke bakover i tid. Han var konservativ og reaksjonær, et trekk som nok kom tydeligst frem i hans kirurgiske karriere. I en tid preget av profesjonalisering, fremskritt og politiske omveltninger var ikke det uproblematisk. Men selv om Martinau tilhørte de relativt privilegerte er dette også historien om sønnen av en frisør som oppnår kongens gunst, kirurgen som blir generalkonsul og spion. Slik sett er den også et eksempel på den økte sosiale mobiliteten som kjennetegnet opplysningens århundre. Martinau var ikke uten innsikt i de omveltningene han senere beskrev, tvert om var han i flere henseender del av dem selv. I Christiania ble han en brikke i det politiske spillet. Han ble en av mange rapportører som ukentlig meldte inn beskrivelser av stemninger, tildragelser og

bevegelser i folket, et tannhjul i det apparatet som utgjorde den tidligmoderne utenriksforvaltningen. Han ble derimot ingen agitator eller oppvigler. Det som skiller han fra mengden, fra et norsk perspektiv, er at han var en av ytterst få utlendinger med et politisk verv som befant seg i Christiania i begivenhetsrike år mot slutten av 1700-tallet. Martinau levde i en brytningstid og var en person full av motsetninger. En kommentar fra memoarene til Lars von Engeström, Martinaus «vrai ami», kan tjene som motto her på slutten: «Jag har upptecknat föregående anekdoter; ty ehuru mannen icke lyser i sitt tidehvarf, hör han dock till dess seders historia.»⁵³⁶

«De misfornøyde»

Det bildet som i forskningen har blitt tegnet av Martinau har som regel vært skjevt og i mye uriktig. Når jeg her har vært opptatt av å påpeke feil i de mange detaljer som isolert sett kan synes uviktige, så er det av den grunn at jeg mener at Nielsen i sin artikkel tendensiøst fremmer et narrativ preget av hans egne foroppfatninger. Han stokker detaljene i en retning som passer hans formål, tar seg friheter i oversettelsene for å få frem det han vil. Dette har siden formet senere historikers fremstillinger. Også Wahlström fremstår som spesielt spiss i sin kritikk, uten nevneverdig belegg, som jeg har vist. Her skal det nevnes at denne tilbøyeligheten til å felle moralske dommer over sine studieobjekter, var tidstypisk og vanlig til langt inn på 1900-tallet.⁵³⁷

Men det stopper ikke der for Niensens del, for han synes rent av sterkt indignert av Martinaus til dels syrlige beskrivelser av byen. Niensens strategi blir dermed et slags karaktermord der det nedlegges som et selvfølgelig premiss allerede i utgangspunktet at rapportene er nødt til å være et produkt av en overivrig «kandestøber». Innvendingene mot «sprätthöken» Martinau vitner trolig ikke bare om nasjonal-kulturelle fordommer, trolig vitner det også om et tidstypisk syn på mansroller, som derimot ikke hadde samme implikasjoner i Martinaus tid. Alt dette er av betydning fordi resultatet har blitt at Martinaus korrespondanse ikke har blitt utnyttet til sitt fulle potensiale.

Det er fremdeles slik at det i dette kildematerialet finnes et rikt stoff knyttet til kulturliv, politisk praksis, misnøye, kommunikasjon, et ytre blikk på Christiania i noen begivenhetsrike år. Og det har under dette arbeidets gang blitt *mitt* formål å formidle. Og hvis bildet av «kandestøberen» har blitt svekket gjennom de foregående kapitlene så er det grunn

---

⁵³⁶ Engeström og Tegnér 1876, s. 78.

⁵³⁷ Jf Lönnroth 1986, s. 1-2.

til å se Martinaus virksomhet i nytt lys. Bildet som her er fremstilt av Martinau er langt fra komplett, men det er, tør jeg påstå, et steg i riktig retning. «Sprätthöken» som kom til Christiania i 1787 har fremdeles mer å fortelle oss. La meg derfor avslutte med noen verselinjer, fra epilogen i Carl Gyllenborgs stykke, adressert til disse historikere, hvis innsats i fortiden, om enn ufullkommen, i det meste annet overgår min egen beskjedne innsats:

En Sprätthök är det ej, som man så lätt kan få,
Som finns i stad, i bygd, i hof och hwarje wrå:
Som föds en sprätthök up, som sprätthöks lycka gör,
Som lefwer sprätthöks-lif och som en sprätthök dör.
[...]
Det är en sprätthök wäl, ja wist, det är en tok;
Men som dock ändras kan och blir på slutet klok.
At fela menskligt är; men fara fort i fel,
Det är et fanners spel.⁵³⁸

---

⁵³⁸ Gyllenborg 1959, s. 18.

Johan Chrysostomus Martinau (1733-1792)

Illustrasjon 1. Per Krafft d.e. (1724 – 1793). Angivelig malt i 1770. Olje på lerret, 68.58x53.34 cm. <http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/825196> (10.04.2013).

Kilder og litteratur

Arkivmateriale:

Riksarkivet i Norge (RA)

Kjeldeskriftfondets avskriftsamling (KA)

- Avskrifter av Martinaus brev, i Manuskript nr 24, serie EA-4056, eske L0007.

Privatarkiv Anker (PA-0003)

- Brev fra Jess Anker til Carsten Anker, i Dokumentsamling (F), pakke 6.

Riksarkivet i Sverige (SRA)

Diplomatica Danica (2104). Svenska kommissariers och konsulers i Danmark och Norge brev till Kungl. Maj:t, rådet, kanslipresidenten och kanslikollegium. I Kristiania.

- Generalkonsul J.C. Martineau (447)
- Generalkonsul J.C. Martineaus kopieböcker och diarium (448)

Militaria (754). Administrativa handlingar rörande armén 1500t – 1800t,

Meritförteckningar m.m, Arméns ansökningar och meritförteckningar (1/V/6).

- Läkares og feltskärens meritförteckningar, pakke M 1225.
- Officerares ansökningar och meritförteckningar, pakke M 1113.

Biographica (756.1). Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria (756).

- «Martinau». (M 6)

Originalförordningar 1602 – 1840. (1137)

- Kongelige amnestiforordninger (Pardons Placat) 1788-1790

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB)

Gustavianske papperen.

- Martinaus korrespondanse med Gustav III, sortert under «Martinau, J.C.»

Stockholm Stadsarkiv (SSA)

Fransk-Lutherska församlingens kyrkoarkiv (0109)

- Födelse- och dopböcker 1690-1791 (C)
- Lysnings- och vigselböcker, (E)

St. Eugenia katolska församlings kyrkoarkiv 1691-1783 (0108)

- Franska kapellet, Legationskapellens kyrkoböcker, (A I/1)

«Äldre passhandlingar». Digitaliseret. Direktelenke:

- http://www2.ssa.stockholm.se/Bildregistrering/Passregister/redigera.aspx?bild=f1ad2_0027.jpg

«Perukmakareämbetet», arkivinformsjon på SSAs hjemmesider.

- <http://www.ssa.stockholm.se/Anvand-arkiven/Skraarkiv-inledningar/Perukmakareambetet1/>

Trykte kilder

Diverse kildesamlinger, trykte

Alm, Mikael, og Bo Vahlne. *Överkammarherrens journal 1778-1826 : ett gustavianskt tidsdokument*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2010.

Daae, Ludvig. 1864. *Af Geheimeraad Johan v. Bülow's Papirer*. Christiania: Johan Dahl.

Proschwitz, Gunnar von. 1992. *Gustaf III : mannen bakom myten : ett självporträtt i brevform*. Höganäs: Wiken.

Schmidt, Julius August S. 1847. *1784-1813. Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1660-1813: til Brug for den Lovstuderende*. Bd 2. Christiania: Chr. Tønsberg Forl.,.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge : i Tidsrummet 1660-1813. 1843. Vol. 3 (1781-1796). Christiania: Cappelen.

Kungl Svenska Vetenskapsakademien. 1777. *Handlingar*, bd. 38-39.

Kungliga Biblioteket, Stockholm. (KB)

Martin, Roland [Anonym]. *Lettre d'un etudiant en medecine à un autre de ses amis: dans laquelle on examine & refute les Doutes qu'un anonyme a repandûs dans le public sur l'observation, donnée à l'acad. roy. des sciences par mr. Rönnow touchant une cataracte : osseuse ou pierreuse*. Stockholm, 1769.

Martin, Roland. *Remarques sur la critique d'un anonyme contre le discours de monsieur Rönnow, tenu à l'academie royale des sciences, faites par ordre du college royal de medecine de Stockholm*. Stockholm, 1770.

Martinau, Johan Chrysostomus [Anonym]. *Doutes, que la cataracte, dont m:r Rönnow fait mention dans son discours, prononcé a l'academie royale des sciences, aye été osseuse ou pierreuse*. Stockholm, 1768.

Martinau, Johan Chrysostomus [Anonym]. *Reponse a l'etudiant en medecine de son ami, par laquelle on detruit les raisons captieuses du premier par de vraies touchant une cataracte, que m:r Rönnow pretend avoir été osseuse ou pierreuse*. Stockholm, 1769.

Protokoll hållit uti K.M:ts Krigshofrätt den 29 nov. 1810. 1812. Stockholm: Samuel Rumstedt.

Aviser og magasiner

Inrikes tidningar, 1773-1810 (KB)

Norske intelligenz-seddeler (NIS), 1787-1792. (NB)

Läkaren och naturforskaren, 1783-1795. (UUB)

Oppslagsverk

Store Norske Leksikon (SNL). Internettversjon: <http://snl.no>

Svenskt biografiskt lexikon (SBL). Internettversjon: www.nad.riksarkivet.se/sbl

Svenska Akademiens ordbok (SAOB). Internettversjon: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Le grand Robert de la langue française. (LGR) CD-ROM, Le Robert/SEJER, v.2.0, 2005.

Nordisk familjebok : konversationslexikon och realencyklopedie. 1915. Vol. 21 - Papua - Posselt. Stockholm: Nordisk familjeboks förlag.

Illustrasjoner

Illustrasjon 1, s. 127: Per Krafft d.e. (1724 – 1793). Angivelig malt i 1770. Olje på lerret, 68.58x53.34 cm. <http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/825196> (10.04.2013).

Litteraturliste

- Abel, Jonathan. 2011. *Jacques-Antoine-Hippolyte, comte de Guibert: Father of the Grande Armée*. Avhandling for graden «Master of Arts», University of North Texas.
- Alm, Mikael og Bo Vahlne. 2010. *Överkammarherrens journal 1778-1826 : ett gustavianskt tidsdokument*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Almquist, Johan Axel. 1912. *Kommerskollegium och Riksens Ständers Manufakturkontor samt konsulsstaten 1651-1910: administrativa och biografiska anteckningar, Meddelanden från svenska Riksarkivet*. Stockholm: Norstedt.
- Anrep, Gabriel. 1862. *Svenska adelns ättar-taflor. Afd. 3, von Nackreij - Skytte*. Stockholm: Norstedt.
- Apenes, Georg og Tore Dyrhaug. 1988. *Tyttebærkrigen: det norske felttog i Sverige 1788*. Oslo: Aschehoug.
- Bagge, Sverre og Knut Mykland. 1993. *Norge i dansketiden: 1380-1814*. Oslo: Cappelen.
- Beckman, Margareta. 1995. *Under fransk fana!: Royal Suédois - svenskt regemente i fransk tjänst 1690-1791*. Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek.
- Bedoire, Fredric. 2009. *Hugenotternas värld: från religionskrigens Frankrike till skeppsbroadelns Stockholm*. Stockholm: Bonnier.
- Bell, John. 1795. *Discourses on the Nature and Cure of Wounds*. Edinburgh.
- Berg, Fredrik. 1958. *Bidrag till oftalmologiens äldre historia i Sverige*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Bergström, Carin. 2011. *Sophia Albertina: 1753-1829: självständig prinsessa*. Stockholm: Atlantis.
- Bergström, Eva og Peter Öhrlén. 1999. *Siden*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Daae, Ludvig. 1871. *Det gamle Christiania: 1624-1814*. Christiania: Cappelen.
- de Guibert, Jacques Antoine Hippolyte. 1772. *Essai général de tactique*, bd. 2. London.
- Droste, Heiko. 1998. «Språk och livsform. Patronage i 1600-talets Sverige.» *Scandia* 64 (1) :28-54.
- Droste, Heiko. 2007. «Vänskap vid hovet: sällsynt ideal och vardaglig relation» i Lars Hermanson m.fl. (red.), *Vänner, patroner och klienter i Norden 900-1800: rapport till 26:e Nordiska historikermötet i Reykjavík den 8-12 augusti 2007*. Reykjavík: Islands universitets förlag.
- Dunker, Conradine B. 1871. *Gamle Dage: Erindringer og Tidsbilleder*. Kjøbenhavn: Gyldendal.

- Egeland, Marianne. 2000. *Hvem bestemmer over livet: biografien som historisk og litterær genre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Elgenstierna, Gustaf. 1925. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser*, bd. 5. Stockholm: Norstedt.
- Engeström, Lars von og Elof Tegnér. 1876. *Minnen och anteckningar*, bd. 1. Stockholm: Beijer.
- Ericsson, Birgitta og Steinar Supphellen. 1982. *Stadsadministration i Norden på 1700-talet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Evensen, Anna Kristina Malmø. 2001. *Sorgløst og forvirret?: det sivile og det militære embetsverkets rolle i organiseringen av forsyningene til felttoget i 1788*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Feldbæk, Ole. 1998. *Nærhed og adskillelse 1720-1814*, bd.4, i *Danmark-Norge: 1380-1814*. København: Akademisk Forlag.
- Fieffé, Eugène. 1854. *Histoire des troupes étrangères au service de France: depuis leur origine jusqu'à nos jours, et de tous les régiments levés dans les pays conquis sous la Première République et l'Empire*, bd. 1. Paris: Librairie Militaire.
- Fiskaa, Ingrid. 2012. «Lofthusreisninga i Agder og Telemark 1786-87», i Knut Dørum og Hilde Sandvik (red.), *Opptøyer i Norge 1750-1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Frydenlund, Bård. 2005. *På vei inn i unionen: Anker-familien og Sverige*. Oslo: Bogstad stiftelse.
- Frydenlund, Bård. 2009. *Stormannen Peder Anker: en biografi*. Oslo: Aschehoug.
- Fröding, Hugo. 1901. *Ingman-Manderfelt: en äfventyrare från gustavianska tiden*. Stockholm: Bonnier.
- Gardberg, Carl Jacob og Kari Palsila. 1998. *Sveaborg*. Helsingfors: Otava.
- Grimberg, Carl. 1985. *Svenska folkets underbara öden. 7, Gustav III:s och Gustav IV Adolfs tid*. Stockholm: Norstedt.
- Gräsbeck, A. 1954. *S:t Johannes logen S:t Augustins matrikel, 1762-1808*. Helsingfors.
- Gneriussen, Willy. 1996. *Aktør, handling og struktur: grunnlagsproblemer i samfunnsvitenskapene*. Oslo: TANO.
- Gyllenberg, Carl, Lennart Breitholtz og Einar Törnqvist. 1959. *Swenska sprätthöken*. Stockholm: Geber.
- Halévi, Ran. 1984. *Les loges maçonniques dans la France d'Ancien Régime aux origines de la sociabilité démocratique*: Librairie Armand Colin.
- Hammar, Elisabet. 2006. «Franskan», i *Frihetstiden*, bd. 4 i *Signum's svenska kulturhistoria*, 1-8, (red.) Jakob Christensson. Lund: Signum

- Hellstenius, Johan August Constantin. 1862. *Försök till framställning af konung Gustaf den tredjes danska politik*. Uppsala: Edquist & Berglund.
- Hermanson, Lars, Thomas Småberg, Jón Viðar Sigurðsson, og Jakob Danneskiold-Samsøe. 2007. «Inledning: Vänner, patroner och klienter», i *Vänner, patroner och klienter i Norden 900-1800: rapport till 26:e Nordiska historikermötet i Reykjavík den 8-12 augusti 2007*, Lars Hermanson, Thomas Småberg, Jón Viðar Sigurðsson og Jakob Danneskiold-Samsøe (red.). Reykavik: Islands universitets förlag.
- Hjelt, Otto E. A. 1891. *Svenska och finska medicinalverkets historia*. Helsingfors.
- Hobson, Rolf. 2005. *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945: samfunnsendring, statssystem, militær teori*. Oslo: Cappelen.
- Hofberg, Herman, Frithiof Heurlin, Viktor Millqvist og Olof Rubenson. 1906. *Svenskt biografiskt handlexikon*, bd 1. Stockholm: Bonnier.
- Holm, Edvard. 1868. *Danmarks politik under den svensk-russiske Krig fra 1788-90*. København.
- Holm, Edvard. 1907. *Under Kristian VII (1766—1808): Styrelse og reformer 1784-1791*, bd. 6 (del 1:2), i *Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720-1814)*. København.
- Holm, Nils G. 2010. «Frimureriets framväxt och utveckling i Finland», i Dan Eklund, Sten Svensson and Hans Berg (red.), *Hertig Carl och det svenska frimureriet*. Uppsala: Svenska Frimurare orden.
- Horstbøll, Henrik, og Bosse Holmqvist. 2010. «Anonymiteten, trykkefriheden og forfatterrollens forandring i 1700-tallets Danmark». *Lychnos: Årsbok För Idé- Och Lärdomshistoria* 2010:147-161.
- Johannessen, Finn Erhard. 1997. *Alltid underveis: Postverkets historie gjennom 350 år*, bd. 1. Oslo: Elanders.
- Jägerskiöld, Olof. 1957. *1721-1792*, bd. 2:2 i *Den svenska utrikespolitikens historia*, 1-5, (red.) Nils Ahnlund m.fl. Stockholm: Norstedts.
- Keblusek, Marika. 2006. «Introduction: Profiling the early modern agent», i Hans Cools, Marika Keblusek og Badeloch Noldus (red.), *Your humble servant: agents in early modern Europe*. Hilversum: Verloren.
- Kennett, Lee. 1967. *The French armies in the Seven Years War*. Durham: Duke University Press.
- Kjeldstadli, Knut. 1992. *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Leira, Halvard og Iver B. Neumann. 2006. «Fremmede konsuler i Norge ca. 1660-1905». *Historisk Tidsskrift (København)* 106 (2):449–487.

- Leira, Halvard og Iver B. Neumann. 2008. «Consular Representation in an Emerging State: The Case of Norway». *The Hague Journal of Diplomacy* 3 (1):1-19.
- Leira, Halvard og Iver B. Neumann. 2011. «The many past lives of the consul», i Jan Melissen og Ana Mar Fernandez (red.), *Consular affairs and diplomacy*, bd. 7 i *Diplomatic Studies*, (red.) Jan Melissen. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Lindqvist, Barbro. 1987. «Kyrkorum före Eugenia.» *Signum* 5.
- Lindqvist, Herman. 2012. *Axel von Fersen: feltmarskalk og førsteelsker*. Oslo: Schibsted.
- Lindroth, Sten. 1967. *Kungl. svenska vetenskapsakademiens historia 1739-1818*, bd. 1. Stockholm: Kungl. vetenskapsakademien.
- Lunden, Kåre. 1987. «Historikarens eg-roman. Val av språk – val av identitet», i Bente Hartviksen, Kari Hoel, Eli Moen og Knut Sprauten (red.), *Formidling av historie: historikeren - på scenen eller i kulissene?*. Oslo: Tapir.
- Lunden, Kåre. 1992. *Norsk grålysning: norsk nasjonalisme 1770-1814 på allmenn bakgrunn*. Oslo: Samlaget.
- Lönnroth, Erik. 1986. *Den stora rollen: Kung Gustaf III spelad av honom själv*. Stockholm: Norstedt.
- Mansén, Elisabeth. 2011. *Sveriges Historia: 1721-1830*, bd. 5 i *Sveriges Historia*. Stockholm: Norstedt.
- Mykland, Knut. 1978. *Kampen om Norge 1784-1814*, bd. 9 i *Norges historie*, 1-15, (red.) Knut Mykland. Oslo: Cappelen.
- Müller, Leos. 2004. *Consuls, corsairs, and commerce: the Swedish consular service and long-distance shipping, 1720-1815*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nielsen, Yngvar. 1877. «Gustav IIIs norske politik». *Norsk historisk tidsskrift* 2 (1).
- Nyström, Bengt, Arne Biörnstad og Barbro Bursell. 1989. *Hantverk i Sverige: om bagare, kopparslagare, vagnmakare och 286 andra hantverksyrken*. Stockholm: LTs förlag.
- Odhner, Clas Theodor. 1896. *1779-1787*, bd. 2 i *Sveriges politiska historia under Konung Gustaf III:s regering*. Stockholm: Norstedt.
- Odhner, Clas Theodor. 1905. *1787-1788* bd. 3 i *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*, Stockholm: Norstedt.
- Ottosen, Morten Nordhagen. 2012. «Gustav IV Adolf og Norge». *Historisk Tidsskrift* 2 (91):221-250.
- Pedersen, Sune Christian. 2008. *Brudte segl: spionage og censur i enevældens Danmark*. København: Post & Tele Museum.
- Petersens, Carl af og Sam Clason. 1909. *För hundra år sen. Skildringar och bref från revolutionsåren 1809-1810*. Stockholm: Geber.

- Proschwitz, Gunnar von. 1992. *Gustaf III: mannen bakom myten: ett självporträtt i brevform*. Höganäs: Wiken.
- Ramel, Stig. 1997. *Gustaf Mauritz Armfelt 1757-1814: dödsdömd kungagunstling i Sverige, ärad statsgrundare i Finland*. Stockholm: Atlantis.
- Rian, Øystein. 1980. *Vestfolds historie: grevskapstiden 1671-1821*. Tønsberg: Vestfold fylkeskommune.
- Rian, Øystein. 1995. «1536-1814. Foreningen med Danmark», i Narve Bjørge, Øystein Rian og Alf Kaartvedt, *Selvstendighet og union: fra middelalderen til 1905*, bd. 1 i *Norsk utenrikspolitikk historie*, 1-6. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rian, Øystein. 2003. *Embetsstanden i dansketida*. Oslo: Samlaget.
- Sacklén, Johan Fredric. 1822. *Sveriges läkare-historia: ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid*, bd. 1. Nyköping.
- Sacklén, Johan Fredric. 1823. *Sveriges läkare-historia: ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid*, bd. 2. Nyköping.
- Sars, Johan Ernst. 1891. *Udsigt over den norske historie*, bd. 4. Christiania: Cammermeyer.
- Schinkel, Berndt von og Carl Wilhelm Bergman. 1852. *Gustaf III och hans tid (1788-1792)*, bd. 2, i *Minnen ur Sveriges nyare historia*. Stockholm.
- Skinner, Quentin. 2002. *Regarding method*, bd. 1. *Visions of politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sprauten, Knut. 1992. *Byen ved festningen: fra 1536 til 1814*, bd. 2 i *Oslo bys historie*. Oslo: Cappelen.
- Sprauten, Knut. 2008. «Om byidentitet i det gamle Christiania», i John Peter Collett og Bård Frydenlund (red.), *Christianias Handelspatrisiat: En elite i 1700-tallets Norge*. Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Steen, Sverre. 1923. *Kristiania postvesen, 1647-1921: et stykke av postens historie i Norge*. Kristiania: Aschehoug.
- Steen, Sverre. 1933. *Tidsrummet 1770 til omkring 1814*, bd. 7 i *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. Oslo: Aschehoug.
- Storsveen, Odd Arvid. 1997. *Norsk patriotisme før 1814*, bd. 88 i *KULTs skriftserie*. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Svendsen, Åsmund. 1997. *Konservativ og nasjonsbyggende historieskriving?: Ludvig L. Daaes og Yngvar Nielsens konservative nasjonalhistoriske fortelling 1882-1884*. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Szabo, Franz A. J. 2007. *The seven years war in Europe : 1756-1763*. Harlow: Pearson Longman.

- Söderlund, Ernst. 1943. *Stockholms hantverkarklass 1720-1772*. Stockholm: Norstedt.
- Sørensen, Øystein. 2001. *Kampen om Norges sjel*, bd 3. i *Norsk idéhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Tandefelt, Henrika. 2008. *Konsten att härska: Gustaf III inför sina undersåtar*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Teige, Ola. 2008. *Eliten i Christianias sosiale og politiske nettverk 1680-1750*. Phd-avhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Tunberg, Sven og Carl-Fredrik Palmstierna. 1935. *Den Svenska utrikesförvaltningens historia*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tveite, Stein. 2008. «Trelasthandelen og Christiania-patrisiatet», i John Peter Collett og Bård Frydenlund (red.), *Christianias Handelspatrisiat: En elite i 1700-tallets Norge*. Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Wahlström, Lydia. 1898. *Sveriges förhållande till Danmark 1788-89*. Uppsala.
- Wahlström, Lydia. 1914. «Gustav III och normännen», i Lydia Wahlström, *Gustavianska studier: Historiska utkast från tidevarvet 1772-1809*. Opprinnelig publisert 1907. Stockholm: Norstedt.
- Winton, Patrik. 2006. *Frihetstidens politiska praktik: nätverk och offentlighet 1746-1766*, Distributor: Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Wolff, Charlotta. 2005. *Vänskap och makt: den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.